

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
УКРАЇНЬКА АСОЦІАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ І СПЕЦІАЛІСТІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
ПРЕДСТАВНИЦТВО МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ З МІГРАЦІЇ (МОМ) В УКРАЇНІ
ВБО «УКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ»

Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція

методичний посібник для виховної роботи з учнями
з питань протидії торгівлі людьми

8 клас

Видання третє, доповнене

УДК 37.017.4
ББК 74.200.51
0-75

Автори-упорядники:

Авельцева Т.П., Бойчук Н.І., Гулевська-Черниш А.В., Москвіна Н.А., Петрович В.С., Руда О.В., Румак О.М., Шеламкова А.М.

Рецензенти:

Безпалько О.В. – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка;

Кириченко В.І. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України.

*Схвалено Міністерством освіти і науки України
до використання у загальноосвітніх навчальних закладах, протокол № 3
від 10 жовтня 2016 р.*

Редактор: Блоцерківець І.П.

Дизайн видання: Бловатий В.Г.

Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція : метод. посіб. для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми : 8 клас ; наук. кер. та ред. І. Д. Звереві та Ж. В. Петрочко. – К. : ФО-П Савісько І.С., 2017. – 168 с.

Методичний посібник підготовлено в рамках проекту «Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад», що впроваджений Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні у партнерстві з Українським фондом «Благополуччя дітей» та Західноукраїнським ресурсним центром за фінансової підтримки Швейцарської Конфедерації. Друк матеріалів здійснено в рамках проекту "Впровадження програми з попередження торгівлі людьми в інститутах післядипломної педагогічної освіти", що реалізував Український фонд "Благополуччя дітей" у співпраці з Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні за фінансування Міністерства міжнародних справ Канади.

Розраховано на вчителів, соціальних педагогів, психологів, інших фахівців соціальної сфери, студентів вищих педагогічних навчальних закладів, слухачів курсів підвищення кваліфікації інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також на всіх, хто не байдужий до проблем дітей в Україні.

ISBN 978-617-7402-12-0

УДК 37.017.4
ББК 74.200.51

© Український фонд «Благополуччя дітей»
© Представництво Міжнародної організації з міграції в Україні

Всі права захищено. Відповідальність за зміст публікації несе виключно Український фонд «Благополуччя дітей». Думки, висловлені в публікації, не обов'язково співпадають з точкою зору донора.

БЛОК «СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ»

- 7   **Тема** «Розуміти себе» (частина 1)
- 16   **Тема** «Розуміти себе» (частина 2)
- 22   **Тема** «Розуміти себе» (частина 3)

БЛОК «СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ»

- 31   **Тема** «Дружба, закоханість, кохання» (частина 1)
- 38   **Тема** «Дружба, закоханість, кохання» (частина 2)
- 45   **Тема** «Спілкування у безпечному Інтернеті»
- 53   **Тема** «Соціальні ролі (гендерний аспект)» (частина 1)
- 60   **Тема** «Соціальні ролі (гендерний аспект)» (частина 2)
- 71   **Тема** «Дитяча праця»

БЛОК «СТАВЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ»

- 80   **Тема** «Розв'язання складних ситуацій (проблем)» (частина 1)
- 87   **Тема** «Розв'язання складних ситуацій (проблем)» (частина 2)
- 100   **Тема** «Розв'язання складних ситуацій (проблем)» (частина 3)
- 109   **Тема** «Торгівля дітьми як небезпека життя» (частина 1)
- 118   **Тема** «Торгівля дітьми як небезпека життя» (частина 2)

БЛОК «СТАВЛЕННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ»

- 125   **Тема** «Розмаїття та єдність світу» (частина 1)
- 137   **Тема** «Розмаїття та єдність світу» (частина 2)
- 147   **Тема** «Міжнародна солідарність проти найгірших форм дитячої праці»

ЗМІСТ ТЕМАТИЧНИХ ВИХОВНИХ ГОДИН ТА ВИМОГИ ДО ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ

Зміст матеріалу	Вимоги до рівня досягнень учнів
-----------------	---------------------------------

БЛОК 1. СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ

<p>ТЕМА 1. Розуміти себе. Самопізнання та самоаналіз як основа розуміння себе. Що таке самооцінка. Потреби і самодисципліна. Моє особистісне зростання.</p>	<p>Учень: <u>знає:</u> - потреби та їх види.</p> <p><u>розуміє:</u> - важливість самопізнання для життєвого самовизначення особистості; - сутність та особливості процесу самопізнання; - роль власних можливостей у задоволенні потреб.</p> <p><u>уміє:</u> - адекватно оцінювати себе, узгоджувати свої потреби з власними можливостями.</p>
---	---

БЛОК 2. СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ

<p>ТЕМА 2. Дружба, закоханість, кохання. Що таке справжня дружба, закоханість, кохання. Відповідальність за підтримку та розвиток дружби, кохання. Перше кохання. Цінності кохання.</p>	<p>Учень: <u>знає:</u> - взаємозв'язки між поняттями «дружба», «закоханість», «кохання»; - правила поведінки у світовій мережі; - положення законодавства України, що захищає працю дітей; - як діяти у небезпечних ситуаціях.</p>
---	--

ТЕМА 3. Спілкування у безпечному Інтернеті.

Небезпека віртуального світу.

Правила поведінки у світовій мережі.

Переваги та ризики спілкування в Інтернеті. Як захистити себе від небажаного впливу в мережі.

ТЕМА 4. Соціальні ролі (гендерний аспект).

Ролі статі у суспільстві. Гендерні відмінності. Статеворольові стереотипи: їх позитивні та негативні сторони. Як навчитися будувати партнерські стосунки з представниками протилежної статі.

ТЕМА 5. Дитяча праця.

Що таке дитяча праця. Як розрізнити працю та експлуатацію. Пільги для працюючих неповнолітніх. Проблема найгірших форм дитячої праці.

розуміє:

- сутність дружби і дружніх стосунків;
- відповідальність за підтримку та розвиток дружби;
- що перше кохання – це емоційне надбання кожної людини;
- важливість обережного, відповідального ставлення до кохання як почуття;
- зміст понять «соціальні ролі», «гендер», «гендерні ролі»;
- різницю між поняттями «праця» та «експлуатація»;
- проблему дитячої праці;
- які ризики можуть виникати у мережі Інтернет;
- різні аспекти проблеми рівності чоловіків та жінок, подолання статево-рольових стереотипів;
- глибину укорінення та різноманітність гендерних стереотипів.

уміє:

- відповідально ставитися до власних почуттів і почуттів інших;
- захищати себе від небажаного впливу в мережі;
- поводитися на засадах гендерної рівності, партнерства, поваги до іншої статі;
- запобігати насильству над слабшими;
- позитивно ставитися до отримання соціальних послуг незалежно від статі.

БЛОК 3. СТАВЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ**ТЕМА 6. Розв'язання складних ситуацій (проблем).**

Що таке проблеми. Чому вони виникають. Види проблем. Як розв'язувати проблеми та долати перешкоди. Розв'язання проблем як джерело життєвого досвіду.

Учень:**знає:**

- правила безпечної поведінки; особливості проявів торгівлі дітьми в Україні.

розуміє:

- причини виникнення проблем і шляхи їх вирішення.

ТЕМА 7. Торгівля дітьми як небезпека життя.

Протидія торгівлі дітьми в Україні.
Небезпечні ситуації: шляхи попередження.

уміє:

- аналізувати свої досягнення і помилки та розглядати їх як джерело власного досвіду, який можна застосувати при розв'язанні проблем;
- аналізувати проблему та добирати способи її вирішення чи уникання;
- розпізнавати та аналізувати явище торгівлі дітьми;
- визначати права дітей, що порушуються у ситуації торгівлі дітьми;
- безпечно поводитися та аналізувати небезпечні ситуації.

БЛОК 4. СТАВЛЕННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ**ТЕМА 8. Розмаїття та єдність світу.**

У чому розмаїття світу. У чому цінність життя в спільноті, де є представники різних культур. Що об'єднує людей у світі.
Загальнолюдські цінності як основа співіснування.

ТЕМА 9. Міжнародна солідарність проти найгірших форм дитячої праці.

Що таке солідарність. Протидія торгівлі людьми за кордоном. Можливості державних та неурядових організацій за кордоном щодо захисту дитини, яка потерпіла від найгірших форм дитячої праці.

Учень:знає:

- умови, які створені в Україні та на міжнародному рівні, щодо захисту дітей від найгірших форм дитячої праці;
- досвід співпраці на міжнародному рівні щодо захисту дітей від найгірших форм дитячої праці.

розуміє:

- поняття «найгірші форми дитячої праці»; вплив загальнолюдських цінностей на співіснування різних культур;
- в чому полягає культурне розмаїття світу;
- яким чином різні культури доповнюють та збагачують одна одну.

ТЕМА: РОЗУМІТИ СЕБЕ (3 частини)

Мета: обґрунтувати важливість самопізнання для життєвого самовизначення особистості.

- ЧАСТИНА 1 -

Завдання:

- ❖ розкрити сутність та особливості процесу самопізнання.

Ключові слова: самопізнання, самоспостереження, порівняння, самоаналіз.

Матеріали та обладнання: фліп-чарт або дошка, маркери, аркуші паперу формату А4, фломастери, роздатковий матеріал.

ПЛАН

1. Вправа на активізацію «Якісні ініціали»(7 хв.).
2. Вступне слово педагога (3 хв.).
3. Мозковий штурм «Що людині важливо знати про себе?» (10 хв.).
4. Вправа «Хто Я?» (17 хв.).
5. Притча «Ворона і павич» (Носсрата Пезешкеяна) (5 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вправа на активізацію «Якісні ініціали» (7 хв.)

Підліткам пропонується утворити коло (чи просто вийти із-за парт). Кожен учасник називає своє повне ім'я та прізвище, наприклад «Василь Сидоренко», і додає до нього два слова, які містять позитивні якості і розпочинаються з тих же букв, що й ініціали (винахідливий і сміливий).

Примітка. Іноді до ініціалів можна підібрати незначну кількість прикметників, саме тому педагогові слід допомогти вихованцям, запропонувавши свої варіанти.

III Вступне слово педагога (3 хв.)

Педагог зазначає, що пізнання самого себе є давньою і завжди актуальною проблемою, яка хвилює людину відтоді, як вона почала усвідомлювати себе, заглиблюватись у свою сутність, ставити собі запитання: «Хто я в цьому світі? Краплинка у вирі могутніх хвиль чи наймогутніша сила, спроможна повертати русло рік? Хто я? Споглядач чи творець?»

Девіз «Пізнай самого себе» був накреслений на арці Дельфійського храму ще в V ст. до н.е. у Греції. Давньогрецькі мислителі часів Платона трактували цей девіз таким чином: пізнай своє призначення, відкрий свої можливості, передбач свою поведінку.

Педагог говорить, що на цьому і наступному занятті йтиметься про унікальність кожної людини, про її цінність. Він наголошує, що підлітки спробують також розібратися, як можна пізнати себе, усвідомити свої потреби, самому здійснити оцінку своїх дій і вчинків, навчитися розуміти себе.

III Мозковий штурм «Що людині важливо знати про себе?» (10 хв.)

Педагог зазначає, що часом ніхто не знає людину краще, ніж вона сама. Але наукові дослідження показують, що об'єктивне пізнання себе в усіх виявах – надзвичайно складне і майже неможливе. Люди ховаються від самих себе – то приписуючи собі бажані якості, то уподібнюючи себе до сторонньої людини, то витісняючи неприємну інформацію і демонструючи навколишнім лише те, що вони хотіли б бачити. Щоб навчитися добре розуміти інших людей, варто

навчитися пізнавати й розуміти себе: чим ми відрізняємося від інших, чому нам часом сумно чи весело. У процесі самопізнання людина отримує інформацію про свою особистість. Педагог підкреслює, що самопізнання – дослідження, пізнання самого себе – основа у роботі над собою.

Знання людини про саму себе формуються постійно і з розвитком особистості зазнають змін. Ці знання ніколи не бувають повні.

Запитання для обговорення:

- ❖ Якими способами людина може пізнати себе? (спостерігаючи за собою, порівнюючи себе з іншими, аналізуючи свої вчинки в особистому щоденнику та ін.)
- ❖ Яка інформація про самого себе потрібна людині?
- ❖ Для чого людині потрібно володіти цією інформацією?

До уваги педагога

Узагальнивши відповіді підлітків, педагог зазначає, що можна назвати кілька видів інформації.

1. Знання про свій організм і стан здоров'я. У поглибленні цих знань відіграє роль не тільки щоденний досвід людини, а й сучасна медицина.
2. Знання про власні стосунки з іншими людьми і групами людей. Ці стосунки значною мірою характеризують людську особистість.
3. Знання про себе. Кожна людина має свою історію, яка є ключем до розуміння особистості цієї людини.
4. Знання своєї психіки. Основні складові цих знань такі:
  - знання людини про те, як її сприймають і оцінюють інші люди;
  - знання людини про наслідки своєї діяльності;
  - судження людини про себе.
5. Уявлення себе таким, яким хотілося б бачити, тобто створення у своїй уяві «ідеального я».

III Вправа «Хто Я?» (17 хв.)

Педагог зазначає, що у кожної людини є власна версія про те, що робить її унікальною, відрізняє від інших людей. При цьому виникає запитання: «Чи поді-

ляють інші мою точку зору?» Учням пропонується розділити аркуш паперу по вертикалі на три частини: у першій частині зліва учням потрібно відповісти на запитання: «Хто я?» Для цього вони мають швидко написати 10 слів-епітетів, причому писати слід у тому порядку, в якому вони спадають на думку. У другій частині учням потрібно написати, як на це ж запитання відповіли б їхні батьки, знайомі (будь-який значущий інший). У третій колонці на те ж запитання відповідає хтось із однокласників. Для цього всі кладуть свої підписані аркуші на стіл, вони перемішуються, далі кожен з учнів, не дивлячись, бере аркушик зі столу і пише про ту людину, чий аркуш він отримав. Після цього аркуші знову кладуть на стіл і кожен забирає свій.

Запитання для обговорення

- ❖ Чи повторюється яка-небудь якість, слово в усіх трьох графах; про що це може свідчити (наприклад, про відвертість людини в спілкуванні)?
- ❖ Наскільки добре кожен себе знає (кількість слів у першій графі)?
- ❖ Яке співвідношення позитивних і негативних епітетів?
- ❖ Збігаються чи не збігаються Я-концепція та уявлення інших про вас?

IIIІ Притча «Ворона і павич» (Носсрата Пезешкеяна) (5 хв.)

Педагог розповідає притчу:

У парку палацу на гілку апельсинового дерева сіла чорна ворона. По доглянутому газону гордо ходив павич. Ворона прокаркала: «Хто допоміг такому безглуздому птахові з'явитися в нашому парку? З якою зарозумілістю він виступає, ніби це султан власною персоною! Погляньте тільки, які у нього потворні ноги, а його оперення — що за огидний синій колір. Такий колір я б ніколи не носила. Свій хвіст він тягне за собою, ніби лисиця». Ворона замовкла, вичікуючи. Павич помовчав якийсь час, а потім відповів, сумно посміхаючись: «Думаю, що в твоїх словах немає правди. Те погане, що ти про мене говориш, пояснюється нерозумінням. Ти говориш, що я гордий, тому що ходжу з високо піднятою головою, так що пір'я на плечах у мене піднімається дибки, а подвійне підборіддя псує мені шию. Насправді ж, усе що завгодно, тільки не гордовитий. Я чудово знаю все, що потворного є в мені, знаю, що ноги мої в зморшках. Якраз це більше за все і засмучує мене, тому-то я і піднімаю так високо голову, щоб не бачити своїх непривабливих ніг. Ти бачиш тільки те, що у мені непривабливе, і закриваєш очі на мої достоїнства і мою красу. Хіба тобі це не прийшло в голову? Те, що ти називаєш потворним, якраз більше за все подобається людям...»

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи трапляються подібні ситуації в житті? Прокоментуйте.
- ❖ Чого вчить притча?

■■■ Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог пропонує учням відповісти на запитання: «Що нового про себе ви сьогодні дізналися?»

Для того, щоб краще зрозуміти себе, підліткам пропонується вдома пройти тест на самовизначення. Його результати будуть також використовуватися на наступному занятті. Педагог радить учням, відповідаючи на запитання, бути уважними та відвертими із собою, для того, щоб стати сильнішими і відповідальнішими, навчитися розуміти свої почуття та контролювати власну поведінку.

Підліткам пропонується відповісти «так» або «ні» на запитання, згруповані у блоки, в кожному з яких по п'ять запитань. Кожна група позначається літерою (див. Роздатковий матеріал). Підлітки можуть звернутися до батьків за допомогою.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ТЕСТ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ

- A1. Чи є у тебе почуття гумору?
- A2. Чи довірливий і відвертий ти з друзями?
- A3. Чи легко тобі просидіти більше години, не розмовляючи?
- A4. Чи охоче ти позичаєш свої речі?
- A5. Чи багато в тебе друзів?

- B1. Чи вмієш ти розважати гостей?
- B2. Тобі властиві точність, пунктуальність?
- B3. Чи заощаджуєш ти гроші?
- B4. Чи любиш ти строгий стиль в одязі?
- B5. Чи вважаєш ти, що правила внутрішнього розпорядку необхідні?

- V1. Чи проявляєш ти публічно свою антипатію до кого-небудь?
- V2. Чи зарозумілий ти?
- V3. Ти конфліктна людина?
- V4. Чи намагаєшся ти стати центром уваги в компанії?
- V5. Чи наслідують тебе?

- Г1. Чи вживаєш ти лайливі слова, розмовляючи з людьми?
- Г2. Чи любиш ти напередодні іспиту (контрольної) похвалитися, що добре все знаєш?
- Г3. Чи маєш ти звичай робити зауваження, читати нотації і т. п.?
- Г4. Чи буває у тебе бажання вразити друзів оригінальністю?
- Г5. Чи отримуєш ти задоволення, коли висміюєш думки інших?

- Д1. Тобі більше до вподоби такі професії, як актор, телевізійний диктор, ніж професія інженера, лаборанта, бібліографа?
- Д2. Чи відчуваєш ти себе невимушено в товаристві малознайомих людей?

Д3. Чи вважаєш ти за краще зайнятися увечері спортом замість того, щоб посидіти спокійно удома і почитати книгу?

Д4. Чи вмієш ти берегти таємниці?

Д5. Чи любиш ти свята?

Е1. Чи строго ти дотримуєшся в листах (смс) правил пунктуації?

Е2. Чи готуєшся ти заздалегідь до вихідних?

Е3. Чи можеш ти точно відзвітувати про свої покупки та витрати?

Е4. Чи любиш ти прибирати?

Е5. Ти недовірлива людина?

Опрацювання результатів.

Підрахуйте кількість відповідей «так» в кожній частині тесту, позначеною буквою. У тих частинах, де більшість відповідей «так», ставте відповідний індекс: А, Б, В, Г, Д, Е. Після цього там, де більшість відповідей «ні», поставте «0». Повинен вийти один з варіантів відповіді по кожній групі індексів: 1) А, Б, В; 2) Г, Д, Е.

Наприклад: 1) А0В; 2) 0Д0.

Інтерпретація відповідей

1. За трьома першими групами (А, Б, В), або «Яким тебе сприймають оточуючі»

А00. Тебе часто вважають надійною людиною, хоча насправді ти трохи легковажний. Ти веселий і балакучий, робиш іноді менше, ніж обіцяєш. Друзям неважко повести тебе за собою, і тому вони іноді думають, що ти піддаєшся впливу інших. Проте в серйозних речах ти можеш наполягти на своєму.

А0В. Ти справляєш враження людини не дуже сором'язливої, іноді навіть неввічливої. Прагнучи до оригінальності, суперечиш іншим, а іноді й собі, спростувавши сьогодні те, що стверджував учора. Ти видаєшся людиною безтурботною, неакуратною, необов'язковою. Та варто захотіти — станеш спритним і енергійним. Тобі бракує того, що називається врівноваженістю.

АБ0. Ти дуже подобаєшся оточуючим. Ти товариський, серйозний, поважаєш думку інших, ніколи не залишиш друзів в скрутну хвилину. Але дружбу твою заслужити нелегко.

АБВ. Ти любиш керувати оточуючими, але незручності від цього відчують тільки найближчі люди. Зі всіма іншими ти стриманий. Висловлюючи свою думку, не думаєш про те, який вплив твої слова можуть мати на людей. Оточуючі іноді уникають тебе, боячись, що ти їх образиш.

000. Ти стриманий, замкнутий. Ніхто не знає, про що ти думаєш. Зрозуміти тебе важко.

00В. Не виключено, що про тебе говорять: «Який нестерпний характер». Ти драгуєш співбесідників, не даєш їм висловитися, нав'язуєш свою думку і ніколи не йдеш на поступки.

0Б0. Такі люди, як ти, — зразкові учні, ввічливі, акуратні, дисципліновані, завжди з хорошими відмітками. Вчителі поважають їх і довіряють їм. Що ж до товаришів, то одні вважають таких «задаваками», інші пропонують їм свою дружбу.

0БВ. Можливо, дехто вважає тебе людиною, якій постійно здається, що її кривдять. Ти сваришся через дурниці. Іноді буваєш у хорошому настрої, але це трапляється нечасто. Загалом, ти справляєш враження образливої і недовірливої людини.

2. За трьома останніми групами (Г, Д, Е) або «Який ти є насправді»

000. Тебе привертає все нове, у тебе добре розвинена уява, одноманітність тобі в тягар. Але мало хто достеменно знає, який ти насправді. Тебе вважають людиною спокійною, тихою, задоволеною своєю долею, тоді як насправді ти прагнеш до життя, наповненого яскравими подіями.

00Е. Швидше за все, ти сором'язлива людина. Це помітно, коли тобі доводиться мати справу з незнайомими людьми. Самим собою буваєш тільки в колі сім'ї або найближчих друзів. У присутності незнайомих відчуваєш себе скуто, але прагнеш приховати це. Ти добросовісний, працелюбний. У тебе є багато хороших задумів, ідей, проектів, але через свою скромність ти нерідко залишаєшся непомітним.

0Д0. Ти дуже товариський, любиш зустрічатися з людьми, збирати їх навколо себе. Навіть думати не можеш про те, щоб залишитися одному, вважаючи, що тоді «все пропало». Тобі важко навіть закритися в кімнаті, щоб написати який-небудь важливий папір. Дуже сильний дух суперечності: постійно хочеться зробити що-небудь не так, як інші. Іноді піддаєшся такому пориву, але переважно стримуєшся.

ОДЕ. Ти стриманий, але не боязкий, веселий, але в міру, товариський, ввічливий з усіма. Звик, що тебе часто хвалять. Хотів би, щоб тебе любили без всяких на те зусиль з твого боку. Без суспільства, друзів тобі ніяково. Тобі приємно робити людям добро. Але тобі можна дорікнути в деякій схильності витати в хмарах.

ГОО. Ти схильний висловлювати і люто захищати вельми парадоксальні точки зору. Тому у тебе немало супротивників, навіть друзі не завжди тебе розуміють. Але тебе це мало хвилює.

ГОЕ. Тобі доведеться вислухати не дуже приємні слова. Як це тобі вдалося підібрати таке поєднання букв? Характер досить важкий, вкрай непоступливий. Недостатньо розвинене почуття гумору, не любиш жартів. Часто критикуєш чужі дії і змушуєш інших чинити так, як ти хочеш. А якщо тобі не підкоряються, починаєш злитися. Тому у тебе мало друзів.

ГДО. Ти справжній оригінал і любиш дивувати друзів. Якщо хто-небудь дасть тобі пораду, робиш все навпаки тільки заради того, щоб подивитися, що з цього вийде. Тебе це забавляє, а інших дратує. Тільки найближчі друзі знають, що ти не такий самовпевнений, як здається.

ГДЕ. Ти енергійний. Усюди відчуваєш себе на своєму місці. Завжди володієш собою, товариський, але, схоже, любиш суспільство, друзів тільки за умови, що тобі в компанії належить головна роль. Любиш бути арбітром в суперечках і організовувати ігри. Навколишні визнають твій авторитет, оскільки в твоїх думках завжди є велика частка здорового глузду. Проте твоє прагнення завжди по-вчати стомлює оточуючих.

ТЕМА: РОЗУМІТИ СЕБЕ (3 частини)

Мета: обґрунтувати важливість самопізнання для життєвого самовизначення особистості.

- ЧАСТИНА 2 -

Завдання:

- ❖ розширити знання учнів про потреби, їх види;
- ❖ допомогти учням усвідомити роль власних можливостей у задоволенні потреб.

Ключові слова: потреби, матеріальні, духовні, соціальні потреби, самоаналіз.

Матеріали та обладнання: аркуші паперу А4, фломастери.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Інформаційне повідомлення «Різновиди потреб людини» (7 хв.).
3. Самостійна робота «Автопортрет» (12 хв.).
4. Вправа «Прийняття себе» (15 хв.).
5. Перевірка засвоєння матеріалу (3 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (5 хв.)

Педагог знайомить учнів із завданнями другого заняття.

Він просить учнів переглянути результати вправи «Хто Я?» і тесту, опрацьованих на попередньому занятті, й подумати, чи є у їхньому психологічному портреті якості, які б їм хотілося змінити, розвинути. Відбувається обмін думками.

Наприкінці обговорення педагог резюмує, що в кожній людині є сильні сторони, її достоїнства, які допомагають їй реалізувати свої потреби. Однак є якості, які потребують корекції, розвитку.

III Інформаційне повідомлення «Різновиди потреб людини» (7 хв.)

Педагог наголошує, що кожна людина – неповторна індивідуальність, яка відрізняється від інших своєю зовнішністю, рисами характеру, своїми бажаннями, здібностями й можливостями. Ще однією складовою особистості є *потреби* – прояв людських необхідностей в чому-небудь, бажання володіти чимось, відчуття нестачі, якщо бажання залишиться незадоволеним.

Далі педагог знайомить підлітків з однією із класифікацій потреб, зокрема поділом їх на *матеріальні, духовні та соціальні* (див. Інформаційні матеріали для педагога).

Він детально знайомить підлітків із кожним видом потреб, звертаючи особливу увагу на *нерозумні* потреби людини, задоволення яких шкодить здоров'ю, заважає духовному розвитку.

Педагог зазначає, що пізнання самого себе полягає не лише в тому, щоб знати, які потреби є в кожного з нас, але й розуміти, наскільки вони нас «слухаються».

III Самостійна робота «Автопортрет» (12 хв.)

Педагог просить учнів намалювати свій образ в центрі аркуша паперу А4, а навколо – те, що вони більше всього люблять або в чому мають потребу (можна запропонувати підліткам зразки малюнків, на яких навколо дитини зображено тата і маму, зиму і хокейну ключку, собаку, колекцію сувенірних автомобілів і т.д.). Один із варіантів виконання завдання: ліва частина малюнка містить зображення того, що діти вже мають, а права – те, що хотіли б мати. Малюнки кож-

ного учня не будуть подібними один до одного.

Педагог пропонує дітям зберегти свої малюнки і час від часу дивитися на них, щоб не забувати про свою унікальність. Якщо дозволяє час, то можна прикріпити малюнки на стіні, щоб кожен підліток міг побачити автопортрети своїх однолітків. Якщо є охочі, то можна попросити їх прокоментувати свої твори з позицій теми заняття.

Далі педагог пропонує учням подумати та обговорити, які можливості є у них для того, щоб задовольнити свої потреби, які особистісні якості можуть цьому посприяти.

III Вправа «Прийняття себе» (15 хв.)

Педагог пропонує учням завдання: розділити аркуш паперу на дві половини. Зліва, в колонку «Мої потреби», учні відверто записують усе те, чого, на їхню думку, не вистачає у їхньому психологічному портреті або що б вони хотіли змінити саме сьогодні. Наприклад: бути більш ошадливим, уміти відстояти власну точку зору, не перебивати людей, а вислуховувати думки до кінця тощо.

Після виконання цього завдання навпроти кожної потреби, яку діти внесли до списку, педагог пропонує написати одне зі своїх достоїнств, сильних сторін, те, що приймають оточуючі, що допомагає поводитися гідно, почуватися безпечно і досягати успіху. Вони записують їх у колонці «Мої достоїнства».

Мої потреби	Мої достоїнства
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
5.	5.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чому людині необхідне знання своїх переваг та потреб?

III Перевірка засвоєння матеріалу (3 хв.)

Педагог пропонує підліткам дати відповіді на запитання:

- ❖ Що таке розумні і нерозумні потреби? Наведіть приклад із власного досвіду (*розумні потреби* – спілкуватися з друзями, відпочивати після занять, висловлювати думки під час прийняття групових рішень, отримувати похвалу та підтримку вчителя; *нерозумні потреби* – подорожувати без дорослих, відвідувати нічні заклади, потреба у ранніх статевих стосунках).
- ❖ Як ви вважаєте, чи розуміють дорослі ваші потреби? Поясніть свою відповідь.

■■■ Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог підбиває підсумки заняття, зосереджуючи увагу дітей на тому, що людині важливо знати, що у цьому житті їй потрібно і які можливості є у неї, щоб це «потрібно» реалізувати. Адже саме опираючись на свої сильні сторони, можна отримати позитивний результат. Педагог також просить учнів поміркувати над тим, як часто вони говорять своїм друзям, рідним про їхні достоїнства і чують подібне на свою адресу.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

РІЗНОВИДИ ПОТРЕБ ЛЮДИНИ

Усі людські потреби поділяються на матеріальні, духовні та соціальні.

Матеріальні (фізичні) потреби – це потреби людини в їжі, одязі, предметах побуту, житлі, засобах переміщення, знаряддях праці тощо. Без їх задоволення людина не змогла б вижити як біологічна істота, тобто задоволення цих потреб є безпосередньою умовою існування самої людини.

Проте трапляються люди, які вважають, що для їхнього життя необхідні також тютюн та алкоголь. Чи можна це вважати за їхні потреби? На жаль, так. З-поміж матеріальних потреб людини слід виокремити особливу групу потреб, задоволення яких зашкоджує здоров'ю, заважає духовному розвитку і спричиняє деградацію особистості. Це так звані *нерозумні потреби людини*.

Духовні потреби – це потреби в освіті, підвищенні кваліфікації та професійної майстерності, у художній творчості, розвитку науки і мистецтва, милуванні красою природи або творами мистецтва, дотриманні законів, у дружбі, коханні, милосерді тощо. З великим задоволенням людина дивиться художні фільми, слухає музику, малює, відвідує театр і цирк, працює в різноманітних гуртках і секціях.

Соціальні потреби – це потреби людини в медичному обслуговуванні, у вихованні дітей, у вільному часі, у відпочинку, в гідних умовах праці і навчання.

За наслідками задоволення розрізняють *здорові та нездорові, природні та штучні потреби*. Здоровими, або природними, вважаються ті потреби людини, реалізація яких приносить їй користь, сприяє її розвитку, робить її життя щасливішим. Проте є потреби, які виникають штучно внаслідок шкідливих звичок, наприклад, куріння, вживання алкоголю, наркотиків, лінощі, безвілля, і називаються штучними, оскільки їх задоволення є для людини або некорисним, або навіть шкідливим. Позбутися цих потреб, якщо вони стали невід'ємною частиною способу життя, дуже непросто, тому набагато розумніше й легше не долати їх уже після того, як вони сформувалися, а прагнути не виробляти їх у собі. Задоволення, яке вони дають, – короткочасне й оманливе, натомість шкода, заподіяна ними людині, часто буває величезною й непоправною.

Самопізнання повинне дати людині відповідь на питання, які потреби в неї переважають і в яких обставинах вони визначають нашу поведінку. У такому ви-

падку сутність людини може виразити прислів'я: «Скажи мені, чого ти хочеш, і я скажу, хто ти».

Більшість потреб, які є в кожному з нас, властиві й іншим людям. Тоді чим же люди відрізняються один від одного? Напевно тим, як реагують на посталу потребу, як можуть керувати своїми потребами і яким чином їх задовольняють (дехто перебуває у повній владі своїх потреб, дехто може їх стримувати, а дехто може замінити іншими чи й відмовлятися від них).

Велике значення у формуванні й задоволенні потреб людини має її воля. Переконавшись у необхідності щось робити, людина має, докладаючи вольових зусиль, примушувати себе робити це, доки воно не стане звичкою й не виробиться внутрішнє бажання займатися цією справою. Це й свідчитиме про вже сформовану потребу.

Розумні потреби мають також і розумно задовольнятися.

Наприклад, потреба у спілкуванні зі світом літератури принесе мало користі, якщо людина читатиме все поспіль, не заглиблюючись особливо у те, що саме вона читає, або читатиме «запоєм» за будь-яких умов. Якщо жінка зловживає косметикою, то навряд чи це нормальне задоволення естетичної потреби бути гарною. Усе розумне має бути досягнуте розумним шляхом. Будь-яка потреба має багато різноманітних способів і шляхів її задоволення, але потрібно прагнути обирати ті з них, які найбільшою мірою підходять конкретній людині.

ТЕМА: РОЗУМІТИ СЕБЕ (3 частини)

Мета: обґрунтувати важливість самопізнання для життєвого самовизначення особистості.

- ЧАСТИНА 3 -

Завдання:

- ❖ учити підлітків адекватно оцінювати себе, узгоджувати свої потреби з власними можливостями.

Ключові слова: самооцінка, рівень домагань.

Матеріали та обладнання: аркуші формату А4, фломастери.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (1 хв.).
2. Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Що значить оцінювати себе?» (5 хв.).
3. Вправа «Світ був би нецікавим без мене...» (10 хв.).
4. Вправа «Формула успіху» (15 хв.).
5. Вправа «Маленькі успіхи» (12 хв.).
6. Підбиття підсумків (2 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (1 хв.)

Педагог зазначає, що в житті кожному з нас часто доводиться давати оцінку якості чого-небудь, оцінювати інших людей. Водночас людині неодноразово доводиться оцінювати й саму себе, свої дії й вчинки. Він наголошує, що на цьому занятті учні будуть вчитися відповідно оцінювати себе, щоб бути впевненими у власних силах.

III Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Що значить оцінювати себе?» (5 хв.)

Педагог повідомляє, що оцінювати – значить висловлювати або складати думку про кого-небудь або про що-небудь, про його значення. Далі він зазначає, що набагато важче достовірно оцінити себе.

Педагог розповідає про самооцінку, її види – адекватну, занижену та завищену, детально характеризуючи кожен із них. Повідомлення має супроводжуватись наведенням близьких і зрозумілих дітям прикладів (див. Інформаційні матеріали для педагога).

Самооцінка – це оцінка людиною самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей, здатність людини оцінювати особливості свого характеру, моральні якості, природні задатки, вчинки, зовнішність, а також результати своєї діяльності.

III Вправа «Світ був би нецікавим без мене...» (10 хв.)

Педагог пропонує учням подумати і продовжити фразу «Світ був би нецікавим без мене, тому що я...», назвавши позитивну якість, якою учасник пишається.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи складно розповідати іншим про свої достоїнства?
- ❖ Коли правильною буде приказка «сам себе не похвалиш – ніхто не похвалить»?

III Вправа «Формула успіху» (15 хв.)

Педагог запитує дітей:

- ❖ Що є складовими успіху? (або Що необхідно для того, щоб досягнути успіху?)

На основі відповідей учнів він резюмує: «Очевидно, що успіху досягає людина, яка знає, чого вона хоче, реально оцінює свої можливості, якості, не заціклюється на власних недоліках, а намагається їх виправити і, звичайно, ставить перед собою завдання, які відповідають рівню її можливостей. З іншої сторони, досягаючи більшого успіху, людина стає впевненішою у собі, вірить у свої можливості, а значить її самооцінка підвищується».

На думку класика психології У. Джемса, залежність між цими поняттями відображається формулою:

$$\text{Самооцінка} = \frac{\text{Успіх}}{\text{Домагання}}$$

До уваги педагога

Педагогу необхідно уточнити, як учні розуміють зміст понять формули.

Рівень домагань – рівень труднощів, досягнення якого є загальною метою майбутніх дій (ідеальна мета).

Успіх – позитивний наслідок роботи, справи.

Далі педагог пропонує дітям взяти аркуш паперу і в центрі написати велику букву «Я». Наступне завдання, яке потрібно виконати учням, – назвати якомога більше сфер життєдіяльності, де це «Я» може бути реалізоване, і визначити «бажане Я» (які якості, здібності можуть допомогти досягнути успіху) та «небажане Я» (які якості можуть завадити у досягненні успіху) для кожної сфери. Важлива умова – сфери повинні бути цілком реальні. Для цього учням слід провести лінію від «Я», центра особистісного Всесвіту, намалювати квадратик або кружечок і написати назву сфери, а під нею «бажане Я», «небажане Я».

Запитання для обговорення:

- ❖ Скільки сфер ви змогли виділити?
- ❖ Чи є серед виділених сфер та, в якій ви впевнені, що обов'язково

досягнете успіху? Прокоментуйте відповідь.

- ❖ Які особисті ресурси вам у цьому можуть допомогти?

Після обговорення педагог просить учнів відкласти цю «зоряну карту» свого життя і подивитися на неї трохи зверху, ніби зі сторони. Він наголошує, що на ній відображено багато можливостей для того, щоб досягнути успіху, і що ця карта не може бути картою невдахи, неуспішної людини. Нею потрібно тільки зуміти скористатися.

■■■ Вправа «Маленькі успіхи» (12 хв.)

Педагог пропонує учням пригадати будь-які, навіть незначні успіхи, досягнуті ними за останній тиждень. На роздуми пропонується 2–3 хв. Далі кожен розповідає про свої успіхи у великому колі (якщо група велика, то в двох колах). Після того, як усі висловилися, учням пропонується подумати, як вони можуть нагородити себе за такі досягнення.

Запитання для обговорення:

- ❖ Для чого потрібно вміти помічати свої успіхи та нагороджувати себе за них?

■■■ Підбиття підсумків (2 хв.)

Педагог зазначає, що сьогодні вони намагалися визначити психологічні якості, особливості, що сприяють досягненню успіху. Однак процес самопізнання, самоаналізу не повинен обмежуватися кількома заняттями, а має здійснюватися постійно. Тому учням пропонується продовжити цю роботу вдома. Для цього кожен із дітей отримує анкету «Який я?», яку можна заповнити разом зі своїми близькими друзями, батьками, братами чи сестричками (див. Роздатковий матеріал). Ця анкета містить поради щодо заповнення і подальшої роботи з нею.

Література

1. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. – С-Пб. : Питер, 2003. – 272 с.
2. Артемьев П. Психология самопознания, или Как найти формулу жизни / П. Артемьев. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2003. – 304 с. – (Практическая психология).
3. Братко-Кутинський О. Як удосконалювати свою психіку / О. Братко-Кутинський. – К. : Артек, 2003. – 174 с.
4. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман ; пер. с англ. А. Д. Ковалёва. – М. : КАНОН-Пресс-Ц : Кучково поле, 2000. – 304 с.
5. Грецов А. Г. Психологические тренинги с подростками / А. Г. Грецов. – С-Пб. : Питер, 2008. – 368 с.
6. Дент Ф. Э. Управление саморазвитием : карман. справ. / Ф. Э. Дент ; пер. с англ. О. Воробьевой. – М. : НІРРО, 2004. – 108 с.
7. Каунт Д. Подними свою самооценку / Д. Каунт ; под ред. В. А. Спивака ; пер. с англ. А. Козлова. – С-Пб. : Нева, 2004. – 220 с.
8. Козлов Н. И. Книга для тех, кому нравится жить, или Психология личностного роста / Н. И. Козлов. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2004. – 348 с.
9. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К., 2003. – С. 324–342.
10. Леви В. Искусство быть собой. Конкретная психология : книга-альманах / В. Леви. – [б. м.] : ТОРОБОАН, 2003. – 286 с.
11. Марков В. В. Основы здорового образа жизни и профилактика заболеваний : учеб. пособие. – М. : Академия, 2001. – С. 67–68.
12. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2006. – 360 с.
13. Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / М-во освіти і науки України ; упоряд. С. Максименко, О. Главник. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
14. Штепа О. Феномен особистісної зрілості / О. Штепа // Соціальна психологія. – 2005. – № 1(9). – С. 62–77.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

САМООЦІНКА ТА ЇЇ ВИДИ

Самооцінка – це оцінка людиною самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей, здатність людини оцінювати особливості свого характеру, моральні якості, природні задатки, вчинки, зовнішність, а також результати своєї діяльності. Від самооцінки залежать взаємостосунки людини з навколишніми, її вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Так само самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і подальший розвиток її особистості.

Самооцінка може бути *адекватною*, коли думка людини про себе збігається з тим, що вона насправді собою являє. Людина з відповідною самооцінкою реально оцінює себе, бачить як позитивні, так і негативні якості, здатна змінюватись і пристосовуватись до мінливих умов. У тих же випадках, коли людина оцінює себе не адекватно, тобто коли її думки про себе різко розходяться з тим, якою її вважають інші, самооцінка найчастіше буває або заниженою, або ж завищеною.

Людина із *заниженою самооцінкою* відчуває себе невдахою. Вона не хоче братися за нові справи, оскільки боїться, що в неї нічого не вийде. Характерні якості таких людей: невпевнені у собі, бояться зробити помилки; постійно мріють про фізичну досконалість; обмежуються інтересами і вчинками, які добре відомі й безпечні; у спілкуванні з іншими передусім турбуються про враження, яке вони справляють; бувають балакучі й зверхні чи принижені й несміливі; намагаються керувати іншими чи дозволяють «вити із себе мотузки». Той же, хто недооцінює себе, безпідставно відкидає багато можливостей досягти успіху і подальшого розвитку.

Людина із *завищеною самооцінкою* бачить себе господарем становища. Вона розуміє, що є неповторною особистістю і може багато дати іншим людям. Вона ризикує, хоча і не завжди успішно, тому що хоче жити насиченим життям і засвоїти досвід, який допоможе їй вирости. Вона відчуває себе впевненою і добре знає, чого хоче. Характерні риси таких людей: переконані в глибині душі, що володіють достатньою цінністю і відчувають власну непогрішність; роблять помилки і вчать на них; сприймають свій фізичний вигляд таким, яким він є, навіть якщо він недосконалий; досліджують нові можливості й інтереси, використовують їх для подальшого зростання; спокійно сприймають похвалу на свою адресу; турбуються про своє фізичне і емоційне здоров'я. Однак особа із завищеною самооцінкою часто береться за виконання завдань, з якими не може дати собі ради, а це призводить до негативних наслідків і для особистості, і у її стосунках з іншими людьми.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

АНКЕТА «ЯКИЙ Я?»

Дай відповідь на запитання анкети. Можливо, вона розповість тобі щось, чого ти не знав про себе раніше. Працюй або сам, або зі своїми близькими товаришами чи батьками, обговорюючи свої відповіді. На наступному занятті розкажи декому з однокласників про себе у позитивному і впевненому тоні. Якщо це важко, спробуй почати з речення «Я собі подобаюсь, тому що...»

Опитувальник

- ❖ П'ять речей, які мені в собі подобаються, це .....
- .....
- .....
- ❖ П'ять речей, які мені в собі не подобаються, це .....
- .....
- .....
- ❖ Я хотів би, щоб у мене краще виходило .....
- .....
- ❖ Одного дня я б хотів бути (стати) .....
- .....
- ❖ Я можу зробити це для (когось) .....
- .....
- .....
- ❖ Риси, яким я найбільше надаю перевагу в друзях .....
- .....
- .....
- ❖ Риси, яким я надаю перевагу в моїй сім'ї, це .....
- .....
- .....
- ❖ Людина, якою я захоплююсь, це .....
- ....., тому що.....
- .....
- .....

- ❖ Людина, яка мені не дуже подобається, це .....
....., тому що .....
.....
- ❖ Якщо б мені завтра дали 5 000 гривень, я б .....
.....
.....
- ❖ Я вірю, що найбільш важливим у житті є.....
.....
.....

Обговори з друзями, батьками

Коли ти закінчиш перелік, то можеш обговорити його з друзями чи своїми батьками. Під час розмови додавай твердження для розповіді про себе. Ти можеш заховати свій список десь, де його легко можна буде знайти, і коли відчуєш потребу в «натхненні», можна прочитати всі ці хороші думки про себе.

Порівняй дві перші відповіді бажаних рис друзів і членів сім'ї. Чи вони різняться? Якщо так, подумай про те, чому ми хочемо бачити різні якості сім'ї і друзів.

Отже, обговори свої ідеї і дай пропозиції, як їх досягти. Ти можеш продовжити це, склавши особистий план дій.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

На сьогоднішньому занятті ваші діти пробували самостійно оцінювати себе: не лише свої знання чи вміння з якогось навчального предмету, а себе як особистість, яка, як і дорослі, має свої судження, точку зору, прагне поваги й розуміння. Від того, як людина оцінює себе, залежать її стосунки з іншими людьми, успішність діяльності. Знайдіть час для того, щоб допомогти вашій дитині заповнити анкету «Який я?». Будьте мудрими порадиниками і співрозмовниками для вашої доньки чи сина, вислухайте їхні міркування і допоможіть скласти розповідь про них, з якою вони ознайомлять своїх ровесників.

ТЕМА: ДРУЖБА, ЗАКОХАНІСТЬ, КОХАННЯ (2 частини)

Мета: формувати розуміння унікальності особистісних почуттів у дружбі та коханні, розвивати відповідальне ставлення до власних почуттів і почуттів інших.

- ЧАСТИНА 1 -

Завдання:

- ❖ збагатити знання підлітків щодо сутності дружби і дружніх стосунків;
- ❖ допомогти відчутти відповідальність за підтримку та розвиток дружби.

Ключові слова: дружба, довіра.

Матеріали та обладнання: пов'язки, стікери, аркуш формату А1, аркуші формату А3, старі журнали, кольоровий папір, клей, ножиці, олівці, фломастери.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Рольова гра «Сліпий і поводитир» (10 хв.).
3. Творче завдання «Колаж ідеального друга» (20 хв.).
4. Дискусія «Погоджуюсь – не погоджуюсь» (10 хв.).
5. Підбиття підсумків (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог знайомить підлітків з темою занять. Він зазначає:

«Ми створені не для ізоляції, а для взаємин. У глибині душі ми – не тисячі окремих цяток світла, а скоріше частка велетенського яскравого світла. Жити – це достукуватися до сердець інших людей, дотягуватися до них. Започаткування, встановлення й підтримування турботливих і відданих взаємин є найважливішою діяльністю у нашому житті. Від моменту, коли ми народилися, до моменту, коли ми помираємо, стосунки є важливими для нашого спілкування. Наші взаємини з іншими людьми є контекстом для всіх інших аспектів нашого життя».

Не йди попереду мене,
Я можу не піти за тобою.
Не йди позаду мене,
Я можу не вести за собою.
Іди поруч зі мною,
І просто будь моїм другом.

Альберт Камю

III Рольова гра «Сліпий і поводитир» (10 хв.)

Педагог об'єднує підлітків у пари. Одному з учасників зав'язують очі, так щоб він нічого не бачив. Другий буде поводитирем. Поводир має провести свого партнера по кімнаті, так, щоб він відчував себе спокійно і впевнено. Через 3 хвилини учасники обмінюються ролями.

Запитання для обговорення:

- ❖ Як себе почували, коли були в ролі «сліпого»?
- ❖ Як себе відчували в ролі поводиря?
- ❖ Що робили, щоб викликати довіру?
- ❖ В якій ролі почували себе краще?

III Творче завдання «Колаж ідеального друга» (20 хв.)

Педагог об'єднує підлітків у групи по шість–вісім осіб і пропонує зробити за

допомогою вирізок із журналів, кольорового паперу, олівців, фломастерів колаж ідеального друга та охарактеризувати його.

Перед представленням колажів педагог запитує учнів:

- ❖ Як вам працювалося в групі?
- ❖ Чи прислуховувалися ви до думки один одного?

IIII Дискусія «Погоджуюсь – не погоджуюсь» (10 хв.)

Педагог зачитує твердження, а підлітки, відповідно до обраної відповіді, утворюють дві групи, займаючи місця, позначені картками «Так» або «Ні». Учасникам пропонується лаконічно обґрунтувати свою точку зору, за можливостю, переконати своїх опонентів. Якщо хтось змінює свою точку зору після виступу, може перейти в іншу групу.

Перелік тверджень:

1. Другу можна довірити будь-який секрет.
2. Друг завжди має погоджуватися зі мною.
3. Друг не може мене критикувати.
4. Друг завжди має допомогти мені, якщо я опинюся в скрутній ситуації.
5. Друг радіє моїм успіхам.

IIII Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог з учнями пригадують вправи, завдання, виконані під час тематичної виховної години, обмінюються враженнями щодо них.

Педагог просить вихованців вдома згадати (підібрати) вислови, вірші, книги, фільми, вистави про кохання, які було б цікаво обговорити на наступному занятті. Пропонує до уваги підбірку поезій про кохання (див. Роздатковий матеріал Частини 2).

Учні за бажанням можуть самостійно ознайомитися з тестом «Чи маєш ти друзів?» (див. Роздатковий матеріал).

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Дружба – це відносини, які побудовані на взаємній симпатії. Основою справжньої дружби є довіра, взаємодопомога.

Дружба – це особисті відносини між людьми, що ґрунтуються на довірі, щирості, взаємних симпатіях, спільних зацікавленнях і захопленнях. Обов'язковими ознаками дружби є взаємна повага, довіра та терпіння.

Дружба – це добрі, приязні стосунки, які побудовані на основі взаємної прихильності і відданості.

Дружити – перебувати в добрих, приязних стосунках, підтримувати дружбу, бути друзями.

Друг – людина, якій довіряємо, яку поважаємо, заради якої можемо пожертвувати всім.

Товариш – людина, з якою можна порадитися, з якою можна займатися спільною працею.

Справжній друг – той, хто йде в ногу з тобою, коли решта світу йде не в ногу.

Друг – це подарунок, який ти даєш собі (Роберт Льюїс Стівенсон).

Дружба подібна до грошей – легше заробити, ніж утримати. Ви можете зустріти багатьох людей на своєму шляху і завести багато знайомств. Але справжні друзі є великою рідкістю. Друзі здобуваються, завойовуються, і з тої миті, як ви знайшли друзів, треба дорожити ними. Це вимагає стільки ж зусиль, як і догляд за садом.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ТЕСТ «ЧИ МАЄШ ТИ ДРУЗІВ?»

Інструкція: Прочитайте запитання і поставте поряд із відповідним номером «+», якщо ви згодні та «-», якщо не згодні. Наведені запитання допоможуть з'ясувати, чи якість вашої дружби йде на спад, чи на піднесення.

1. Чи приємно тобі робити послуги тим людям, про яких ти турбуєшся?
2. Чи робиш ти зауваження людям у публічних місцях?
3. Чи можеш ти зберігати таємниці, секрети?
4. Коли твій друг отримує публічне визнання своїх заслуг, чи виникає в тобі почуття заздрості?
5. Чи завжди ти веселий і щасливий?
6. Чи спілкуєшся ти з друзями лише тоді, коли вони займаються тим, що тобі подобається?
7. Чи відчуваєш ти вільно й невимушено, коли ділишся своїми почуттями з друзями?
8. Коли друг завдає тобі прикрості, чи зневірюєшся ти в його дружбі?
9. Чи обіцяєш ти зробити що-небудь, а потім забуваєш про це?
10. Чи розкриваєш ти чужим людям секрети, які тобі розповів друг?
11. Чи приємно тобі помічати добрі сторони і якості в інших людях?
12. Чи виникає в тебе бажання шукати спільні заняття для тебе і твого друга?
13. Чи часто ти перебуваєш у поганому настрої?
14. Чи щиро ти радієш успіхам друга?
15. Чи приховуєш ти своє «справжнє Я» від друзів?
16. Коли ти гніваєшся на друга, чи намагаєшся спільно з ним вирішити конфлікт?

Ключ до тесту

1. так	5. так	9. ні	13. ні
2. ні	6. ні	10. ні	14. так
3. так	7. так	11. так	15. ні
4. ні	8. ні	12. так	16. так

Аналіз

14–16 правильних відповідей. Ти маєш друзів, тому що сам є другом для інших. Ти відкритий, гідний довіри, надійний, компанійський, відданий і турботливий.

10–13 правильних відповідей. Ти маєш друзів, і деякі з них не можуть тебе залишити, незважаючи на твої вади.

5–9 правильних відповідей. Ти шукаєш друзів, але не можеш знайти їх. Уважніше придивися до себе і склади план проведення деяких змін.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

У розмовах із вашими дітьми ми торкнулися такої тонкої категорії, як дружба. Її сприйняття та розуміння значною мірою впливатимуть на рівень та якість стосунків з оточуючими. Розкажіть про ваших шкільних друзів, покажіть їхні фотографії. Допоможіть підібрати доньці (сину) хороші книжки, фільми, вірші про дружбу. Подивіться, почитайте їх разом, обміняйтеся враженнями. Ваші життєвий досвід і поради дуже потрібні вашим таким вже дорослим дітям...

ТЕМА: ДРУЖБА, ЗАКОХАНІСТЬ, КОХАННЯ (2 частини)

Мета: формувати розуміння унікальності особистісних почуттів у дружбі та коханні, розвивати відповідальне ставлення до власних почуттів і почуттів інших.

- ЧАСТИНА 2 -

Завдання:

- ❖ з'ясувати взаємозв'язки між поняттями «дружба», «закоханість», «кохання»;
- ❖ формувати уявлення про перше кохання як емоційне надбання кожної людини;
- ❖ сприяти розумінню важливості обережного, відповідального ставлення до кохання як почуття.

Ключові слова: кохання, відповідальність.

Матеріали та обладнання: картки із запитаннями, квітка червоної троянди чи зроблене з паперу червоне серце, свічка, скріпки.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Міні прес-конференція (12 хв.).
3. Вправа «Цінності кохання» (8 хв.).
4. Вправа «Полум'я» (8 хв.).
5. Гра «Обережно» (10 хв.).
6. Підбиття підсумків (4 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (3 хв.)

Говорячи про перше кохання, педагог зазначає, що таке кохання серед усіх народів і в усі часи огорнене серпанком мрійливості, ідеалізації. Як і ідеальна дружба, воно дароване не всім. Здебільшого, поетичні розповіді про перше кохання у спогадах зрілих літ огорнені світлим смутком. Мабуть тому, що найчастіше це кохання мало свій чудовий початок, яскравий розквіт і, на жаль, кінець. Цілком може статися, що перше кохання стане коханням усього життя. А якщо ні? Якщо воно принесе розчарування? Тоді часто кажуть про нещасливе кохання.

III Міні прес-конференція (12 хв.)

Педагог пропонує учням уявити себе фахівцями з питань кохання, яких запросили на зустріч із підлітками. До них надійшли записки із запитаннями, на які потрібно дати аргументовану відповідь:

- ❖ У чому відмінність понять «симпатія», «захоплення», «закоханість», «кохання»?
- ❖ Що спільного між дружбою і коханням?
- ❖ Чи існує любов з першого погляду?
- ❖ Чи потрібно вчитися любові?
- ❖ Як завоювати любов?
- ❖ Чи є обов'язки в коханні?

Педагог підсумовує відповіді підлітків і робить наголос на тому, що життя набагато складніше будь-якої найправильнішої теорії. У практиці людських стосунків рідко трапляються однозначно виявлені і сприйняті почуття. Але, у будь-якому випадку, людина, до якої прийшло кохання, може вважати себе щасливою, пишатися, що вона стала однією з тих, хто був обдарований цим світлим почуттям. Так, кохання Мавки з «Лісової пісні» Лесі Українки важко назвати щасливим, але воно стало для мільйонів людей зразком відданості, щирості, поетичності.

Справжнє кохання спрямоване на об'єкт почуття відповідальності. Слово «відповідальність» близьке за змістом до слів обов'язок, борг.

III Вправа «Цінності кохання» (8 хв.)

Підлітки стають у коло. Передаючи символ кохання (троянду чи виготовлене з паперу серце), вони називають ті прояви кохання, які вважають цінними (наприклад, вірність, підтримку, можливість поділитися думками).

Педагог підсумовує, привертає увагу до тих цінностей, які повторюються у відповідях найчастіше, і, якщо підлітки не назвали такі цінності, як **відповідальне ставлення один до одного, обережне ставлення до почуттів один одного**, акцентує на них увагу.

III Вправа «Полум'я» (8 хв.)

П'ять учасників (бажаючі) сідають у коло. У центрі на стільці – свічка. Педагог запалює свічку. Завдання учасників: по черзі тихенько подути на свічку так, щоб полум'я нахилилося, але не згасло.

Педагог пропонує учасникам запам'ятати це почуття обережності, турботи про маленький вогник і наголошує на тому, що вогник кохання теж потребує турботи і відповідальності закоханих.

III Гра «Обережно» (10 хв.)

Педагог видає учасникам вправи канцелярську скріпку і пропонує підліткам по черзі згинати і розгинати її. Той, у кого в руках вона зламається, пробує відповісти на запитання: за що треба нести відповідальність у коханні? Наступному учаснику видається нова скріпка і вправа продовжується.

Педагог підсумовує відповіді. Бажано, щоб прозвучали думки про те, що відповідальність у коханні – це:

- ❖ відповідальність за почуття іншої людини, за збереження її гідності, морального здоров'я;
- ❖ відповідальність за підтримку і збереження почуттів;
- ❖ відповідальність за збереження фізичного здоров'я закоханих;
- ❖ відповідальність за почуття батьків, близьких людей, що переживають за долю закоханих.

III Підбиття підсумків (4 хв.)

Підбиваючи підсумки тематичної виховної години, педагог пропонує учням обговорити історію «Пісок і рука»:

Тринадцятилітній Юрко прогулювався з мамою пляжем. Нараз ститав її:

- Мамо, як уберегти людину, яку дуже любиш?

Мама подумала трохи, потім, нахилившись, набрала в жмені піску. Одну руку стиснула в кулак, і пісок почав вислизати поміж пальцями. Чим більше стискала кулак, тим швидше пісок вислизав.

Другу руку, натомість, тримала відкритою, і пісок залишився в ній.

Хлопчик зі здивуванням спостерігав, а потім радісно скрикнув:

- Розумію!

Запитання для обговорення:

❖ Як ви думаєте, що зрозумів хлопчик?

Педагог, узагальнюючи зміст матеріалу за цією темою, наголошує на тому, що справжнє кохання потребує щоденної праці, відкритості та ширості. Відмінність людини закоханої і людини, що кохає, в тому, що перша сконцентрована на своїх почуттях, а друга – на почуттях об'єкта кохання. Сенс кохання полягає у ставленні до іншого як до себе самого.

Література

1. Година спілкування. 8 клас / упоряд. М. О. Володарська. – Х. : Ранок, 2009. – 176 с.
2. Джонсон Девід В. Соціальна психологія : тренінг міжособистого спілкування / В. Девід Джонсон ; пер. з англ. В. Хомика. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 288 с.
3. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К., 2003. – С. 355–367.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Кохання – внутрішній, духовний потяг до кого-небудь; один із найвищих людських проявів, який знаходить своє втілення у глибоких почуттях і діях, спрямованих на підтримку і обожнення об'єкта кохання. Важливими аспектами кохання є повага та турбота, і їх наявність дозволяє відрізнити позитивне кохання від кохання-хвороби, свого роду манії. Частину кохання зазвичай становлять відкритість, спільність інтересів та бажань.

Кохати – бути глибоко прив'язаним до когось, мати велику симпатію до особи протилежної статі.

Закоханість – гостре позитивне емоційне переживання, потяг до людини як сексуального об'єкта. Як правило, швидко виникає, досягає насичення і так само швидко гасне, на відміну від кохання. Об'єкт уваги наділяється часто неіснуючими рисами, сприймається без критики, захоплено і яскраво.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ПОЕЗІЯ ПРО КОХАННЯ

Володимир Сосюра

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
Лиш приходять подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І весна убирається зрання...
Дише тихо і легко в синяву вона,
Простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
І тремтить од солодкої муки...
В'яне серце моє од щасливих очей,
Що горять в тумані наді мною...
Розливається кров і по жилах тече,
Ніби пахне вона лободою...

Василь Симоненко

Коли б тобі бажав я сліз і муки,
І кари найстрашнішої бажав –
Я б не викручував твої тендітні руки,
І в хмурім підземеллі не держав.
Ні, я б не став тебе вогнем палити –
Я б розквітався просто й без жалю:
Я б побажав тобі когось отак любити,
Як я люблю.

Дмитро Павличко

Коли ми йшли удвох з тобою
Вузькою стежкою по полю,
Я гладив золоте колосся,
Як гладить милому волосся
Щаслива ніжна наречена...
А ти йшла поперед мене,
Як лань хитаючись музично.
І я помітив, як ти звично
Топтала колоси пшениці,
Що нахилилась до землиці,
Немов траву безплідну, дику.
Топтала і не чула крику
Тих колосочків.
Та я змовчав. Я йшов покірно,
Бо я любив тебе надмірно,
Але мені тоді здалося,
Що то не золоте колосся,
Що то любов мою безмежну
Стоптала так необережно.

||| СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

Спробуйте допомогти вашій дитині в її роздумах про перше кохання. Розкажіть про свій власний досвід. Нехай дитина відчує, що душевний щем, здивування, радість і страх, – це ті відчуття, через які проходить кожен закоханий. Порадьте за свою дитину, якщо вона відчуває зараз цей чудовий емоційний стан. Будьте особливо обережними і чутливими до її переживань. Виявіть своє щире зацікавлення її думками і поглядами щодо об'єкта симпатії.

ТЕМА: СПІЛКУВАННЯ У БЕЗПЕЧНОМУ ІНТЕРНЕТІ

Мета: допомогти дітям захистити себе від небезпек віртуального світу та навчити їх правилам поведінки у світовій мережі.

Завдання:

- ❖ з'ясувати, які ризики можуть виникати при спілкуванні в Інтернеті;
- ❖ визначити, як захистити себе від небажаного впливу в мережі та діяти у небезпечних ситуаціях.

Ключові слова: інтернет, мережа, безпека, небезпека, особиста інформація.

Матеріали та обладнання: ватман, маркери, роздатковий матеріал.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Мозковий штурм «Переваги та ризики Інтернету» (10 хв.).
3. Презентація «Правила безпеки в Інтернеті» (10 хв.).
4. Робота в групах «Відповідь на лист» (18 хв.).
5. Підбиття підсумків (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог знайомить учнів із темою, метою заняття та зазначає, що до виникнення Інтернету не було жодного технічного винаходу, який би так вплинув на поширення інформації та на спілкування людини з людиною. Мережа Інтернет виникла близько 40 років тому для допомоги дослідникам і викладачам, аби надати їм швидші й ефективніші засоби обміну даними. Проте, у міру розвитку цієї мережі, з'явилися й інші аспекти Інтернету. Нині первинна мета вже не є основною. Винахід та вдосконалення модемів, спеціальних пристроїв, що дозволяють комп'ютеру надсилати інформацію за допомогою телефону, – відкрило двері в Інтернет великій кількості людей. Сучасний Інтернет – це не тільки багато комп'ютерів, але й дуже багато людей, для яких мережа є новим засобом спілкування.

III Мозковий штурм «Переваги та ризики Інтернету» (10 хв.)

Педагог ініціює мозковий штурм, під час якого учням необхідно визначити:

- ❖ переваги, які надає користування Інтернетом;
- ❖ ризики, які існують для користувачів мережі.

До уваги педагога

Серед переваг Інтернету можуть бути: він є джерелом найбільш свіжої інформації; має великий обсяг інформації у будь-яких галузях; є зручним засобом комунікації; за його допомогою можна навчатися, розважатися, купувати і продавати, заробляти гроші тощо.

Ризики, які існують для користувачів мережі: Інтернет можуть використовувати для розсилання комп'ютерних вірусів і небажаної пошти; зарази отримання інформації особистого характеру для крадіжок, шантажу, переслідувань; для вимагання грошей у вигляді організації допомоги; для поширення і залучення до порнографії; для втягування у ситуацію торгівлі людьми; для інформування про сайти, небезпечні для дітей, наприклад, про секти, наркотики та їх виготовлення, суїциди, різні види насильства.

III Презентація «Правила безпеки в Інтернеті» (10 хв.)

Педагог зазначає, що дуже важливо бути обізнаним з питань інформаційної безпеки. Він презентує учням «Правила безпеки в Інтернеті» (див. Роздатковий матеріал) та пропонує визначити:

- ❖ Що є особистою інформацією?
- ❖ Чому такого великого значення набуває важливість її охорони?
- ❖ Як захистити особисті дані?

Педагог узагальнює висловлювання учнів, занотовуючи їх на ватмані.

До уваги педагога

Особистою інформацією є імена та адреси, номер мобільного телефону, адреса школи, інформація про роботу батьків, їхні заробітки, наявність техніки, коштовностей та грошових заощаджень вдома або на рахунках та ін.

III Робота в групах «Відповідь на лист» (18 хв.)

Педагог об'єднує учнів у три групи та просить дати відповідь на запропоновані листи, що надійшли по Інтернету.

Лист 1. Привіт! Я – Владислав. Живу в Києві. Мені 15 років. Шукаю друзів по листуванню. Я люблю комп'ютерні ігри, грати в футбол, дивитися телевізор. Мрію подорожувати. Хочу побувати в Парижі...

Лист 2. Привіт! Мое ім'я – Стів. Мені 30 років. Я живу в Канаді. Маю свій бізнес, у справах якого скоро приїду в Україну. Я хочу з тобою познайомитись. Може, влаштуємо зустріч? Надішли мені своє фото та домашню адресу...

Лист 3. Шановна Ольга Петренко! Мое прізвище – Джонсон, я є представником інтересів сім'ї Петренків, які двадцять років жили у Вашингтоні та нещодавно загинули в автокатастрофі. Ви – єдина спадкоємиця їхнього капіталу в 2 млн доларів. Якнайшвидше надісліть мені ваш номер телефону та банківські реквізити, щоб пришвидшити процес отримання Вами цих грошей.

Кожна група презентує результати своєї роботи.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи існують ризики в надісланих пропозиціях?

- ❖ Які наслідки може мати в кожному випадку розголошення особистих даних?
- ❖ Як можна запобігти виникненню негативних наслідків?

■■■ Підбиття підсумків (5 хв.)

Педагог підсумовує результати роботи учнів та пропонує відповісти на запитання:

- ❖ Яка практична користь Інтернету?
- ❖ З якими ризиками можна стикнутися в мережі?
- ❖ Чи відомі вам випадки шахрайства в Інтернеті? Якщо так, то скажіть, як цього можна було б уникнути ?

Література

1. Альманах інноваційних технологій: практика та перспективи / за загальною редакцією доктора юридичних наук К. Б. Левченко. – К. : Юрисконсульт, 2007–2008. – 84 с.
2. Проблеми освіти : науково-методичний збірник / кол. авт. – К. : Науково-методичний центр вищої освіти, 2006. – Спец. вип. – 264 с.
3. Релігія, як вона є [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lastrada.kiev.ua
4. Інтернет сторінка «Онляндія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.onlandia.org.ua/>

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ПРАВИЛА БЕЗПЕКИ В ІНТЕРНЕТІ

(для дітей)

- ❖ Нікому без дозволу батьків не давати особисту інформацію.
- ❖ Якщо знайдете якусь інформацію, що турбує вас, потрібно негайно сповістити про це батьків.
- ❖ Ніколи не погоджуватися на зустріч з людиною, з якою ви познайомилися в Інтернеті. Якщо все ж таки це необхідно, то спочатку слід запитати дозволу у батьків, а зустріч повинна відбутися в громадському місці й у присутності батьків.
- ❖ Не посилати свої фотографії чи іншу інформацію без дозволу батьків.
- ❖ Не відповідати на нечемні і грубі листи. Якщо одержите такі листи не з вашої вини, то сповістіть про це батьків, нехай вони зв'яжуться з компанією, що надає послуги Інтернет.
- ❖ Розробити з батьками правила користування Інтернетом. Особливо домовтеся з ними про прийнятний час роботи в Інтернеті і сайти, на які ви збираєтеся заходити.
- ❖ Не заходити на аморальні сайти і не порушувати без згоди батьків ці правила.
- ❖ Не давати нікому, крім батьків, свої паролі, навіть найближчим друзям.
- ❖ Не робити протизаконних вчинків і речей в Інтернеті.
- ❖ Не шкодити і не заважати іншим користувачам.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

Інтернет пропонує дітям і молоді фантастичні можливості для спілкування, дослідження, зв'язку та творчості в онлайні. Однак із використанням Інтернету пов'язані певні ризики. Зокрема, це вікно у світ, який також належить дорослим і містить матеріали, що не завжди підходять для дітей. Психологічна реабілітація дітей, що стали жертвами сучасних інтернет-комунікаційних технологій (залежність від ігор, від блукання веб-сторінками або спілкування чи використання в порнографії) дуже складна і специфічна. В Україні немає спеціалістів та закладів, які б могли надати професійну реабілітацію. Тому краще запобігти цим явищам, ніж потім шукати можливостей реабілітувати наших дітей.

Дієвим способом мінімізації небезпек для дітей в Інтернеті є визначення та дотримання деяких правил. Упровадження загальних правил – це добра нагода поговорити з дитиною про безпечне використання Інтернету.

- ❖ Час, проведений за комп'ютером, слід обмежити, щоб це не нанесло шкоди здоров'ю дитини. Ігрова комп'ютерна залежність дітей стала великою проблемою в усьому світі. Вона схожа на наркозалежність і потребує серйозної медичної та психічної реабілітації.
- ❖ Краще поставити комп'ютер у кімнату, якою користуються всі члени родини, наприклад, у вітальню. Бажано, щоб біля дошкільнят під час використання ними Інтернету перебував хтось із дорослих.
- ❖ Доступ дітей до Інтернету має обмежуватися знайомими сайтами, погодженими заздалегідь. Більш досвідчені діти можуть знаходити знайомі сайти, використовуючи меню «Обране» браузера.
- ❖ Крім того, надаючи своїм дітям можливість працювати в Інтернеті, поясніть їм:
  - що робити, якщо щось викликає в них занепокоєння під час роботи в Інтернеті;
  - як захистити особисті дані;
  - навіщо і як потрібно стежити за безпекою;
  - як слід поводитися;
  - як користуватися чатами, групами новин і службами миттєвих повідомлень.

Як контролювати поведінку дітей в Інтернеті

Здійснювати батьківський контроль поведінки дітей в Інтернеті можна за допомогою різного програмного забезпечення, зокрема засобів батьківського контролю, які пропонує операційна система Windows Vista або програма Kaspersky Internet Security.

Користуючись цим програмним забезпеченням, ви зможете відфільтрувати шкідливий вміст, з'ясувати, які сайти насправді відвідує ваша дитина і що вона на них робить, установити часові рамки використання комп'ютера в цілому й Інтернету зокрема, блокувати деякі небажані дії з боку ваших дітей тощо.

Онляндія – спільна ініціатива програми Microsoft «Партнерство в навчанні», соціально відповідальних комерційних структур, неурядових організацій, за підтримки громадсько-соціальних діячів.

Цей сайт (<http://www.onlandia.org.ua/>) містить матеріали для дітей, батьків і вчителів (інтерактивні сценарії, короткі тести, готові плани уроків), завдяки яким діти зможуть освоїти основи безпечної роботи в Інтернеті. На сайті подано доступну, практичну інформацію з інтернет-безпеки, ознайомившись з якою навіть користувачі-початківці зможуть ефективно використовувати ресурси мережі й захистити себе від небажаного контенту.

Як повідомити про проблеми

Звернувшись на Національну «гарячу лінію» з питань запобігання насильству та захисту прав дітей за телефоном **0 800 500 335** або за електронною поштою info@Lastrada.org.ua, можна отримати такі консультації:

- ❖ Поради та правила безпечної поведінки дітей під час користування Інтернетом.
- ❖ Поради батькам щодо безпечної роботи дітей в Інтернеті.
- ❖ Попередження комп'ютерної залежності та можливість отримання психологічної допомоги.
- ❖ Юридичні консультації щодо злочинів проти дітей в Інтернеті.
- ❖ Допомога у випадках чи підозрах загрози дітям через Інтернет.

Веб-сторінки, що пропагують насильство та жорстокість

Жорстоке поводження і шкідливий вплив на дітей і підлітків в Інтернеті охоплює:

- ❖ виготовлення, розповсюдження і використання матеріалів, що зображують насилля, включаючи сексуальне;
- ❖ чіпляння або «залицяння» в мережі, входження в довіру дитини з метою залучення її у ситуацію, де їй може бути заподіяна шкода;
- ❖ показ і пропаганда матеріалів, що можуть завдати психологічної, фізичної або іншої шкоди;
- ❖ домагання, шантаж або залякування, включаючи переслідування.

Про веб-сайти, що пропагують насильство й жорстокість або розпалюють ненависть, расову дискримінацію, слід повідомляти в Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України та управління (відділи) БЗПТЛ ГУМВС, УМВС. Телефон довіри Департаменту: **+38 (044) 254-76-04**.

Дитяча порнографія

Розповсюдження і виготовлення дитячої порнографії заборонено в більшості країн світу. В Україні контролем Інтернету на предмет дитячої порнографії займається Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України та управління (відділи) БЗПТЛ ГУМВС, УМВС. Телефон довіри Департаменту: **+38 (044) 254-76-04**.

Інші образливі або недоречні матеріали

В інших випадках зверніться до свого інтернет-провайдера або адміністратора.

ТЕМА: СОЦІАЛЬНІ РОЛІ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ) (2 частини)

Мета: розкрити різні аспекти проблеми рівності чоловіків та жінок, попередження чи подолання статево-рольових стереотипів; формувати навички поведінки на засадах гендерної рівності, поваги до іншої статі, розвивати позитивне ставлення до отримання соціальних послуг незалежно від статі.

- ЧАСТИНА 1 -

Завдання:

- ❖ визначити поняття «соціальні ролі», «гендер», «гендерні ролі»;
- ❖ з'ясувати очікування підлітків стосовно ролей, які виконують особи різних статей протягом життя.

Ключові слова: стать, соціальні ролі, гендер, гендерні ролі.

Матеріали та обладнання: ватман, маркери, олівці, м'яч, аркуші паперу А4.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Вправа «Хто я в цьому світі?» (15 хв.).
3. Вправа «Історія Марійки та Андрійка» (15 хв.).
4. Бесіда «Гендер, гендерні ролі» (10 хв.).
5. Підбиття підсумків (2 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

■■■ Вступне слово педагога (3 хв.)

Педагог повідомляє тему, мету та завдання першої частини виховної години і говорить, що на цьому занятті йтиметься про певні ролі, які виконує людина в суспільстві.

■■■ Вправа «Хто я в цьому світі?» (15 хв.)

Педагог просить учнів на чистому аркуші паперу намалювати невеличке коло. У ньому пропонує написати «Я – _____ (своє ім'я)». Далі просить подумати та написати відповіді на запитання «Хто я є?» Наприклад: син/донька, спортсмен, учень, брат/сестра, музикант, друг/подруга, волонтер, онука/ онук тощо.

Усі записані слова поєднуються лініями із колом усередині, таким чином утворюється малюнок, який нагадує сонце, на якому зазначено ролі, які виконує кожен.

За бажанням підлітки озвучують те, ким вони є у цьому світі, за таким принципом: спочатку хтось один, далі інший, але не повторюючись. Таким чином, складається загальний перелік ролей.

Педагог запитує, які почуття і думки викликав у підлітків цей перелік. У чому полягає відмінність та подібність між усіма учасниками заняття?

Наприкінці обговорення вправи педагог вводить поняття «соціальні ролі людини», пояснює його значення.

До уваги педагога

Розкриваючи поняття «соціальні ролі», можна використовувати такі визначення:

Соціальна роль – типова поведінка людини, пов'язана з її соціальним статусом, яка не викликає негативної реакції соціального середовища.

Соціальний статус особистості – це її позиція в соціальній системі, пов'язана з належністю до певної соціальної групи чи спільноти, сукупність її соціальних ролей та якість і ступінь їх виконання.

Людина в суспільному житті, як правило, виконує кілька соціальних ролей, які можуть закріплюватися формально (через посередництво закону чи іншого правового акта) або мати неформальний характер (моральні норми поведінки в певному суспільстві).

III Вправа «Історія Марійки та Андрійка» (15 хв.)

Педагог запрошує підлітків сформулювати велике коло та пояснює, що вони протягом наступних кількох хвилин будуть створювати біографії двох вигаданих людей: Марійки та Андрійка.

Педагог дає м'яч одній особі з кола та просить її швидко кинути його комусь іншому з групи. Та особа, яка спіймає м'яч, має сказати щось про життя Марійки та кинути м'яч іншому. Таким чином, твориться історія Марійки: її народження, дитинство, навчання, захоплення, мрії, характер, робота, досягнення та, наприкінці, смерть. Поки підлітки створюють історію про Марійку, педагог на ватмані, поділеному навпіл, занотовує у першій колонці найважливіші характеристики Марійки, риси, події її життя тощо.

Далі група за аналогією створює біографію Андрійка. Педагог, у свою чергу, в другій колонці занотовує усе, що стосується Андрійка.

Після цього педагог ініціює бесіду про уявлення підлітків щодо ролей, які виконують чоловіки та жінки у суспільстві. Педагог звертає увагу на стереотипи щодо цих ролей і зауважує, що найяскравіше стереотипи заявляють про себе саме на рівні статі.

III Бесіда «Гендер, гендерні ролі» (10 хв.)

Під час бесіди педагог вводить поняття «гендер» та «гендерні ролі», ініціює бесіду щодо різного прояву гендерних ролей у нашому житті.

До уваги педагога

Розкриваючи поняття «гендер», «гендерні ролі» можна використовувати такі визначення (за матеріалами Вікіпедії):

Гендер (англ. gender – стать, від лат. genus – рід) – у широкому сенсі слова – та стать, представником якої людину сприймають у суспільстві: родичі, друзі, колеги на роботі, однокласники за місцем навчання, випадкові перехожі і т. д. У вузькому смислі слова – соціальна стать, тобто та стать, яку «приписали» лю-

дині від імені суспільства уповноважені на те органи, інакше – паспортна стать, або стать у документах.

Гендерна роль – це сукупність суспільних норм і стереотипів поведінки, що визначає приналежність людини до тієї чи іншої статі.

Гендерні відмінності формуються у процесі соціалізації – навчання ролі чоловіків і жінок, який відбувається від перших днів народження до статевозрілого віку, і меншою мірою – пізніше. На це впливають сімейне виховання, школа, взаємодія з іншими дітьми та ігрова активність. Розуміння відмінностей між статями формується, починаючи приблизно з дворічного віку.

Запитання для обговорення:

- ❖ Які ролі виконує у житті жінка?
- ❖ Які ролі виконує чоловік?
- ❖ Чи існують суто жіночі або суто чоловічі ролі у суспільстві? Наведіть приклади.

До уваги педагога

Одним із висновків бесіди має бути те, що хлопці та дівчата (чоловіки та жінки) мають лише фізіологічні відмінності, але риси характеру, поведінка, виконання ролей (окрім статевих функцій, наприклад, у жіночій статі – вагітність, народження дитини, годування груддю) є однаковими і не залежать від статі.

III Підбиття підсумків (2 хв.)

Педагог просить учнів сказати, що нового вони дізналися протягом заняття, які висновки зробили для себе.

На завершення нагадує, що на наступному занятті можна буде продовжити розмірковувати над поняттям гендерних стереотипів.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

СОЦІАЛЬНІ РОЛІ

Статус людини завжди пов'язаний з деякою очікуваною поведінкою, яка визначається культурою суспільства. Саме цю поведінку, пов'язану зі статусом, називають соціальною роллю. Проте частіше соціальною роллю називають не саму очікувану поведінку, а форми (або сукупність зразків) очікуваної поведінки.

Іноді соціальною роллю називають сукупність прав чи обов'язків, які очікуються щодо певного статусу у певній культурі.

Головна різниця між статусом і роллю полягає в тому, що людина статус займає (або має), а роль – виконує.

Соціальна роль – це сукупність очікувань щодо поведінки людей стосовно певного соціального статусу, або сукупність норм такої поведінки. Тобто, у найбільш поширеному розумінні, роль – це не сама поведінка, а тільки, так би мовити, соціально очікувана «схема» поведінки.

Люди запам'ятовують щонайменше шість сторін поведінки:

- (1) ХТО робить
- (2) ЩО,
- (3) КОЛИ,
- (4) ДЕ,
- (5) ЯК,
- (6) ЯК на це реагують оточуючі.

Таким чином люди отримують знання рольових норм та очікувань.

За допомогою ролей МИ упорядковуємо наш соціальний світ за типами або категоріями людей, по різному реагуємо на ті ж дії людей, які вони виконують в різних ролях. Коли дехто виконує роль лікаря і пропонує вам роздягнутися, ви роздягаєтесь. Але якщо та сама людина пропонує вам роздягнутися, коли виконує роль господаря дома, що дає звання обід, ви, мабуть, будете реагувати дещо інакше.

У житті завжди є розбіжність між тим, що люди мають робити у певній ролі і що вони справді роблять. Завжди є індивідуальні відмінності, що надають будь-якому виконанню ролі унікальності.

Поняття гендеру

Гендер – поняття, що використовується в соціальних науках для відображення соціокультурного аспекту статевої приналежності людини; це соціальна організація статевих відмінностей та культурологічна характеристика поведінки відповідно до статі.

В англійській мові поняття гендер має два тлумачення: секс (*sex*) – «стать», гендер – «соціостать». Стать є стартовою позицією, з нею людина народжується, вона детермінована біологічними факторами: гормональним статусом, особливостями перебігу біохімічних процесів, генетичними відмінностями, анатомією. Гендер – це своєрідний підсумок соціалізації людини в суспільстві відповідно до її статевої приналежності.

Жінки, так як і чоловіки, визначають життєві завдання і норми своєї статі через свою діяльність і здійснюють їх відповідно до своїх очікувань.

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

Зміни, які відбуваються у світовій спільноті протягом останніх десятиліть, обумовлюють кардинальні перетворення у складній системі взаємин між жінкою та чоловіком. Характерні для минулого уявлення про «сильних» чоловіків та «слабких» жінок, призначенням яких було захист чи утримання домівки, потребують переоцінки з урахуванням того, що сьогодні на перший план виходить не біологічна, а соціальна стать людини, яка визначається новим терміном – «гендер». Саме розкриттю значення цього поняття, його зв'язку із соціально-рольовим статусом особистості присвячено це заняття.

Хлопчик, який через декілька років стане молодою людиною, має вміти сам себе обслуговувати (готувати їжу, прати, прасувати), бути відповідальним не лише за свою долю, але й за долю рідних та близьких йому людей. Дівчинці ж сьогодні вже недостатньо вміти гарно куварити та шити спідницю. Розкриття її творчого потенціалу, формування широкого світогляду (включаючи знання з економіки, соціальних та політичних процесів) забезпечать їй щасливіше майбутнє.

ТЕМА: СОЦІАЛЬНІ РОЛІ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ) (2 частини)

Мета: розкрити різні аспекти проблеми рівності чоловіків та жінок, попередження чи подолання статево-рольових стереотипів; формувати навички поведінки на засадах гендерної рівності, поваги до іншої статі, розвивати позитивне ставлення до отримання соціальних послуг незалежно від статі.

- ЧАСТИНА 2 -

Завдання:

- ❖ сформувані уявлення про глибину укорінення та різноманітність гендерних стереотипів;
- ❖ учити будувати партнерські стосунки з представниками протилежної статі, запобігати насильству над слабшими (у т.ч. жінкою).

Ключові слова: гендерні стереотипи, стереотипне ставлення, гендерна рівність.

Матеріали та обладнання: ватман, маркери, стікери двох кольорів, аркуші паперу А4, ручки.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Вправа «Жінка – ..., чоловік –...» (15 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Про гендерні стереотипи» (10 хв.).
4. Дискусія «Від насильства потерпають більше жінки?» (10 хв.).
5. Вправа «До кого звернутися?» (5 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог нагадує тему попередніх занять і зазначає, що одними з найпоширеніших у нашому сьогоденні є стереотипи, пов'язані зі статтю людини.

III Вправа «Жінка – ..., чоловік – ...» (15 хв.)

Першим етапом цієї вправи є індивідуальна робота.

Педагог роздає підліткам стікери двох кольорів. Протягом 7 хвилин він просить подумати та на кожному окремому стікері одного кольору занотувати риси, які, на їхню думку, притаманні чоловікові (риса, які асоціюються із чоловіком), а на кожному окремому стікері іншого кольору – риси, якими, як правило, наділені жінки (асоціюються з жінками).

До уваги педагога

Важливо простежити, щоб кожна риса, якість була занотована на окремому стікері.

Після завершення роботи учнів над завданням педагог просить їх по черзі зачитати ті риси, які вони написали спочатку для чоловіків, потім для жінок. Для цього кожен учень підходить до ватману, який поділений навпіл, і кріпить стікер із кожною рисою у першій колонці – для чоловіків, у другій – для жінок. Якщо риси повторюються, педагог пропонує учасникам клеїти стікери один на один. Таким чином, у кінці вправи, окрім переліку рис, якими характеризують чоловіків та жінок, можна буде мати певне уявлення про ті чи інші риси, перевагу яким надає аудиторія.

Після заповнення обох колонок педагог пропонує розглянути і проаналізувати кожен рису окремо.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи є спільні риси у чоловіків і жінок? Які вони?
- ❖ Чи хтось знає зі свого оточення чоловіка, якому притаманна риса, що вважається суто жіночою, і навпаки?
- ❖ Чому у суспільстві існує розподіл рис характеру на чоловічі та жіночі?

ІІІІ Інформаційне повідомлення «Про гендерні стереотипи» (10 хв.)

Педагог звертає увагу підлітків на те, що лише фізіологічні відмінності мають стійку приналежність до статевої групи, решта свідчить про наявність так званих гендерних стереотипів (див. Інформаційні матеріали для педагога).

Педагог пояснює, що гендерні стереотипи – це набір загальноприйнятих у суспільстві норм і суджень стосовно поведінки, мотивів і потреб жінок та чоловіків, що ґрунтуються на уявленнях про чоловіче та жіноче.

Гендерні стереотипи мають складну структуру і поєднують у собі щонайменше чотири компоненти:

- ❖ особистісні якості, які вважають чоловічими або жіночими;
- ❖ типові для статі види діяльності, статовспіввідносні професії;
- ❖ соціальні ролі;
- ❖ оцінку зовнішніх даних.

Приклади гендерних стереотипів стосовно жінок:

- ❖ жінка слабка і беззахисна;
- ❖ жінка емоційна;
- ❖ жінка має сидіти вдома і займатися господарством та дітьми;
- ❖ жінки не такі розумні, як чоловіки;
- ❖ жінки не можуть заробляти стільки, скільки чоловіки;
- ❖ жінка має особливу логіку;
- ❖ бізнес – не жіноча справа;
- ❖ жінка за рулем авто – бути біді.

Приклади гендерних стереотипів стосовно чоловіків:

- ❖ чоловік має бути сильним;
- ❖ чоловіки ніколи не плачуть;
- ❖ чоловік повинен заробляти гроші й утримувати сім'ю;
- ❖ готувати їжу, мити посуд – не чоловічих рук справа;
- ❖ чоловік має розумітися на техніці;
- ❖ чоловік не може сидіти вдома та доглядати за дитиною.

Педагог наголошує, що жінки та чоловіки тісно взаємодіють у повсякденному житті. Відповідно, гендерні стосунки повсякчас присутні як у приватній сфері (міжособистісні стосунки, на рівні ведення домашнього господарства), так і в сфері суспільних відносин.

Будь-яка демократична розвинута держава має на меті забезпечення гендерної рівності між представниками чоловічої та жіночої статі. Це не просто і не обов'язково означає рівну кількість жінок та чоловіків (дівчаток та хлопчиків), що беруть участь у тій чи іншій діяльності, і не обов'язково означає, що до жінок та чоловіків необхідно ставитися однаково. Мета гендерної рівності не в тому, щоб чоловіки та жінки були однаковими. Гендерна рівність передбачає право жінок та чоловіків бути різними, але такими, що живуть однаково повноцінним життям, в облаштування якого вносять однаково цінний вклад.

IIIІ Дискусія «Від насильства потерпають більше жінки?» (10 хв.)

Педагог нагадує, що побутує думка, нібито жінка слабка, а значить, як правило, наражається на насильство, експлуатацію з боку сильнішого, тобто чоловіка.

Педагог ініціює дискусію щодо питання «Хто переважно є жертвою насильства?»

Запитання для обговорення:

- ❖ Як ви вважаєте, жінки частіше стають жертвами насильства, експлуатації, ніж чоловіки?
- ❖ Чи погоджуєтесь ви з думкою, що від торгівлі людьми потерпають більшою мірою жінки?

До уваги педагога

Варто підвести дітей до думки, що жертвою насильства може бути будь-хто, незалежно від статі, віку. Встановлено, що переважно жінки звертаються із проблемою потерпання від насильства, однак це зовсім не означає, що жінки частіше стають жертвами такої дії. Насильство визначається як дія або бездіяльність однієї людини стосовно іншої, що завдає шкоди здоров'ю, як фізичному, так і психічному. Без застосування насильницьких дій не обходиться і торгівля людьми; у суспільстві також побутує думка, що жертвою торгівців людьми є, як правило, жінки. На жаль, стосовно цих проблем існує безліч стереотипів, які спричиняють масову думку про те, що чоловіки не страждають від насильства, торгівлі. Внаслідок іншого стереотипу, що чоловік має бути

сильним, йому не властиво плакати, чоловіки, як правило, рідше заявляють про факт насильницьких дій щодо них, адже це «підриває» їхній авторитет, принижує їхню гідність тощо.

Важливо наголосити, що незалежно від того, хто чинить насильство, особа, яка страждає від такої дії (незалежно від статі) має знати про своє право на захист, підтримку, їй просто необхідно звернутися за допомогою.

III Вправа «До кого звернутися?» (5 хв.)

Педагог просить учнів заповнити таблицю. У першу колонку заносяться установи, служби, особи, які можуть допомогти у випадках насильства, у другу – яку саме допомогу вони можуть надати, у третю – контактні телефони, адреси.

Першу та другу колонки педагог заповнює разом із дітьми, третю колонку підліткам пропонується заповнити вдома самостійно.

<i>Особи/ установи/ організації</i>	<i>Чим може допомогти</i>	<i>Контактні дані (телефон, адреса)</i>
Шкільний психолог		
Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді		
Служба у справах дітей		
Підрозділи поліції		
Соціальний педагог		

III Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог просить учнів повідомити, що нового вони дізналися протягом заняття, які висновки зробили для себе.

Література

1. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – М., 2009.
2. Воронцов Д. В. Что такое гендер / Д. В. Воронцов // Гендерная психология / Т. В. Бендас. – С-Пб., 2006.
3. Гарматій А.П. Соціальні ролі статі / А. П. Гарматій, А. В. Гулевська-Черниш, О. Т. Сакович // Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : методичний посібник / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К., 2003.
4. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. – 252 с. (збірка наукових статей, розділів із книг)
5. Говорун Т.В. Психологічні аспекти гендерної дискримінації / Т. В. Говорун, О. М. Шарган // Психологія : зб. наук. праць. – Вип. III. – К., 1998. – С. 3.
6. Горностай П. П. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації / П. П. Горностай // Гендерні студії: освітні перспективи : навч.-метод. матеріали. – К. : ПЦ «Фоліант», 2003. – С. 5–21.
7. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна [та ін.]. ; заг. ред. К. Б. Шевченко та О. А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – С. 186–192.
8. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посібник / В. П. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.
9. Сапелкіна О. Гендерні стереотипи в суспільстві // за матеріалами Інтернет-статті.
10. Титаренко Т. Поняття «стать» у психології особистості / Т. Титаренко // Психолог. – 2003. – №6. лютий – С. 13–15.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ

Гендерні стереотипи впливають не лише на особисте життя тієї чи іншої людини, але й на життя суспільства. Гендерна соціалізація починається з моменту народження дитини та встановлення її біологічної статі. Саме біологічна стать дає напрям у вихованні дитини. Дівчинку виховують так, як «прийнято» виховувати дівчат, і чекають від неї відповідної поведінки. Хлопчика виховують так, як «прийнято» виховувати хлопців, і також чекають від нього відповідної поведінки. Перше осмислення свого «я» проходить саме на гендерній основі: дитина ідентифікує себе з відповідною біологічною статтю.

Отже, дитина бере на себе виконання відповідних гендерних ролей, які відображають чіткі соціальні очікування та проявляються в поведінці. Ці ролі є соціальними та нормативними. Вони визначають диференціацію діяльності, статусів та обов'язків особистості залежно від її статевої приналежності.

Гендерна «нормативна» система функціонує через ряд стереотипів – стандартних моделей поведінки, які напрацьовані у суспільстві і ґрунтуються на відповідному тлумаченні понять «чоловіче» і «жіноче». Гендерні стереотипи справляють великий вплив на процес соціалізації як дитини, так і дорослої людини, визначають напрям соціалізації.

Цією проблемою займалися і займаються багато відомих західних, російських та українських психологів і соціологів, таких як Л. Колберг, Е. Маккобі, К. Джеклін, А. Ерхард, С. Бем, Н. Смелзер, І. Кленіна, М. Арутюнян, М. Баскова, Н. Лавриненко, Т. Гурко та інші.

Учені виокремлюють три умовні групи гендерних стереотипів. Перша група ґрунтується на відповідних уявленнях про психологічні риси та якості особистості чоловіків та жінок – стереотипи «maschile – feminnile» (чоловіче – жіноче). Згідно з цими стереотипами, чоловіки та жінки є протилежностями. Чоловікам приписується активне, творче начало, здатність вирішувати проблеми, застосовувати розвинуте логічне мислення та власну компетентність. Жіноче ж начало – природно-репродуктивне, і тому жінка повинна бути покірною, залежною, емоційною.

В основу виокремлення другої групи стереотипів покладено соціальні начала. Ця група закріплює професійні ролі чоловіків і жінок. Для жінки головними є

сімейні ролі (жінка, мати, господарка), а для чоловіків – професійні.

До третьої групи гендерних стереотипів учені відносять стандартизовані уявлення, пов'язані з відмінностями у змісті праці – жіночої та чоловічої. Місце жінки – у сфері виконавчої та обслуговуючої праці, чоловіка – у сфері інструментальної праці, тобто творчої.

Усі три групи стереотипів тісно переплетені між собою, мають міцні позиції в суспільстві, а тому суттєво впливають на нього.

Як відомо, сім'я – соціальний осередок суспільства. Саме в рамках сім'ї здійснюється перший етап ідентифікації особистості, у тому числі гендерної. Саме у сім'ї дитина отримує перші уявлення про себе, про суспільство. Саме у сім'ї дитині починають прищеплювати перші навички, а також і перші стереотипи. Гендерні ж стереотипи як соціальні норми мають надзвичайну стійкість і відтворюються з покоління в покоління. Найстійкіші гендерні стереотипи за своєю суттю саме у дитинстві: у сімейному колі, у дитячих садках та в школі. Засвоєні стереотипи дитина «бере» із собою у доросле життя, «приносить» їх у свою власну родину. При цьому гендерні стереотипи нерівності між чоловіками та жінками більш притаманні чоловікам, ніж жінкам. Як засвідчує В. Бондаровська, 70% юнаків віком 15-17 років і лише 21% дівчат вважають, що домашнє господарство – справа жінки. Жоден із респондентів, які брали участь у соціологічному дослідженні, не відповів, що в сім'ї має бути паритет [1, с. 30].

Більш загально розглянути вплив гендерних стереотипів на сімейне життя можна шляхом аналізу чоловічих та жіночих сімейних ролей. Зміст цих ролей визначається не лише історичним і культурним контекстом, але й значною мірою гендерними стереотипами, які панують в соціальному середовищі тієї чи іншої людини. Саме відповідно до панування гендерних стереотипів у родині можна виділити три типи сімей: традиційна, егалітарна, змішана.

До традиційних слід віднести родини, в яких згідно з їхніми гендерними установками всі господарські обов'язки строго поділяються на жіночі та чоловічі. При цьому жіночих обов'язків набагато більше, ніж чоловічих. Жінка виконує у такій родині функції обслуговування, а це є одним із найстійкіших гендерних стереотипів. До того ж більшість жінок із таких сімей виконують традиційно чоловічі ролі, котрі пов'язані з відповідальністю за життя та забезпечення родини.

Таким чином, змінюється роль жінки у родині. Жінка змушена брати на себе роль лідера у сім'ї, а це є додатковим навантаженням на неї. Тобто, у такій сім'ї існує лише міф про рівність чоловіка та жінки, оскільки змінилися тільки про-

фесійні ролі жінки, вони прирівняні зараз до чоловічих. Але сімейні ролі у такій сім'ї залишилися незмінними. З'явилася проблема подвійного навантаження жінки: дім та робота.

Природно, що в сім'ях, де основні домогосподарські та матеріальні обов'язки перекладені на плечі жінки, вона змушена виконувати різні соціальні ролі (шлюбну, батьківську, домогосподарську та професійну). Така жінка, як правило, зазнає численних перевантажень. До того ж виконувати нею ролі частіше є не-сумісними за багатьма параметрами, а це призводить до виникнення рольового конфлікту. Наслідком найчастіше стає «синдром хронічної втоми», зниження працездатності, дратівливість, пригніченість, депресія.

Необхідно підкреслити і той факт, що лідерство жінки в сім'ї найчастіше зумовлено не лише пасивністю чоловіків, але й впливом гендерних стереотипів.

Сучасні традиційні сім'ї завдають багато ускладнень і чоловікам. За найпоширенішим стереотипом «мускуліності», а також стереотипами закріплення сімейних та професійних ролей, соціальна успішність чоловіка пов'язана передусім з його професійним успіхом. Чоловік, який не зміг реалізувати себе у професійній сфері, як правило, не може цього зробити й у сім'ї. Такий чоловік втрачає позиції лідера та й свій авторитет. Щоб заповнити ці прогалини, він ще більше відхиляється від сім'ї, її проблем, шукає собі нові види самоствердження – хобі, релігія, алкоголь, наркотики тощо.

В егалітарних сім'ях панують гендерні установки, протилежні традиційним. Тут не має традиційного розподілу господарських обов'язків на жіночі та чоловічі. Як правило, такі сім'ї є двокар'єрними. Сімейні ролі розподіляються взаємно, тому подружжя є взаємозамінним.

У змішаних сім'ях діють як традиційні, так і новітні гендерні установки щодо розподілу сімейних ролей. У сучасних умовах поширеного безробіття часто жінка є єдиним годувальником сім'ї, а чоловіки виконують обов'язки домогосподарок.

Гендерні стереотипи мають великий резонанс і суттєво впливають як на життєдіяльність сім'ї, так і на особистісну самореалізацію жінки та чоловіка. Крім того, вони призводять до негативних явищ у суспільстві.

Краще за все такі негативні наслідки можна простежити через аналіз гендерних проблем професійних відносин. У цій сфері панують гендерні стереотипи, які беруть свій початок з минулого. Йдеться про стереотипи, пов'язані зі змістом праці, що спричиняють нерівність в оплаті праці, дискримінацію при

наймі на роботу, нерівномірний розподіл чоловіків та жінок у різних галузях та дискримінацію щодо розподілу посад у рамках однієї професійної групи. Всупереч конституційним нормам стать є критерієм, який диференціює можливості професійного росту.

В Україні є чіткий розподіл галузей економіки на жіночі та чоловічі. Традиційно жіночими є обслуговуючі галузі – педагогіка, охорона здоров'я, торгівля, громадське харчування, культура. Але нині помітні значні структурні зміни і в промислових галузях, зростає вага жінок в будівництві, транспорті, промисловості. Але причиною таких змін є не гендерна рівність чоловіків і жінок, а добровільний вихід із зазначених галузей чоловічої половини внаслідок низьких заробітків, боргів по заробітній платі.

Незважаючи на те, що є «суто жіночі» галузі, навіть в них керівні посади обіймають переважно чоловіки. Серед теперішнього складу депутатів Верховної Ради України лише декілька десятків жінок. В Україні лише кілька жінок займають посади міністрів. Останнім часом, незважаючи на те, що кількість жінок у промисловості збільшилася суттєво, чисельність жінок на керівних посадах у цих галузях значно зменшилася.

Хоча жінки мають високу професійну та освітню підготовку, вони обіймають посади менш престижні та менш оплачувані. Тому можна стверджувати, що загалом жінки та чоловіки, які мають однакову підготовку, отримують різну заробітну плату.

Приватному роботодавцю, враховуючи наявну податкову систему, часто буває не вигідно брати на роботу жінку, яка має дітей або потенційно може стати матір'ю. Більшість пільг для працюючих жінок роботодавцем розглядаються як обтяжливі. А це породжує зростання дискримінації.

Більшість приватних підприємств створюються чоловіками, оскільки жінка має більше перешкод на цьому шляху (з боку банків, адміністрацій, кримінальних структур тощо). При прийомі на роботу переваги надаються, насамперед, чоловікам.

Крім того, якщо жінку беруть на роботу, то, як правило, пропонують їй короткотерміновий контракт, щоб уникнути проблем у випадку материнства. Таким чином, гендерна нерівність є однією із суттєвих причин такої соціальної проблеми, як зменшення народжуваності та старіння націй. Молоді жінки відкладають заміжжя, народжування дитини. Саме суспільство ставить перед жінкою жорстку дилему: кар'єра або сім'я.

Гендерна рівність

Під *гендерною рівністю* – рівністю між чоловіками та жінками – розуміють рівне становище, незалежність, відповідальність та участь обох статей в усіх сферах суспільного та приватного життя. Поняття рівності передбачає принцип усеосяжної участі жінок та чоловіків у житті суспільства.

Віддавна, а часто й сьогодні, рівність статей визначається як забезпечення дівчат та хлопців, жінок та чоловіків рівними правами де-юре, надання їм рівних можливостей, умов та рівного ставлення до них у всіх сферах життя та ланках суспільства. У наш час визнається однак, що рівність у правах де-юре не обов'язково веде до фактичної рівності у правах (де-факто). Головне – це зрозуміти, що життєдіяльність жінок та чоловіків значно різниться, зважаючи на репродуктивні функції жінки. Проте питання не в цих відмінностях, а в тому, що вони не повинні негативно впливати на умови життя чоловіків та жінок, вести до дискримінації, а, навпаки, відповідно враховуватися та виявлятися у рівному доступі до економічних, соціальних і політичних можливостей. Рівність статей не означає їх отождолення. Ця рівність не повинна встановлювати як норми, еталон приватності чоловікам вимоги до різних сфер життєдіяльності.

ТЕМА: ДИТЯЧА ПРАЦЯ

Мета: сформувати розуміння, що таке дитяча праця, та ознайомити підлітків із положеннями законодавства України, що її захищає.

Завдання:

- ❖ показати різницю між поняттями «праця» та «експлуатація»;
- ❖ розкрити сутність проблеми дитячої праці;
- ❖ формувати у дітей повагу до прав людини;
- ❖ ознайомити учнів із положеннями законодавства України щодо дитячої праці.

Ключові слова: дитяча праця, експлуатація, пільги для неповнолітніх.

Матеріали та обладнання: ватман, маркери, аркуші формату А4, ручки, роздатковий матеріал.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Групова робота «Право на працю» (15 хв.).
3. Мозковий штурм (5 хв.).
4. Гра на уяву «Король» (10 хв.).
5. Інформаційне повідомлення (5 хв.).
6. Підбиття підсумків (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (5 хв.)

Педагог знайомить підлітків із темою заняття, його метою та завданнями.

Він зазначає, що з раннього віку батьки привчають своїх дітей до праці: діти виконують різні доручення, допомагають по господарству, доглядають менших братів та сестер, беруть участь у сімейному бізнесі та ін. Так діти засвоюють трудові навички, що знадобляться їм у подальшому житті. Ця робота позбавлена будь-якого ризику, не має негативного впливу на дитину, розвиває самосвідомість та підвищує самооцінку. Але зовсім інша річ – експлуатація праці дітей, що може завдати шкоди їхньому здоров'ю чи розвитку.

III Групова робота «Право на працю» (15 хв.)

Педагог об'єднує учнів у дві групи, дає кожній групі аркуш ватману та маркери і пропонує:

- 1) визначити, як вони розуміють поняття «праця», та на основі роздаткового матеріалу з'ясувати, які гарантії права на працю проголошує Конституція України (див. Роздатковий матеріал);
- 2) виразити мовою малюнку поняття «праця дітей» (намалювати плакат).

Кожна група презентує результати своєї роботи.

До уваги педагога

Можна запропонувати учням згадати приклади з оповідань, казок тощо, в яких має місце праця, дитяча праця.

Бажано зробити акцент на тому, що поняття дитячої праці для нас є цілком позитивним, оскільки під ним ми розуміємо можливість працювати до досягнення повноліття, можливість допомагати своїм рідним чи близьким вдома чи на присадибній ділянці, заробити невеликі гроші на кишенькові витрати.

Проблема дитячої праці виникає тоді, коли не виконується хоча б одна із вимог статті 9 Декларації ООН про права дитини (1959 р.), а саме:

- ❖ не дотримується певний віковий мінімум прийняття на роботу;
- ❖ трудова діяльність шкодить здоров'ю чи освіті дитини;

- ❖ праця негативно впливає на фізичний, розумовий, моральний розвиток дитини.

У такому разі говорять про експлуатацію праці.

Педагог може разом з учнями розглянути визначення поняття «експлуатація»:
експлуатація (з франц. exploitation – використання, визиск):

- ❖ безоплатне привласнення результатів чужої праці;
- ❖ розробка, використання природних багатств;
- ❖ застосування певною соціальною групою різноманітних форм примусу стосовно інших груп із метою надбання або збереження економічного та політичного панування, завоювання тих чи інших привілеїв тощо.

Експлуатація дітей – використання осіб до 18 років, яке виражається у формі комерційної чи некомерційної сексуальної експлуатації або експлуатації праці.

До уваги педагога

Необхідно зазначити, що, коли ми говоримо про експлуатацію дітей, то, як правило, маємо на увазі експлуатацію праці дітей.

III Мозковий штурм (5 хв.)

Педагог пропонує учням визначити ті види діяльності, в яких застосовується дитяча праця. Усі висловлювання занотуються на дошці.

Відбувається загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

- ❖ За яких умов дитяча праця може вважатись безпечною і корисною?
- ❖ Які з названих видів діяльності можна вважати безпечними?
- ❖ Чи є різниця, хто працюватиме – хлопчик чи дівчинка?
- ❖ Де частіше працюють хлопці, а де дівчата?

III Гра на уяву «Король» (10 хв.)

Педагог пропонує учням:

«Уявіть себе королем чи королевою чарівної країни під назвою “Дитинство”.

Ви маєте владу впроваджувати будь-які закони, які вважаєте за потрібне. Які закони чи правила щодо дитячої праці ви оголосите у своєму королівстві? Придумайте і занотуйте їх, будь ласка, на папері».

До уваги педагога

Можна запропонувати учням походити по кімнаті, показати роботу одне одному (чи з місця, за бажанням, оголосити свої «закони»).

Запитання для обговорення:

- ❖ Який з ваших законів здається вам найважливішим?
- ❖ Який закон вам ще сподобався?
- ❖ А чи знаєте ви, які закони діють в Україні стосовно праці дітей?

III Інформаційне повідомлення (5 хв.)

Педагог презентує учням «Гарантії права на працю в законодавстві України», «Пільги для неповнолітніх» (ст. 187 Кодексу законів про працю України) (див. Роздатковий матеріал).

III Підбиття підсумків (5 хв.)

Педагог пропонує учням відповісти на запитання:

- ❖ Про який вік дитини йдеться, коли говоримо про працю дітей?
- ❖ Чи вік впливає на роботу?
- ❖ Чи були в вашому житті чи в житті знайомої дитини випадки експлуатації праці дітей? Чи може дитина сама вплинути на ситуацію?

Література

1. Безпека життєдіяльності : всеукраїнський науково-популярний журнал. Спецвипуск. – 2007. – № 9 (вересень). – 48 с.
2. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник / заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.
3. Знай та захищай свої права : робочий зошит : вид. друге, доп. і переробл. – К., 2008. – 74 с.
4. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні : навч.-метод. посібник / за загальною редакцією К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К. : Юрисконсульт, 2007–2008. – 334 с.
5. Професія. Кар'єра. Успіх : метод. посіб. / автори-упоряд.: Т. Л. Лях, Ю. М. Малієнко, Т. Є. Троценко, А. М. Шеламкова ; за заг. ред. Т. П. Цюман. – К. : Основа-Принт. – С.132

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

Дозволена робота – залучення дитини до діяльності, яка не є шкідливою для розвитку та здоров'я дитини і не перешкоджає їй ходити до школи та присвячувати час ігровому відпочинкові.

Зокрема, дозволена робота – це допомога, яку діти надають батькам вдома, їхня посильна праця поза домівкою після занять у школі й під час шкільних канікул, щоб заробити кишенькові гроші або допомогти батькам. Суспільство має підтримувати та стимулювати таку працю дітей. До того ж вона сприяє набуттю дітьми корисного трудового досвіду без заподіяння шкоди фізичному і моральному здоров'ю, сприяє розширенню майбутніх перспектив у сфері праці.

До *легкої праці*, що дозволяє встановлення нижчого мінімального віку для працевлаштування, можна віднести роботи, які не є шкідливими для здоров'я та нормального розвитку дитини; не перешкоджають отриманню дитиною шкільної освіти, її участі в програмах професійно–технічного навчання та здатності максимально плідно скористатися отриманими знаннями.

Проблема найгірших форм дитячої праці є досить актуальною для нашого суспільства, тому що діти-працівники, зазвичай, не мають доступу до базової шкільної освіти, нормальної соціальної інтеграції, особистого розвитку та емоційної підтримки своєї родини.

Діти, яких використовують для трудової та сексуальної експлуатації, дістають психологічні, моральні та фізичні травми. Така праця може мати негативні наслідки для психічного, духовного, морального та соціального розвитку дитини через:

- ❖ нездатність дитини-працівника нормально вчитися у школі або через невідвідування школи, або через переважно й нездатність зосередитися на шкільних предметах, діти-працівники не отримують нормальної освіти;
- ❖ розрив соціальних зв'язків (діти-працівники зазвичай не мають часу спілкуватися зі своїми друзями). Такий розрив також пов'язаний з тим, що дитина, яка працює, зазвичай відсутня в школі та не має можливості соціалізуватися й гратися зі своїми однолітками;

- ❖ монотонну, не спонукальну діяльність, що має негативний вплив на майбутню креативність та гнучкість дитини. Фах чи вид діяльності, яким дитина-працівник навчиться «на робочому місці», зазвичай вузькі; дуже часто це низькокваліфіковані професії. Така діяльність не дозволить дитині здобути потрібні гнучкість та навички, якими вона зможе скористатися у дорослому житті;
- ❖ усі види поганого ставлення, зокрема неухажність, неадекватне чи жорстке ставлення, емоційне зловживання та примус.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ГАРАНТІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Конституція України проголошує такі гарантії права на працю:

- ❖ вільний вибір праці;
- ❖ заборона примусової праці (не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота, виконувана за вироком або рішенням суду);
- ❖ рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності;
- ❖ реалізація програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб;
- ❖ заробітна плата не нижча, ніж визначено законом;
- ❖ своєчасне одержання винагороди за працю;
- ❖ заборона використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах;
- ❖ захист від незаконного звільнення; можливість участі у страйку для захисту своїх економічних та соціальних прав;
- ❖ можливість участі у професійних спілках з метою захисту своїх трудових інтересів;
- ❖ заборона дискримінації у питаннях оплати праці.

Пільги для неповнолітніх

(стаття 187 Кодексу законів про працю України)

1. Менша тривалість робочого часу: 24 години на тиждень для неповнолітніх 14–16 років, 36 годин для неповнолітніх 16–18 років. Звичайна тривалість робочого часу – 40 годин на тиждень.
2. Заробітна плата при скороченій тривалості робочого часу виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості.
3. Громадянам України віком від 15 до 28 років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійних, навчально-виховних і вищих навчальних закладах, завершення професійної підготовки

і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової або невійськової (альтернативної) служби надається перше робоче місце на строк не менше двох років.

4. Законом України «Про відпустки» встановлено, що працівникам молодше 18 років щорічна відпустка надається тривалістю 31 календарний день у зручний для них час за їхньою письмовою заявою.
5. Звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускаються, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) служби у справах неповнолітніх.

Працювати неповнолітні громадяни України можуть починати, якщо вони досягли 16-річного віку. За письмовою згодою одного з батьків або особи, що його замінює, на роботу можуть прийматися особи з 15 років, а у вільний від навчання час – з 14 років.

Усі особи молодше 18 років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і надалі, до досягнення 21 року, щорічно підлягають обов'язковому медичному оглядові.

ТЕМА: РОЗВ'ЯЗАННЯ СКЛАДНИХ СИТУАЦІЙ (ПРОБЛЕМ) (3 частини)

Мета: розвивати у підлітків розуміння причин виникнення проблем, сприйняття ними шляхів їх розв'язання як джерела власного досвіду.

- ЧАСТИНА 1 -

Завдання:

- ❖ розкрити причини виникнення проблем в різних сферах життя;
- ❖ формувати почуття відповідальності за прийняті рішення.

Ключові слова: проблема, складна ситуація, ситуація позбавлення, ситуація перевантаження, загрозна ситуація, ситуація ускладнення.

Матеріали та обладнання: бланки таблиці «Розв'язання проблем».

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (5 хв.).
2. Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Складні ситуації» (10 хв.).
3. Робота в групах (9 хв.).
4. Мозковий штурм «Види діяльності школяра і можливі проблеми при їх виконанні» (17 хв.).
5. Підбиття підсумків (4 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (5 хв.)

Педагог зазначає, що найчастіше, говорячи про проблему, ми маємо на увазі ситуацію, яка нас турбує. Проблеми виникають у різних сферах і на всіх етапах життя. Деякі з них вимагають негайного вирішення, інші вирішуються самі собою. Одні з них незначні, вирішуються з легкістю, інші – складніші, для розв'язання яких необхідно більше часу.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи були у вашому житті складні ситуації, проблеми?
- ❖ Де вони найчастіше виникають: вдома, у школі чи на вулиці?
- ❖ Розкажіть про одну з таких ситуацій (за орієнтовною схемою: яка ситуація, де вона відбувалась, із ким відбувалась, чому виникла).

III Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Складні ситуації» (10 хв.)

Педагог зазначає, що складні ситуації, проблеми – це неминучий бік життя. Першим кроком до розв'язання проблем є розуміння їхньої сутності та виявлення причин їх виникнення. Далі він звертає увагу на те, що суть складної ситуації полягає у наявності на шляху до поставленої мети суттєвих перешкод. Педагог перелічує найістотніші з них: відсутність ресурсів, технічних засобів, недостатні вміння й навички, перевтома.

Більш детально педагог виділяє й характеризує чотири типи складних ситуацій: **ситуації позбавлення, ситуації переважання, загрозливі ситуації та ситуації ускладнення** (див. Інформаційні матеріали для педагога).

Запитання для обговорення:

- ❖ Що таке проблема?
- ❖ Чи часто вони виникають у нашому житті?

Після відповідей учнів педагог робить узагальнення.

До уваги педагога

Складна ситуація – це така ситуація, в якій не вистачає умов, потрібних людині для досягнення поставленої мети. У зв'язку з цим досягнення мети або взагалі

неможливе, або можливе за рахунок додаткових зусиль і засобів, які непотрібні у нормальних ситуаціях.

Проблема – усвідомлення, за допомогою наявних знань і досвіду, складності або неможливості подолати труднощі й суперечки, які виникли в певній ситуації.

Як правило, на побутовому рівні поняття «складна ситуація» і «проблема» є тотожними і не розмежовуються.

Робота в групах (9 хв.)

Педагог об'єднує підлітків у чотири групи, кожна з яких після запропонованих педагогом зразків за аналогією наводить приклади складних ситуацій певного типу згідно із запропонованою класифікацією. Бажано, щоб ситуації стосувалися жорстокого поводження з дітьми, виїзду за кордон, торгівлі людьми. Кожна група презентує результати своєї роботи. Педагог узагальнює та підсумовує сказане.

До уваги педагога

Педагог може запропонувати такі зразки:

У ситуації позбавлення підліток перебуває, наприклад, тоді, коли його уникають товариші, мати чи батько перебувають за кордоном кілька років підряд, коли до нього постійно присікується сусід (позбавлення потреби визнання і близьких емоційних контактів із ровесниками та батьками).

У ситуації перевантаження він перебуває тоді, коли не встигає за іншими підлітками, надто відстав у навчанні, оскільки має допомагати бабусі і дідусю вести домашнє господарство та працювати на полі, тому що батьки тривалий час на заробітках у сусідній державі.

Загрозливі ситуації виникають у випадках, коли внаслідок тривалої розлуки, викликаной трудовою міграцією, батьки не можуть знайти спільної мови і хочуть розлучитися та не можуть вирішити, з ким має залишитися дитина; коли внаслідок аморального способу життя батьків дитина залишена напризволяще.

З четвертою ситуацією, яка характеризується *ускладненнями в діяльності*, підліток зустрічається тоді, коли не може виконати домашнє завдання, тому що в помешканні гамір, батьки постійно лаються або вдома підліток не має свого робочого куточка.

III Мозковий штурм «Види діяльності школяра і можливі проблеми при їх виконанні» (17 хв.)

Педагог пропонує підліткам навести приклади різних видів діяльності школяра у школі і поза нею і записує на дошці висловлене учнями. Пізніше перелік видів діяльності школяра педагог може доповнити зазначеним нижче:

1. Діяльність, пов'язана з домашнім господарством.
2. Купівля продуктів харчування, книжок, шкільних товарів тощо.
3. Дорога до школи й додому.
4. Діяльність на уроках.
5. Позаурочні заняття.
6. Виконання домашніх завдань.
7. Контакти з товаришами, ігри, розмови.
8. Спорт.
9. Захоплення, хобі.
10. Перегляд кінофільмів/відеофільмів, телевізійних передач.
11. «Зависання» в мережі Інтернет тощо.

Педагог об'єднує підлітків у малі групи по три – чотири учні. Він пропонує їм вибрати з наведеного переліку один із видів діяльності. Кожна група отримує бланки з таблицями «Розв'язання проблем» (див. Роздатковий матеріал).

Педагог пропонує записати три – чотири проблеми, які можуть постати перед підлітками під час здійснення обраного виду діяльності, з'ясувати, чому вони виникли, подумати, як не допустити виникнення проблем чи яким чином їх можна розв'язати.

Після завершення роботи представники двох – трьох груп учнів зачитують свої напрацювання.

До уваги педагога

Педагогу варто нагадати підліткам про те, що у сьомому класі в них була виховна година «Як приймати рішення», під час якої вони вчилися приймати відповідальні рішення та прогнозувати їхні наслідки. Він може нагадати підліткам про три основні моменти у прийнятті рішень (проблема, альтернатива, вибір) і запропонувати їм використати цей досвід, заповнюючи таблиці.

III Підбиття підсумків (4 хв.)

Педагог пропонує підліткам дати коротку відповідь на запитання:

- ❖ У чому різниця між нормальною (звичайною) і складною ситуацією?
- ❖ З якою метою ми виконували вправи на сьогоднішній тематичній виховній годині?
- ❖ Який висновок ви зробили за результатами нашої зустрічі?

Обговорюючи відповіді на ці запитання, педагогу варто звернути увагу підлітків на те, що, розв'язуючи будь-яку проблему, людина набуває певного життєвого досвіду.

Педагог пропонує підліткам спробувати вдома знайти зразки дій та вчинків персонажів книг, фільмів, статей або репортажів, які перебували у складних ситуаціях. Слід проаналізувати спосіб, яким вони їх подолали, та дати оцінку його правильності й доречності.

Педагог радить дітям також запитати у батьків, які в них були проблеми в підлітковому віці та які рішення вони використовували для їх подолання.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

СКЛАДНІ СИТУАЦІЇ

У бурхливому життєвому потоці дуже мало гладеньких спокійних плес. Частіше спостерігаються бурхливі водоспади: часом вони пов'язані з нестримною радістю, а часом – із негативними емоціями. У нашому житті трапляються різні складні ситуації, які затьмарюють нам життя, викликають хвилювання, переживання, дратують нас, викликають небажання вчитись і працювати з певними людьми. Вони вимагають уміння вчасно зорієнтуватися, не розгубитися, відповідно діяти за тих чи інших обставин. Серед цих ситуацій багато й таких, які можна назвати *складними ситуаціями та поразками*. Буває, що вони виникають у нашому житті самі, але трапляється й так, що неспокійні й динамічні натури шукають їх. Так чи інакше, ці ситуації впливають і на успіх наших дій, і на формування нашої особистості.

Є ситуації, в яких наша діяльність проходить рівно, бо для її виконання ми маємо потрібні знаряддя й навички. Це *ситуації нормальні*. Про *складну ситуацію* ми говоримо тоді, коли, прагнучи до мети, натрапляємо на перешкоди, що можуть зруйнувати наміри. Вони найрізноманітніші: суб'єктивні, об'єктивні, емоційні; вони можуть також зумовлюватися необхідністю діяльності в стані перевтоми або в умовах, коли життю людини загрожує небезпека, або коли під загрозою репутація людини.

Учені-психологи виокремлюють чотири типи складних ситуацій:

1. **Ситуації позбавлення**, тобто ситуації, в яких людина відчуває нестачу певних факторів, потрібних для нормальної життєдіяльності, зокрема таких, як харчування, сон, контакт з іншими людьми.
2. **Ситуації перевантаження**, які змушують нас докладати всіх зусиль, на які ми тільки здатні, щоб виконати поставлене завдання. Надто тривале перевантаження призводить до тимчасової втрати здатності діяти ефективно, наприклад, внаслідок перевтоми, знеохочення, втрати ритму діяльності.
3. **Загрозливі ситуації**, тобто ситуації, в яких існує небезпека втрати або порушення якоїсь істотної для людини цінності (близьких осіб, позитивної самооцінки, власності тощо).
4. **Ситуації ускладнення** виникають тоді, коли для нормального виконання завдання не вистачає певних засобів (пристроїв, інформації тощо), коли постають різноманітні перешкоди, труднощі, опір.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ТАБЛИЦЯ «РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМ»

<i>Вид діяльності</i>	<i>Перелік проблем</i>	<i>Чому вони виникли</i>	<i>Як розв'язати проблеми</i>	<i>Як не допустити їх виникнення</i>

Орієнтовний зразок (для педагога)
заповнення таблиці «Розв'язання проблем»

<i>Вид діяльності</i>	<i>Перелік проблем</i>	<i>Чому вони виникли</i>	<i>Як розв'язати проблеми</i>	<i>Як не допустити їх виникнення</i>
виконання домашнього завдання	- неякісно виконане домашнє завдання і т.д.	- не вистачає часу, натхнення; - забуваю матеріал попередніх уроків; - не можу перевірити свої знання; - хтось заважає і т.п.	- попросити дорослих, щоб не заважали; - домовитись з однокласниками про шефство тощо.	- скласти розпорядок дня; - уважно слухати пояснення вчителя; - виконувати завдання у відведений час тощо.

ТЕМА: РОЗВ'ЯЗАННЯ СКЛАДНИХ СИТУАЦІЙ (ПРОБЛЕМ) (3 частини)

Мета: розвивати у підлітків розуміння причин виникнення проблем, сприйняття ними шляхів їх розв'язання як джерела власного досвіду.

- ЧАСТИНА 2 -

Завдання:

- ❖ учити школярів аналізувати проблему та добирати шляхи й способи її розв'язання чи уникнення;
- ❖ допомогти підліткам зрозуміти та засвоїти етапи (кроки) вирішення проблеми;
- ❖ розвивати уміння вирішувати проблеми в безпосередньому оточенні та суспільстві.

Ключові слова: проблема, складна ситуація, шляхи вирішення проблем (шаблонний, унікаючий, творчий), аналіз, альтернатива, оцінка.

Матеріали та обладнання: 3–4 комплекти робочих карток «Сім кроків (етапів) вирішення проблеми», оформлених у вигляді стопи; фломастери, 3–4 цеглини, скотч; аркуші паперу формату А4; фрагменти робочої картки «Складні ситуації, що потребують вирішення» для кожної групи школярів.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (8 хв.).
2. Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Шляхи розв'язання складних ситуацій» (8 хв.).
3. Творче завдання «Проблема з цеглиною» (9 хв.).
4. Творча вправа «Сім кроків (етапів) вирішення проблеми» (15 хв.).
5. Підбиття підсумків (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (8 хв.)

Педагог зазначає, що напередодні підлітки знайомились із складними ситуаціями, причинами їх виникнення. Він пропонує двом – трьом школярам зачитати знайдені у художніх чи публіцистичних творах, почуті від батьків зразки складних ситуацій, вказавши, до якого типу вони належать і чи правильно герої твору або батьки їх розв'язували. Пізніше педагог зазначає, що знайти правильний варіант розв'язання проблеми досить складно. Саме тому під час цієї тематичної виховної години підлітки будуть більш детально з'ясовувати шляхи й способи розв'язання проблем, які можуть виникнути у тій чи іншій життєвій ситуації.

III Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Шляхи розв'язання складних ситуацій» (8 хв.)

Педагог зазначає, що кожен підліток щоденно стикається як з одноразовими проблемами, так і з проблемами, що часто повторюються, і, окрім того, можуть бути розв'язані багатьма способами. Адже на запитання «Який(а) я є?», «Як мене оцінюють товариші?», «Чому мене спіткала невдача у важливій справі?» підлітки можуть відповісти узагальнено чи конкретно, поверхово чи глибоко, правильно чи помилково.

Педагог знайомить підлітків із трьома основними підходами до вирішення життєвих проблем, що постають перед людьми:

- ❖ шаблонним, автоматичним;
- ❖ унікаючим, нерішучим;
- ❖ оригінальним, творчим.

(Пропонований текст повідомлення з елементами бесіди див. в Інформаційних матеріалах для педагога).

Кожен із наведених підходів підлітки мають проілюструвати певними прикладами зі свого життя. Педагог також може доповнювати відповіді підлітків зразками вияву вищезазначених підходів до вирішення життєвих проблем.

III Творче завдання «Проблема з цеглиною» (9 хв.)

Педагог об'єднує підлітків у групи по четверо чи п'ятеро. Він роздає матеріали, необхідні для виконання творчого завдання, й оголошує, що за допомогою лише цих запропонованих матеріалів (чотири аркуші паперу А4 та 1 м скотчу) підліткам треба розташувати цеглу на висоті принаймні 10 см над підлогою. Для цього у них є 6 хвилин.

Запитання для обговорення:

- ❖ Як група підійшла до проблеми?
- ❖ Чи розглядалося спочатку багато варіантів, чи відразу знайшовся розв'язок?
- ❖ Чи група зупинилася лише на одному способі розв'язання проблеми, чи група здалася і не знайшла рішення проблеми?
- ❖ Як краще знаходити ідеї?
- ❖ Яким чином краще розв'язувати проблему?

До уваги педагога

Як правило, найкраще розв'язання цього завдання – чотири вертикальних, скріплених скотчем, паперових циліндри, які розташовані під цеглиною, або чотири складених удвоє й зігнутих гармошкою аркушів паперу А4.

III Творче завдання «Сім кроків (етапів) вирішення проблеми» (15 хв.)

Педагог розпочинає з підлітками бесіду про етапи проведення певної роботи. Можна спочатку запитати їх про те, що б вони зробили насамперед, якби потрібно було побудувати будинок: з чого б почали, якою була б перша дія? Варто обговорити з ними, що означає «послідовні етапи, черговість» і чому правильне розуміння цього поняття важливе. Педагог акцентує увагу на тому, що вирішення будь-якої проблеми можна порівняти з будівництвом будинку (не зможеш закласти фундамент, поки не розробиш проєкт і т.д.).

Розпочинаючи виконання завдання, педагог говорить, що воно має назву «Сім кроків (етапів) вирішення проблеми» і допоможе підліткам у майбутньому віднаходити логічні, послідовні та правильні рішення у складних життєвих ситуаціях. Зазначені сім кроків (етапів) повинні бути написані на окремих аркушах, вирізаних у формі стопи людини (див. Роздатковий матеріал).

Педагог об'єднує учасників у три або чотири підгрупи і видає кожній з них по набору перемішаних карток «Сім кроків (етапів) вирішення проблеми». Добре, якщо підгрупа налічуватиме сім підлітків. Кожна з груп розміщує ці картки в послідовності, яку вони вважають за правильну. Суть кожної картки має бути роз'яснена підлітком, який тримає її в руках. Після того, як усі команди закінчать роботу, вони демонструють результати своєї праці, аргументуючи, чому прийняли саме це рішення.

Педагог разом із підлітками повторює всі кроки і обговорює важливість кожного з них.

До уваги педагога

Педагог може доповнювати та уточнювати зміст кожного кроку (етапу), використовуючи матеріали «Етапи вирішення проблеми» (див. Інформаційні матеріали для педагога).

Підлітки записують у зошити кроки в правильному порядку (запропонованому в комплекті робочих карток). Далі педагог роздає кожній групі по одній із ситуацій, записаних у робочій картці «Складні ситуації, що потребують вирішення» (див. Роздатковий матеріал) і пропонує учням розв'язати її відповідно до етапів, які вони щойно розглянули. До наступного заняття кожна мала група має представити трихвилинну презентацію вирішення певної проблеми. Можна прийняти і пропозицію групи про розгляд проблеми, якої немає у виданих картках.

До уваги педагога

Цей матеріал перегукується зі змістом завдань теми «Як приймати рішення» (7 клас). Але, оскільки з віком зростає й кількість складних ситуацій, проблем, вирішення яких вимагає глибших знань і життєвого досвіду підлітків, виконання цієї вправи сприятиме як актуалізації набутих знань, так і набуттю вмій і навичок вирішення проблем життєдіяльності.

■■■ Підбиття підсумків (3 хв.)

Завершуючи заняття, педагог проводить дискусію на основі запропонованих запитань:

- ❖ Як ви себе відчували під час роботи?
- ❖ Що нового ви дізналися?
- ❖ Якої ви думки про запропоновані кроки (етапи) вирішення проблем? Якби довелося застосувати їх знову, для вирішення іншої проблеми, що б ви використовували?
- ❖ Яким чином запропоновані сім кроків (етапів) вирішення проблем полегшили або, навпаки, утруднили процес ухвалення рішень?
- ❖ Які зміни ви б запропонували для того, щоб запропонована послідовність дій була вам корисна для ухвалення особистих рішень? Які етапи ви хотіли б змінити, пропустити або додати? Чому?

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ СКЛАДНИХ СИТУАЦІЙ

У найзагальнішому вигляді можна виділити три підходи до розв'язання тих життєвих проблем, що постають перед людьми.

Перший підхід (шаблонний, автоматичний) характеризується повною відсутністю пошуків нових або глибших способів розв'язання певної проблеми. Віддається перевага відомим способам розв'язання, які не потребують особливих зусиль. Так само відкидаються й оригінальні шляхи розв'язання, оскільки вони, як правило, ризиковані й пов'язані з додатковими клопотами.

Другий підхід (унікаючий, нерішучий) виявляється в тому випадку, коли людина не здатна зосередити свої зусилля на розв'язанні проблеми, бо в неї виникають труднощі не з оточуючими людьми, а із самою собою. Таким прикладом може бути поведінка на екзамені осіб, яких зазвичай вважають дуже несміливими чи нервовими. У цих осіб виникають труднощі з використанням знань, бо надмірне хвилювання і страх перед успіхом заважають їм повністю виявити і продемонструвати свої знання.

Виявом цього підходу можуть бути спроби ухилитися від труднощів, які певна особа у своїх інтересах повинна була б подолати. Наприклад, особа, про яку ми знаємо, що вона має відповідні здібності, не хоче братися за виконання поставленого завдання, стверджуючи, що воно їй не під силу. А якщо навіть і спробує взятися, то під впливом перших труднощів намагається ухилитися від його виконання. Така людина може переносити всю відповідальність на партнерів, які, мовляв, через свою злу волю чи з якихось інших причин позбавили її можливості досягти бажаних результатів.

Крайнім випадком такого типу реакції на складну проблему є симуляція хвороби. З'являються болі голови, живота. У школі ці симптоми частішають перед кожною важкою контрольною роботою. Звичайно, багато підлітків лише симулюють погане самопочуття, щоб у критичний день залишитися вдома.

Третій підхід (творчий) властивий особам, які не задовольняються абияким шаблонним розв'язанням важливої для них проблеми, а шукають кращих, нових, оригінальних або мало популярних розв'язань.

До виявів такого підходу (які не завжди виступають у комплексі) належать:

- ❖ сміливі й енергійні пошуки допоміжної інформації, добування її з якнайбільшої кількості джерел;
- ❖ врахування різних точок зору;
- ❖ розгляд і вивчення багатьох способів розв'язання проблеми;
- ❖ відсутність страху перед несподіваними способами, які неочевидні для загалу.

Той, хто творчо підходить до розв'язання проблеми, виконує набагато більшу розумову роботу, ніж той, хто дотримується усталених і широковідомих способів. Ця робота дає задоволення і хвилює, а сама проблема повністю захоплює людину. Неуспіхи та невдачі рідко коли можуть викликати у такої людини розпач і зневіру, оскільки вже самі пошуки є для неї задоволенням.

Не кожний різновид проблем, що постають перед нами (часто у формі завдань), відкриває однакові можливості для демонстрування творчого підходу. Наприклад, шкільні завдання з математики дають змогу тільки шукати інші способи розв'язання тієї самої проблеми – саме ж розв'язання залишається без змін, оскільки воно логічно випливає з поставленої умови. Проте існують проблеми, що мають багато можливих розв'язань. Це не тільки проблеми, узяті з художніх творів на попередньому занятті, а й численні життєві, проблемні ситуації.

Водночас слід зазначити, що жодна людина не може застосовувати творчий підхід при розв'язанні всіх проблем. Неважко помітити, що буденні справи люди розв'язують здебільшого шаблонно, автоматично. Це дозволяє людині заощаджувати свій час і зусилля.

Етапи вирішення проблеми

1. **Розпізнайте, визначте і з'ясуйте проблему.** Якщо ви починаєте і не знаєте точно, над якою проблемою хочете працювати, то зазнаєте поразки, ще навіть не почавши. Ваша проблема повинна бути дуже точно визначена. Наприклад, не просто проблема тютюнопаління в підлітковому середовищі, а проблема паління учнями 10–11 класів ЗОШ № 6 м. Луцька. Якщо вам зустрічалася раніше схожа проблема, то варто дізнатися, у чому подібність цих проблем, а в чому відмінність між ними?
2. **Проаналізуйте проблему, збираючи факти та інформацію.** Різні люди можуть по-різному визначати і описувати одну і ту ж проблему, оскільки кожний із нас може сприймати і оцінювати одну й ту ж ситуацію по-

своєму. Однак, якщо не повністю розумієте проблему, над якою збираєтеся працювати, ви можете пропустити важливі моменти і підійти до неправильних рішень. Якщо ж ви на початку повільно просуваєтеся вперед, збираючи всю необхідну інформацію, то в кінці збережете цінний час і енергію.

3. **Розвивайте альтернативні рішення.** Ніколи не зупиняйтеся лише на одному рішенні. Продумайте безліч способів розв'язання вашої проблеми. Не поспішайте зупинитися лише на одному плані дій, ви можете пропустити легший чи більш логічний спосіб розв'язання вашої проблеми. Пам'ятайте, на цьому етапі група не засуджуватиме вашу ідею, варто використовувати метод мозкової атаки, ґрунтуючись на чотирьох основних принципах:

- ❖ *критика недопустима* – усі ідеї записуються без того, щоб оцінювати, хороші вони чи ні. Їх оцінка відкладається до іншого етапу;
- ❖ *дозволяється все (окрім критики)* – чим незвичніші й оригінальніші запропоновані ідеї, тим краще;
- ❖ *найголовніше – це кількість* – чим більше ідей, тим більше можливостей знайти оригінальне рішення;
- ❖ *поєднання і зміни абсолютно необхідні* – після того як усі ідеї і рішення були висловлені, їх слід комбінувати і покращувати, наскільки це можливо.

4. **Виберіть найбільш вдалий варіант рішення.** Після того, як ви ретельно дослідили свою проблему і витратили час на визначення альтернативних рішень, у вас є всі підстави вибрати найкращий напрям дій.

Альтернативи слід аналізувати на підставі аргументів. Таблиця, представлена нижче, може вам в цьому допомогти:

№	Рішення	Позитивні наслідки	Негативні наслідки

5. **Складіть план дій.** Ретельно, крок за кроком, обдумайте, що треба зробити, кого слід залучити, які витрати, ресурси необхідні для успішного впровадження ідеї. Подумайте, з яких компонентів складається хороший

план. Приклади: чітко визначена проблема, окреслені кроки до її здійснення, приблизний час здійснення, необхідні матеріали і людські ресурси і т.д.

6. **Упровадьте рішення.** Коли вся підготовча робота позаду, сподіваємося, що фактична реалізація рішення буде справжнім успіхом. Упровадження – це дія. Не дозволяйте своїй ідеї припадати пилом. Перевіряйте її по ходу справи, якщо необхідно.
7. **Оцініть досягнутий результат.** Визначте, який вплив мало ваше рішення та яку реакцію у відповідь ви отримали від інших? Після того, як рішення було впроваджено, перевірте, чи допомогло воно досягти поставленої мети. Що могло б привести до кращого результату? Що ще необхідно зробити? Чи вклалися ви в терміни? Пам'ятайте! Не завжди навіть добре обдумані дії гарантують бажаний результат, однак за обдуманих дій шансів на успіх значно більше.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

КОМПЛЕКТ РОБОЧИХ КАРТОК «СІМ КРОКІВ (ЕТАПІВ) ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ»¹

Картка 1. Розпізнай, визнач і з'ясуй проблему.

Картка 2. Проаналізуй проблему, збираючи факти та інформацію.

Картка 3. Розвивай альтернативні рішення.

Картка 4. Вибери найбільш вдалий варіант рішення.

Картка 5. Склади план дій.

Картка 6. Упроваджуй рішення.

Картка 7. Оціни.

РОБОЧА КАРТКА «СКЛАДНІ СИТУАЦІЇ, ЩО ПОТРЕБУЮТЬ ВИРІШЕННЯ»

1. Компанія, з якою гуляє П., завжди робить все, що спаде на думку С., найпопулярнішому хлопцю в цій компанії. У неділю С. запропонував всім піти в ліс, не запитавши дозволу батьків. П. завжди говорить батькам, куди йде. Що має зробити у цій ситуації П.?
2. Найбільша мрія Р. – стати членом футбольної команди школи. Р. відмінно грає у футбол, але не наважується здійснити свою мрію, оскільки знає, що йому важко спілкуватися з іншими, і боїться, що його не приймуть у команду. Як має вчинити Р.?
3. Декілька подруг перебували в парку після уроків. Хтось із них приніс сигарети, щоб усі змогли спробувати закурити. В. завжди вважала, що палити безглуздо і що вона ніколи не стане цього робити. Але подружки наполягають. Як має вчинити В.?
4. Увечері перед дуже важливою контрольною роботою кращий друг (краща подруга) дзвонить і говорить, що потрапив(ла) в біду (трапилося щось, але не небезпечно для життя). Йому (їй) необхідно з тобою поговорити, а тобі потрібно займатися. Як слід вчинити?

¹ Картки оформлені на окремих аркушах у вигляді стопи.

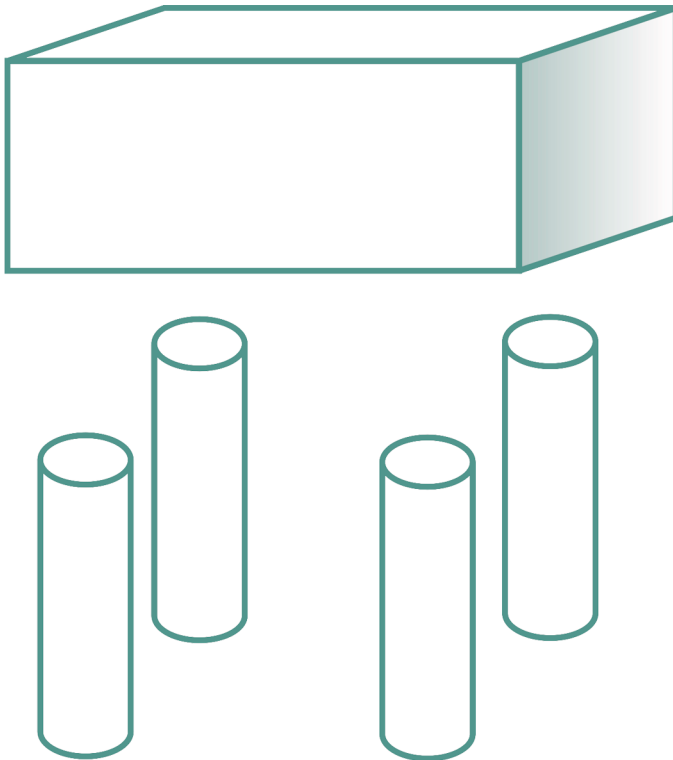

5. Твої друзі вирішили розіграти знайомого. Ти вважаєш, що жарт досить злий, але водночас кумедний. Що ти зробиш?
6. Ти хочеш піти в кафе з друзями, але у тебе немає грошей. Т и відмітив, що батько залишив 50 гривень на кухонному столі і, ймовірно, не помітить їх відсутності. Ти їх візьмеш? Якщо так, то чи скажеш ти йому про це?
7. Ти зробив(ла) щось нехороше – (порушив(ла) шкільні правила або бать-ківські заборони і т.д.). Якщо признаєшся, то будеш покараний(а). Якщо не признаєшся, то, можливо, уникнеш покарання, але якщо про це ді-знаються пізніше, то покарають більш строго. Що ти зробиш?
8. Чотирнадцятирічний С. разом із мамою і вітчимом-іноземцем декілька років проживали в одній із країн Західної Європи. Мама працювала на сільськогосподарському переробному підприємстві, а вітчим тимчасово був безробітним, хлопець ходив до місцевої школи. Одного разу мама не повернулася з роботи, оскільки потрапила в лікарню із складною вироб-ничою травмою. Вітчим не дуже охоче відвідував жінку в лікарні, часто ляяв С., а одного разу сказав, що підліток вже достатньо дорослий, щоб сидіти у нього «на шиї», і вигнав хлопця з дому. С. опинився на вулиці, нікого із близьких родичів і знайомих поруч не було. Що має зробити у цій ситуації підліток?

||| ДЕМОНСТРАЦІЙНО-ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

ЗРАЗОК ВИКОНАННЯ ЗАВДАННЯ З ЦЕГЛИНОЮ

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Шановні батьки!

У житті кожної людини, незважаючи на її вік, виникає безліч складних ситуацій. Уміння розв'язувати проблеми допомагає людині жити повноцінним життям, діяти обдумано і виважено, досягати успіхів із найменшими затратами зусиль, робити усвідомлені вибори. На наших зустрічах ми говорили про кроки розв'язання проблем. Поцікавтеся думкою вашої дитини щодо цього, запитайте про її загальне враження від запропонованого матеріалу. Розкажіть їй про свої підходи до розв'язання проблемних ситуацій. Тактовно з'ясуйте, які проблеми тепер турбують вашу дитину і чи потребує вона вашої поради. Якщо так, то спробуйте разом обговорити ситуацію (ситуації), що склалися, і знайти рішення. Допоможіть їй та учасникам її групи виконати завдання щодо вирішення конкретної проблеми за запропонованою схемою.

ТЕМА: РОЗВ'ЯЗАННЯ СКЛАДНИХ СИТУАЦІЙ (ПРОБЛЕМ) (3 частини)

Мета: розвивати у підлітків розуміння причин виникнення проблем, сприйняття ними шляхів їх розв'язання як джерела власного досвіду.

- ЧАСТИНА 3 -

Завдання:

- ❖ навчити підлітків аналізувати свої досягнення і помилки та розглядати їх як джерело досвіду, який можна застосувати при розв'язанні проблем.

Ключові слова: досягнення, помилки.

Матеріали та обладнання: дошка, крейда, аркуші паперу формату А4, роздатковий матеріал.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (1 хв.).
2. Мозковий штурм (7 хв.).
3. Вправа «На помилках вчаться» (15 хв.).
4. Вправа «Обтрусись» (5 хв.).
5. Вправа «Скарбничка досягнень» (14 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (1 хв.)

Педагог повідомляє, що завдання заняття – навчитися застосовувати власний досвід при розв’язанні проблем, аналізувати свої помилки.

III Мозковий штурм (7 хв.)

Педагог пропонує учням пригадати, які питання вони обговорювали на попередніх заняттях із цієї теми.

Вислуховує й записує відповіді учасників на такі запитання:

- ❖ Як досягнення впливають на досвід?
- ❖ Які джерела набуття досвіду ви знаєте? (спілкування з іншими, навчання, ідеали, участь у виконанні конкретних завдань, читання, ведення щоденника і т.д.).
- ❖ Чи можна вважати помилку джерелом досвіду? Чому?
- ❖ Чому навчають нас проблеми, з якими ми стикаємося?

III Вправа «На помилках вчаться» (15 хв.)

Педагог розповідає історію:

«Давним-давно стався такий випадок. Один нікому не відомий актор-початківець здійснив помилку на сцені. Він вирішив виправити її, але це виглядало ще гірше. Було дуже смішно. Публіка, що заходила сміхом, провела аплодисментами актора, який втік зі сцени. Керівник трупи не став його лаяти, лише сказав: “Тобі треба грати ролі в комедіях, і ти досягнеш успіху”. Так і сталося: актор став дуже популярним коміком».

Помилка у цьому випадку відкрила шлях до успіху. Але в більшості випадків помилки спричиняють незручності, породжують проблеми, викликають ускладнення. Тому багато людей сприймає помилки як трагедію чи поразку.

Щоб показати людям хибність такої думки, з’явилися прислів’я: «Проблема – джерело успіху», «Не помиляється той, хто нічого не робить». Яка б не була помилка, вона вчить тому, що зроблена дія була неправильною, означає, що треба діяти по-іншому. І це корисний урок. Вирішуючи проблеми, ми отримуємо дуже цінний досвід.

Педагог говорить підліткам: «Кожний з нас припускається помилок. Так ми можемо чогось навчитися. Деяких людей, коли вони здійснили помилку або стикнулися з проблемами, мучать докори сумління, вони засуджують себе, карають. Інші ж просто ще раз намагаються зробити те, що у них не вийшло. З кожним таким кроком вони вчаться, вирішують проблеми, здобувають досвід».

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи можете ви пригадати яку-небудь свою велику помилку, що спричинила проблему?
- ❖ Як ви реагували на цю проблему, помилку?
- ❖ Як ви намагалися вирішити проблему, виправити помилку?
- ❖ Чи всі помилки можна виправити?
- ❖ Що означає «працювати над власними помилками»?

На наступному етапі педагог просить учнів взяти новий аркуш паперу і написати на ньому дуже великими літерами: **«Робити помилки – це нормально. На своїх помилках ми вчимося»**.

Він зазначає, що здатність помилятися є суттєвою частиною нашого життя, досвіду, і якщо ми уникатимемо чогось через побоювання зробити помилку, то можемо позбавити себе чогось доброго і корисного в житті (див. Інформаційні матеріали для педагога).

Педагог пропонує учням індивідуально записати їхні помилки, невдачі. Поруч записати, чого вони навчилися. Потім просить їх прикрасити свої аркуші, щоб на них приємно було дивитися, і говорить, що учні зможуть взяти ці плакати собі на згадку.

Учні отримують роздатковий матеріал «Невдача – також успіх» та самостійно знайомляться з ним.

Педагог коротко його коментує, звертаючи увагу підлітків на те, що пам'ять про невдачі і поразки часом є однією з найскладніших перешкод на шляху до життєвого успіху, на важливість самоповаги, на потребу розмежовувати аналіз помилки і самооцінки. Він ще раз підкреслює значення помилок на шляху саморозвитку та самовдосконалення.

III Вправа «Обтрусись» (5 хв.)

Педагог пояснює підліткам, як можна заспокоїтися і позбутися неприємних

почуттів. Він говорить: «Напевне кожний з вас бачив, як обтрушується мокрий пес. Він трясє спиною і головою так сильно, що вся вода бризками розлітається на всі боки.

Ви можете зробити приблизно те саме. Встаньте так, щоб навколо вас було досить місця. І почніть обтрушувати долоні, лікті та плечі. При цьому уявляйте, як все неприємне – погані почуття, важкі турботи і погані думки про самих себе – злітає з вас, як вода із собаки. Потім обтрусіть ноги, потрусіть головою. Буде корисніше, якщо ви промовлятимете при цьому які-небудь звуки... Уявіть, що увесь неприємний вантаж з вас спадає, ви стаєте бадьорішими і веселішими, більш успішними».

Педагог каже, що цю вправу можна виконувати тоді, коли потрібно позбутися негативних емоцій, попрацювати над вирішенням проблем.

До уваги педагога

Зверніть увагу учнів на те, що так можна позбутися негативних емоцій, пов'язаних із помилками, допущеними підлітками. Але пережиті емоції не завжди можна так легко забути, особливо коли твої дії зачіпають твоїх близьких, впливають на твоє майбутнє. Для того, щоб не припускатися більш серйозних життєвих помилок, існує певний алгоритм прогнозування майбутніх подій, з яким вони ознайомилися в 7-му класі, – алгоритм прийняття рішень.

III Вправа «Скарбничка досягнень» (14 хв.)

Педагог говорить, що дуже часто ми не помічаємо своїх досягнень. Він пропонує кожному взяти аркуш паперу і записати три хороших вчинки, які вони здійснили упродовж цього шкільного тижня. Подумки пригадати все хороше, що було зроблено. Наприклад, виконали складне і неприємне домашнє завдання, підготувалися до важкого уроку, вивчили напам'ять довгого-предовгого вірша. Після цього педагог пропонує похвалити себе одним спокійним реченням (за всі три події). Наприклад: «Інно, ти насправді зробила це чудово». Потім записати на свій аркуш цю фразу.

Педагог пропонує чинити так само кожного тижня або й кожного дня увечері. Це допоможе самостійно помічати все хороше, що було зроблено, заслужено хвалити себе.

III Підбиття підсумків (3 хв.)

Учні відповідають на запитання: «Які знання ви отримали, як можете їх використати?»

Література

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология : учеб. пособие / Г. С. Абрамова. – М. : Академ. проект, 2003. – 702 с.
2. Алиева М. А. Я сам строю свою жизнь / М. А. Алиева, Г. В. Гришенович, Л. В. Лобанова ; под ред. Е. Е. Трошихиной. – С-Пб., 2001.
3. Арнольд О. Вирус любви и ненависти: Психологический анализ жизненных ситуаций / О. Арнольд, Е. Климова, Г. Щербакова. – М. : ЭКСМО – Пресс, 2002. – 448 с.
4. Братко-Кутинський О. Як удосконалювати свою психіку / О. Братко-Кутинський. – К. : Артєк, 2003. – 174 с.
5. Гольдштейн А. Тренінг умінь спілкування: Як допомогти проблемним підліткам / А. Гольдштейн, В. Хомик ; пер. з англ. В. Хомика. – К. : Либідь, 2003. – 520 с.
6. Жизненные навыки : пособие для учителя : 8–9 кл./ Иосиф Молдовану, Клаудия Коадэ [и др.]. – Кишенеу : ARC, 2005. – 180 с.
7. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К., 2003. – С. 402–417.
8. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу : навч. посіб. / В. В. Москаленко ; М-во освіти і науки України. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 448 с.
9. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу / В. О. Шатенко ; Акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2008. – 216 с.
10. Тренинг развития жизненных целей (программа психологического содействия успешной адаптации) / М. А. Алиева [и др.]. – С-Пб. : Речь, 2003. – 216 с. – (Психологический тренинг).
11. Фопель К. Как научить детей сотрудничать? Психолог. группы и упражнения : практич. пособие в 4 т. Т. 2 / пер. с нем. – 2-е изд., стереотип. – М., 2001.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

«ЯК СТАВИТИСЯ ДО ПОМИЛОК»

(матеріали статті В. Ф. Колошина)

Багато людей боїться робити помилки; іноді не тільки окремі люди, але й цілі уряди. У пресі якось було опубліковано, що уряд Уганди заборонив передавати по радіо прогноз погоди. Чому? Корінні жителі сприймали метеорологічний прогноз як урядовий наказ і чекали від погоди цілковитої покори. Коли прогноз не підтверджувався, вони обвинувачували уряд і одночасно переставали вірити всьому іншому, що говорилося по радіо. Уряд країни знайшов «легкий» вихід: просто заборонив передавати по радіо прогноз погоди. Але ж, мабуть, це не найбільш правильне та не найкраще рішення.

Який сенс припиняти діяльність тільки тому, що ми робимо помилку? Ми нічого б не досягли, якби припиняли займатися тим, у чому хоч раз допустили її.

Припустимо, маленькою дитиною ви вперше спіткнулись, упали й подумали: «Що ж, це цілковита поразка. Нічого з цього не вийде». Ви, мабуть, так би й не навчилися ходити. Чи, скажімо, вперше зробивши помилку в простому арифметичному прикладі, ви зовсім перестали займатися арифметикою: тоді б ви так і не навчилися рахувати гроші, купувати різні речі тощо, чи не так? Здатність помилятися є суттєвою частиною нашого життєвого досвіду, і якщо ми уникатимемо чогось через побоювання зробити помилку, то поступово позбавимо себе всього доброго і корисного в житті. Певна річ, ви можете довести цей аргумент до абсурду. Можете сказати, що якщо ми вчимося на своїх помилках, то потрібно робити їх більше, бо чим більше помилок ми зробимо, тим більшої кількості різних речей навчимося. Але, мабуть, недоцільно продовжувати таку аргументацію, бо виправдовувати відсутність бажаного тим, що ви маєте право помилятися, – невігластво.

Які б помилки ви не робили в минулому, вони стали життєво важливою частиною вашого досвіду. Використовуйте їх як можливість збадьоритися і почати знову; не здавайтеся і не припиняйте вашу справу тільки тому, що у вас не вийшло з першого разу. Кожна помилка у вашому житті привела до теперішнього розуміння вами різних речей. Благословіть свої помилки, подякуйте їм за науку, збадьоріться і почніть знову.

Без сумніву, ви нарабите нових помилок, але ж ви будете вчитися на кожній з них. Не буває фатальних помилок, якщо ви самі не зробите їх такими. Наші помилки, прораханки, невдачі — це необхідні ступені постійного навчального

процесу в житті. Водночас треба пам'ятати, що вони становлять лише засоби досягнення мети, а зовсім не самоціль. Після того, як вони виконали своє завдання, про них слід більше не згадувати. Якщо ми весь час спеціально повертаємося в думках до наших помилок, постійно звинувачуємо і картаємо себе за них, то – всупереч нашій волі – помилка або невдача перетворюється на «ціль», яка утримується в уяві і пам'яті. Найнещасніші – це люди, які невідступно в думках повертаються до минулих помилок та невдач, знову і знову переживаючи їх у своїй уяві; тим самим вони програмують себе на невдачі і викликають психосоматичні захворювання. Тому важливо усвідомити: як тільки помилку виявлено, визнано і в дії людини внесено поправки, її треба цілком свідомо забути, а пам'ятати лише успішні дії, подовгу подумки затримуючись на них.

Ваші помилки жодною мірою не означають, що ви самі є помилкою. Можливо, вам поки що не вдалося виявити себе цілком, але ж це ще не означає, що ви нікчемна людина. Нікому ніколи не вдається протягом життя розкрити й реалізувати всі потенційні можливості справжнього «Я». Неможливо вичерпати весь потенціал цього «Я». Ми завжди спроможні додати щось до своїх знань, працювати ще краще, поводити себе з більшою гідністю. Реальне «Я» недосконале з об'єктивних причин: протягом усього життя воно постійно просувається в напрямі ідеальної мети, але йому ніколи не вдається її досягти. Реальне «Я» – не статичний, а динамічний феномен. Процес його розвитку не має ні початку, ні кінця.

Дуже важливо навчитися сприймати своє «Я» з усіма його вадами, бо це наш єдиний «засіб просування». Карета, мабуть, – не зовсім зручний транспортний засіб, але ж вона швидше доведе до наміченої мети, аніж намальований реактивний літак.

Навчіться бути поблажливим до власної недосконалості. Необхідно усвідомити свої вади, але було б неправильно ненавидіти себе через них.

Не плутайте вашу індивідуальність з вчинками. Якщо ви допустили помилку, «трохи збилися з курсу», то це зовсім не означає, що ви нікчемна людина. Якщо на скрипці взята фальшива нота, то це не означає, що скрипка нікуди не годиться. У вас немає підстав ставитися до себе з неприязню тільки тому, що ви – не сама досконалість.

Використовуйте ваші помилки для власного навчання, для корекції своїх дій, але ж не припиняйте своїх пошуків на шляху саморозвитку та самовдосконалення.

Помилки – це чудове джерело для руху вперед. І той, хто спробує їх уникнути, неодмінно через певний час зазнає поразки. Той же, хто вчиться на помилках, буде щедро нагороджений.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

НЕВДАЧА – ТАКОЖ УСПІХ

Невдача – це також результат ланцюжка дій. Це – негативний успіх.

Людина недосконала, вона ніколи і не буде довершеною. Людина може розвиватися, удосконалитися, вона може багато чого досягти й отримати великі перемоги. І, незважаючи на це, вона ніколи не буде непогрішною. Тому ми повинні прагнути можливого, а не того, що вище людських сил.

Крім того, нам потрібно навчитися, як слід реагувати на невдачу.

Ніколи не треба соромитися самої невдачі, соромитися треба страху перед невдачею.

Гідно перенесена невдача може також бути перемогою! Добре, якщо ви живете за принципом: «Власти не соромно, тільки продовжувати лежати гідне зневаги».

Ми правильно реагуємо на невдачу, якщо згодні з тим, що «щастя – наша мати, нещастя – наш вихователь».

Неуспіх – це пробний камінь, це перевірка, чи справді ми чогось хочемо домогтися і як сильно ми цього хочемо. Хто дозволяє невдачі бентежити себе, той зізнається, що він не любить своїх цілей.

Невдача зміцнює нашу волю, дисциплінує наш характер і активізує здібності. Слабкі люди згинаються під ударами невдачі, сильні – зростають завдяки їм. Таким чином, наша самосвідомість повинна бути сильною, щоб у нас, незважаючи на невдачі, збереглася здатність продовжувати йти назустріч успіху.

Виділіть, будь ласка, час, найкраще вже зараз, і назвіть п'ять своїх найбільших недоліків. Але не просто задумайтеся над ними, а й майте сміливість зафіксувати їх на папері, признайтеся в них самому собі, а не тікайте від них.

Щоб ви ще більше зміцнили свій дух і навчилися переносити великі навантаження, я вам відразу ж пропоную ще одне завдання для подальшого тренування. У спокійній обстановці опишіть свої найзначніші похибки і найбільші поразки. Завдяки цьому ви усвідомлюєте, чого змогли навчитися упродовж останніх років і наскільки стали сильними.

Ми повинні зрозуміти, що на невдачі не закінчується життя, це не кінцева, а

тільки проміжна станція. Якщо ми з цим погодимося, то зуміємо всупереч всьому перетворити поразку на перемогу. Видатні спортсмени доводять нам, що на невдачах людина зростає і що витримка – одна з найважливіших рис для удачі.

Хто не має мужності припускатися помилки, рідко стає майстром. Хто не хоче йти назустріч ризику, не може стати переможцем. Історія доводить, що людей, яких не зломила невдача, поважають, ними захоплюються.

Ви повинні всім серцем любити свої цілі, своє майбутнє; тоді ви не дозволите невдачам позбавити вас мужності й упевненості.

«Увага викликає посилення». Тож спрямовуйте весь час свою увагу на свої найважливіші й найцінніші цілі.

Хто постійно концентрується тільки на своїх успіхах, тому вельми важко переносити невдачі. Неправильною установкою людина послаблює саму себе.

Хто концентрується на своїх цілях, той думає про своє майбутнє, він живе вже завтрашнім днем і радіє тому, що попереду. Він живе з переконанням: «Я маю право на успіх, оскільки я сам створюю для нього передумови».

Хто навчився позитивно реагувати на невдачі, той зможе відчутти чудове перетворення слабкості на силу.

ТЕМА: ТОРГІВЛЯ ДІТЬМИ ЯК НЕБЕЗПЕКА ЖИТТЯ (2 частини)

Мета: ознайомити учнів з особливостями проявів проблеми торгівлі дітьми в Україні та світі, навчити розпізнавати та аналізувати це явище; формувати навички безпечної поведінки.

- ЧАСТИНА 1 -

Завдання:

- ❖ ознайомити з різними формами незаконного використання дітей;
- ❖ визначити права дітей, що порушуються в ситуації торгівлі дітьми.

Ключові слова: торгівля дітьми, комерційна сексуальна експлуатація дітей, Кримінальний кодекс України.

Матеріали та обладнання: ватман та маркери (або дошка і крейда).

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (2 хв.).
2. Мозковий штурм «Торгівля дітьми: її сутність та особливості» (8 хв.).
3. Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Форми незаконного використання дитини» (20 хв.).
4. Вправа «Інформація для друга» (10 хв.).
5. Підбиття підсумків (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (2 хв.)

Педагог наголошує, що на попередніх заняттях йшла розмова про те, що кожна людина має цілу низку прав та свобод, проте дитина, як представник особливої групи, має специфічні права. У житті, на жаль, можуть траплятися випадки, коли ваші права будуть намагатися порушити або порушуватиме інша людина або група осіб, чи організація, фірма, підприємство тощо.

III Мозковий штурм «Торгівля дітьми: її сутність та особливості» (8 хв.)

Педагог пропонує учням пригадати:

- ❖ Що таке «торгівля дітьми»?
- ❖ Які форми може мати незаконне використання дитини?

Педагог фіксує міркування учнів й узагальнює напрацьоване.

До уваги педагога

Варто пригадати визначення торгівлі дітьми, що обговорювалось у 7 класі (див. тему «Безпека – небезпека»: «Торгівля дітьми – купівля-продаж у грошових одиницях або за іншу оплату особи до 18 років з метою незаконного використання»).

Доцільно уточнити визначення цього поняття відповідно до «Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї»:

Торгівля дітьми означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, переховування або одержання дитини шляхом погрози силою чи її застосування або інших форм зловживання владою чи уразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, що контролює дитину.

Незаконне використання дитини може мати такі форми:

- ❖ комерційна сексуальна експлуатація дітей;
- ❖ примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією;

- ❖ дитяча порнографія;
- ❖ експлуатація дитячої праці;
- ❖ втягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність;
- ❖ усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях;
- ❖ насильницьке донорство;
- ❖ втягнення неповнолітніх у збройні конфлікти;
- ❖ використання для жебрацтва, примус до жебрацтва.

III Інформаційне повідомлення з елементами бесіди «Форми незаконного використання дитини» (20 хв.)

Педагог розповідає про проблему торгівлі дітьми, зупиняючись детальніше на кожній формі використання дитини (див. Інформаційні матеріали для педагога).

До уваги педагога

Потрібно звернути увагу дітей на те, що ніхто не має права порушувати їхні права, навіть рідні та близькі люди.

Учні можуть доповнювати розповідь педагога, наводити приклади (з життя знайомих, побаченого по телебаченню та ін.).

Запитання для обговорення:

- ❖ Через які причини можна потрапити до рук торговців дітьми?
- ❖ До яких наслідків це може привести?
- ❖ Чи існує кримінальна відповідальність за торгівлю дітьми? Яка саме кримінальна відповідальність передбачена за різні форми незаконного використання дітей?

III Вправа «Інформація для друга» (10 хв.)

Педагог пропонує учням описати, як би кожен з них розповів своєму другу про проблему торгівлі дітьми. Діти презентують інформацію.

Запитання для обговорення:

- ❖ Згадайте, які права дитини задекларовані у Конвенції ООН про права дитини?

- ❖ Назвіть права, які порушуються внаслідок незаконного використання дітей (див. Інформаційні матеріали для педагога).
- ❖ Яка відповідальність передбачена в Україні за різні види незаконного використання дітей?

III Підбиття підсумків (5 хв.)

Педагог підбиває підсумки заняття та пропонує дітям визначити, яка інформація їм запам'яталася найбільше і чому.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

ФОРМИ НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ДИТИНИ

Комерційна сексуальна експлуатація дітей

Окремі злочинці та кримінальні структури займаються «купівлею» та втягуванням дівчат та хлопців у комерційну сексуальну експлуатацію. Ці злочинці задовольняють сексуальні запити клієнтів, переважно чоловіків, які шукають незаконного сексуального задоволення, використовуючи дітей.

У комерційній сексуальній експлуатації дітей можуть брати участь як одна особа, так і невелика група (наприклад, сім'я, знайомі) або великі групи (наприклад, кримінальні організації) людей.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей є серйозним порушенням прав дитини. Дитина розглядається як предмет сексу та предмет торгівлі. Це форма примусу та насилля над дітьми, що прирівнюється до примусової праці та інших сучасних форм рабства.

На кожному континенті десятки тисяч дітей експлуатуються в проституції. Діти, що живуть на вулицях Бразилії, Камбоджі, Росії або України; «пляжні хлопчики» в Шрі Ланці, Ямайці або Кенії; діти, що втекли з дому та стали наркоманами в Східній, Західній Європі, Австралії або Північній Америці; діти, що продані із Західної Африки, Східної Європи або Центральної Америки... Майже кожна країна у тій чи іншій мірі зіткнулась із цим явищем. Відомі навіть випадки, коли батьки самі використовують своїх дітей з такою метою.

Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією

Дітей втягують у проституцію не тільки через задоволення таких їхніх базових потреб, як житло, їжа та одяг, але також пропонуючи дітям кишенькові гроші і товари, які для них були недоступні. За даними Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), близько 2800 дітей в світі кожного дня примушують до заняття проституцією. У проституцію втягнені як дівчата, так і хлопці, причому експерти свідчать про тенденцію до збільшення кількості хлопців, втягнутих до проституції.

Примушування чи втягнення дітей у заняття проституцією карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (Ст. 303, Кримінальний кодекс України).

У деяких країнах завуальованою формою дитячої проституції є ранні шлюби, часто пов'язані з релігійною практикою. Так, в Індії молоді дівчата (девадасі) віддаються заміж за божество Хінду в надії, що боги благословлять сім'ю та дадуть краще життя. Девадасі надають сексуальні послуги священикам та членам вищих каст. За повідомленнями, багато з таких дівчат з часом продаються в борделі. Подібна практика існує в Непалі, де ці дівчата називаються «деякі». У наш час ранні шлюби відновилися в країнах Центральної Азії (в Таджикистані, Киргизстані, Узбекистані). Дівчат 13–16 років примусово віддають заміж, обмінюючи їх на борошно, баранів та інші вигоди. Тому там почастішали випадки самоспалення серед дівчат та жінок. Для України ранні шлюби не є проблемою.

Використання дітей для сексуальних стосунків з іноземними туристами (дитячий сексуальний туризм)

Іноземні громадяни, що перебувають на території України, іноді використовують дітей для задоволення своїх сексуальних бажань. Вони можуть мати будь-який соціальний статус чи професію, бути одруженими чи неодруженими, чоловіками чи жінками, туристами чи людьми, що перебувають у відрядженні. Часом це педофіли, що подорожують цілеспрямовано у пошуках дітей, щоб використати їх для сексуального задоволення, а часом це люди, для яких насильство над дітьми не є метою подорожі. Такі люди часто виправдовують свою поведінку, стверджуючи, що вона є прийнятною для культури країни, або тим, що вони допомагають цим дітям, даючи їм гроші. У міру того, як заходи із запобігання та захисту від цього явища проводяться в якій-небудь країні, дитячі секс-туристи можуть вибрати сусідню країну як мету своєї подорожі; країни призначення можуть змінюватися через зростаючий попит на «екзотику» або з міркувань щодо зручності...

В останні десятиліття секс-туристи виявляють велику зацікавленість країнами Південної та Південно-Східної Азії, Африки, Латинської Америки та країнами Тихоокеанського регіону. Ця тенденція вже виявлена і в Східній Європі (Росія – Санкт-Петербург, Чехія). Вони користуються тим, що в багатьох країнах немає законів, за якими можна було б покарати їх за це на батьківщині після повернення.

Секс-туризм ще поки не розвинувся в Україні, але є випадки, коли іноземні туристи або бізнесмени, відвідуючи країну, шукають сексуальних розваг саме з молоддю підліткового віку. Тому необхідно бути насторожі при спілкуванні з іноземцями, обережно ставитися до їхніх пропозицій.

Використання дітей у порнографії

Використання дітей у порнографії – це будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином, в сексуальних цілях (з Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини). Це також примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (Ст. 301, Кримінальний кодекс України).

У більшості випадків дитяча порнопродукція виготовляється злочинними групами, які складаються з осіб із чіткими обов'язками – оператор, який робить зйомку; агент, який вербує дітей; розповсюдjuвач, який здійснює зв'язки з покупцями. Експлуататорське використання дітей в порнографічних діях та матеріалах може включати в себе фотографії, слайди, журнали, малюнки, відеофільми, комп'ютерні диски тощо. Цифрові фотоапарати зробили процес виготовлення порнографії швидшим та дешевшим, зменшили ризик розкриття злочину. Продукція розповсюджується різними шляхами, але найпопулярнішим є мережа Інтернет. Техніки вербування дітей гнучкі, нескладні і добре організовані. Діти, яких використовували для виготовлення порнопродукції, це переважно дівчата, хоча останні звіти неурядових структур вказують на поширення випадків втягнення хлопців. Середній вік дітей, яких використовували у виробленні порнографії, становить від 4 до 10 років, але також зафіксовані випадки використання дітей молодшого віку.

Дитяча порнографія в Інтернеті є великою проблемою, оскільки розповсюджується легко, швидко та дешевше, ніж через звичайні канали (відеопродукція, друкована).

Примушування дітей до участі у створенні порнографічної продукції карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років (Ст. 301, Кримінальний кодекс України).

Втягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність

Залучення неповнолітніх осіб до злочинної діяльності відбувається шляхом схилення, примушування, спонукання, умовляння, погрожування, підкупу, обману, розпалювання низьких почуттів чи мотивів або будь-яким іншим способом.

Відомі випадки, коли українських дітей примушували перевозити і продавати наркотики в Молдові та Росії. Серед інших видів злочинної діяльності, до якої втягують дітей деякі злочинні угруповання чи окремі злочинці, чільне місце посідає примус до дрібних крадіжок на базарах та в квартирах.

Купівля-продаж дітей здійснюється також і для **усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях** (оформлене відповідним юридичним актом входу не повнолітньої особи до сім'ї на формальних правах сина (доньки) без наміру реального встановлення сімейних відносин виключно для подальшого використання потерпілою особою з будь-якою корисливою метою); **трансплантації органів, експлуатації дитячої праці, використання для жебрацтва або примус до жебрацтва** (жінки-жебрачки, які тримають на руках дітей, що постійно сплять, завдають непоправної шкоди їхньому здоров'ю, бо використовують для їх заспокоєння наркотичні речовини або снодійне); **втягнення в збройні конфлікти**. Перелік функцій дівчат та хлопців досить багатий: активна участь у бойових конфліктах, робота в розвідзагонах, збір розвідінформації, перенесення вантажів, надання медичної допомоги, рабська праця, надання сексуальних послуг. На жаль, деякі з названих функцій останнім часом (у зв'язку зі збройним конфліктом) набули актуальності і для України.

Згідно з Конвенцією ООН про права дитини, яку підписали 192 держави світу і яка набула чинності в Україні 27 вересня 1991 року, кожна дитина має право на захист від усіх видів економічної та сексуальної експлуатації, насилля (статті 19, 32, 34, 35 та 36). Усі держави повинні захищати дітей від будь-яких форм експлуатації і розбещення, торгівлі та контрабанди їх у будь-яких цілях і в будь-якій формі.

Торгівля дітьми може призвести до серйозних наслідків для них на все життя або навіть поставити під загрозу саме життя, завдаючи фізичної, психічної, духовної, моральної шкоди, включаючи загрозу ранньої вагітності, летальні пологи, запізнення фізичного та розумового розвитку, травми, фізичну інвалідність та хвороби, у тому числі ВІЛ/СНІД.

Торгівля дітьми є багатоликою проблемою. Глобальний світовий ринок втягує мільйони дітей і дає багатомільйонні доларові прибутки, створюючи ситуації цілковитого порушення прав дітей на щасливе дитинство, на достойне, продуктивне та корисне життя.

Торгівля дітьми карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років (Ст. 149, Кримінальний кодекс України).

ПРАВА ДІТЕЙ, ЯКІ ПОРУШУЮТЬСЯ ВНАСЛІДОК ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ
(відповідно до Конвенції ООН про права дитини)

- ❖ право на життя та здоровий розвиток (ст. 6);
- ❖ право на індивідуальність, ім'я та набуття громадянства (ст. 7);
- ❖ право не бути розлученою з батьками (ст. 9);
- ❖ право не бути перевезеною до іншої країни (ст. 11);
- ❖ право вільно висловлювати власні погляди та бути почутою (ст. 12);
- ❖ право на вільний доступ до інформації (ст. 13);
- ❖ право бути захищеною від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження (ст. 19);
- ❖ право на особливий захист і допомогу для дитини, що тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення (ст. 20);
- ❖ право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я і засобами лікування хвороб та відновлення здоров'я (ст. 24);
- ❖ право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, морального і соціального розвитку (ст. 27);
- ❖ право на освіту (ст. 28);
- ❖ право бути захищеною від сексуальної експлуатації (ст. 34);
- ❖ право бути захищеною від усіх форм експлуатації (ст. 36);
- ❖ право бути захищеною від викрадення, контрабанди та торгівлі дітьми (ст. 35).

ТЕМА: ТОРГІВЛЯ ДІТЬМИ ЯК НЕБЕЗПЕКА ЖИТТЯ (2 частини)

Мета: ознайомити учнів з особливостями проявів проблеми торгівлі дітьми в Україні та світі, навчити розпізнавати та аналізувати це явище; формувати навички безпечної поведінки.

- ЧАСТИНА 2 -

Завдання:

- ❖ формувати в підлітків навички аналізувати небезпечні ситуації;
- ❖ виробити правила безпечної поведінки.

Ключові слова: безпека, небезпека, допомога, безпечна поведінка.

Матеріали та обладнання: ватман, маркери, аркуші формату А4, ручки, бланки з ситуаціями, пам'ятки.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Групова робота «Небезпечні ситуації» (15 хв.).
3. Мозковий штурм «Куди я можу звернутися за допомогою» (8 хв.).
4. Вправа «Мої правила безпеки» (10 хв.).
5. Мозковий штурм «Правила безпечної поведінки» (6 хв.).
6. Підбиття підсумків (3 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (3 хв.)

Педагог пропонує згадати, про що йшлося на попередньому занятті, а також назвати, в яких формах може проявлятися незаконне використання дитини.

III Групова робота «Небезпечні ситуації» (15 хв.)

Педагог об'єднує учнів у шість малих груп, роздає їм описи ситуацій (експлуатація дитячої праці, комерційна сексуальна експлуатація дітей, втягнення в проституцію, дитяча порнографія, втягнення у злочинну діяльність, використання для жебрацтва). Підліткам необхідно проаналізувати ситуацію, визначити, до якої форми незаконного використання дитини вона належить.

Групи презентують результати своєї роботи.

Запитання для обговорення:

- ❖ Згадайте, які права дитини задекларовані у Конвенції ООН про права дитини?
- ❖ Які з них порушуються у ситуації торгівлі дітьми?

III Мозковий штурм «Куди я можу звернутися за допомогою» (8 хв.)

Педагог пропонує учням визначити ті організації та тих людей, до яких в разі небезпеки можна звернутися.

Пропозиції занотуються на дошці чи ватмані.

До уваги педагога

Бажано назвати таких людей та установи (і обов'язково визначити місце їх знаходження!):

Особи/ установи/ організації	Контактні дані (телефон, адреса)
Шкільний психолог	
Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	
Служба у справах дітей	

Соціальний педагог	
Підрозділи поліції	
Поліклініка	
Суд	
«Телефон довіри»	
Неурядові організації	
Уповноважений Верховної Ради з прав людини	

Підготовлені заздалегідь пам'ятки необхідно роздати учням.

III Вправа «Мої правила безпеки» (10 хв.)

Педагог об'єднує учнів у чотири малих групи та пропонує розробити 10 правил безпечної поведінки у певній ситуації (по одній ситуації на групу).

Ситуації:

- 1) екскурсія в інше місто;
- 2) поїздка до друга у село;
- 3) прогулянка пізнім вечором у своєму населеному пункті;
- 4) на дискотеці.

По закінченні групи презентують свої напрацювання.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи завжди прогулянка чи мандрівка є небезпечними?
- ❖ Що може допомогти в ситуації небезпеки?

III Мозковий штурм «Правила безпечної поведінки» (6 хв.)

Спираючись на результати попередньої вправи, педагог пропонує визначити методом мозкового штурму найбільш важливі й узагальнені правила безпечної поведінки. Вони фіксуються на ватмані.

Педагог узагальнює напрацювання учнів (див. Інформаційні матеріали для педагога).

До уваги педагога

Необхідно зробити акцент на тому, що, коли трапляється випадок порушення прав дитини, важливо пам'ятати: провини потерпілої дитини у цій ситуації немає, і вона завжди може звернутися за допомогою в державні органи або неурядові організації.

III Підбиття підсумків (3 хв.)

Педагог підбиває підсумки заняття та пропонує учням дати відповідь на запитання:

- ❖ Яка з проаналізованих ситуацій вразила вас найбільше і чому?
- ❖ Яке з правил безпеки ви вважаєте найголовнішим?
- ❖ Куди, в першу чергу, ви б звернулись за допомогою?

Література

1. Безпека життєдіяльності : всеукраїнський науково-популярний журнал. Спецвипуск. – 2007. – № 9 (вересень). – 48 с.
2. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник / заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.
3. Знай та захищай свої права : робочий зошит : вид. 2-е, доп. і переробл. – К., 2008. – 74 с.
4. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посібник / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К. : ТОВ «Агентство “Україна”», 2007. – 352 с.
5. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посібник / за редакцією К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка. – К. : ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.
6. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua>
7. Офіційний веб-сайт фундації «Україна – США» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.children-ukraine.org>

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

МОЇ ПРАВИЛА БЕЗПЕКИ

- ❖ Мою адресу, номер телефону та імена батьків я знаю напам'ять. А ще я знаю номери телефонів служб допомоги: 101 – пожежна, 102 – міліція, 103 – швидка допомога.
- ❖ Я завжди спілкуюсь зі своїми родичами. Коли мені необхідно відлучитися, я скажу, куди йду і коли збираюся повернутися. У випадку запізнення я зателефоную.
- ❖ Якщо мені необхідно кудись піти, я піду не один/одна, а з товаришем/кою. У такому випадку ми зможемо допомогти один/одна одному/одній не потрапити у біду.
- ❖ Я нікуди не йду з незнайомими людьми та нічого у них не беру.
- ❖ Я ніколи не сідаю в автомобіль до незнайомих людей.
- ❖ Я нікому не дозволяю доторкатися до мене. Якщо ж хтось спробує доторкнутися до мене, я голосно і твердо скажу: «Ні!» Покличу на допомогу.
- ❖ Якщо зі мною трапиться щось недобре, я негайно розкажу тим людям, яким я довіряю, хто піклується про мене і хоче, щоб я був/була в безпеці.
- ❖ Якщо у мене є питання, я зателефоную на Національну «Гарячу лінію»: 0 800 500 225 (консультації з питань торгівлі людьми), 0 800 500 335 (консультації з питань насильства) чи Всеукраїнську «Гарячу лінію» Центрів консультування мігрантів – 0 800 505 501 або 527 (з мобільного телефону).
- ❖ Я завжди буду слідувати цим правилам. Я хочу бути щасливим/щасливою і здоровим/здоровою! Я на це заслуговую!

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

СИТУАЦІЇ

Ситуація 1. Львівські прикордонники затримали подружжя із Дніпропетровська. Чоловік та жінка намагалися вивезти до Польщі семирічну дівчинку, пред'явивши правоохоронцям свідоцтво про народження хлопчика. Коли зрозуміли, що їхній план не спрацював, умовляли правоохоронців дозволити їм перетнути кордон, назвавшись ріднею дівчинки. Мовляв, самі їхали в Польщу і дитині вирішили світ показати. Але розчулити прикордонників не вдалося. Порушників передали працівникам міліції, які з'ясували нові подробиці з життя затриманих...

Вони – «професійні» жебраки. Курсуючи містами України, майстерно перевтілювалися на калік, яким співчуваючі громадяни подавали гроші. Дитина в їхньому сценарії – козирна карта. Простори України для них виявилися замалими, тому щастя вирішили пошукати в Польщі.

Ситуація 2. Оголошення в газеті, яке пропонувало дівчатам попрацювати в модельному бізнесі, одразу ж привернуло увагу багатьох. На влаштованому кастингу проводився відбір вродливих моделей: їм було запропоновано пройти навчання протягом кількох місяців, а потім спробувати свої сили на подіумах Туреччини. Жінка, керівник фірми, влітку зібрала групу з 12 дівчат (серед них були і неповнолітні) та привезла до Стамбула. Там вони оселилися в готелі, а ввечері їх відвезли у ресторан, де вони мали займатися консумацією: необхідно було всю ніч розважати відвідувачів цього ресторану, змушувати їх замовляти якомога більше алкогольних напоїв (щоб ресторан мав прибуток), для чого ці напої потрібно було пити разом. Дівчата відмовлялися від такої «роботи», але нічого не могли зробити: документи в них забрали, грошей на повернення не було.

Одного разу поліція завітала до ресторану та заарештувала всіх дівчат. Вони опинились у в'язниці. Через деякий час їх було депортовано в Україну.

Ситуація 3. 14-річна Олена після смерті матері залишилася жити з батьком, який почав вживати алкоголь і робив це доволі часто. Грошей на їжу не вистачало. В їхню маленьку кімнату у гуртожитку батько почав приводити жінок, і Олена часто почувала себе зайвою.

Коли під час літніх канікул однокласниця, з якою давно товаришували, запропонувала Олені поїхати до Москви, попрацювати в барі посудомийницею і заробити великі гроші, та не вагалась і швидко погодилася.

Подруга познайомила Олену з Олександром, доволі привабливим молодим чоловіком, який пообіцяв неважку і добре оплачувану роботу. Через декілька днів вони зустрілися на вокзалі. Олександр домовився з провідницею (Олена бачила, як він давав їй гроші) потягу, який прямував до Москви, і дівчина поїхала за великим заробітком.

У Москві її зустріли знайомі Олександра, перевдягли в інший одяг і відвезли на трасу працювати повією...

Ситуація 4. Коли в одному з великих українських міст з'явилась інформація про модельне агентство, яке пропонує дівчатам від 5 до 12 років участь у фотосесіях, бажаючих виявилось багато. Батьки відводили своїх дітей з різних причин: хто мріяв про красиве майбутнє чад, хто просто хотів заробити деяку суму (за одну фотосесію пропонували 100–200 грн.). Працівники агентства розказували, що фотознімки будуть робитися в костюмах різних епох (навіть демонстрували зразки), що батькам краще не бути присутніми, щоб діти почували себе вільно...

Як виявилось пізніше, дітей фотографували оголеними (заборонивши розповідати про це батькам), а фотографії розповсюджували через мережу Інтернет та заробили на них великі гроші...

Ситуація 5. В одному з курортних міст Криму протягом курортного сезону батьки-алкоголіки використовували свою 8-річну дитину для надання сексуальних послуг туристам, які приїздили на відпочинок з-за кордону, щоб заробити гроші на алкоголь...

Ситуація 6. Викраденого 6-річного хлопчика дорослі використовували для проникнення через вікно (згодився його малий зріст) у чужі оселі з метою їх пограбування... За надану «допомогу» дитина отримувала тільки їжу...

ТЕМА: РОЗМАЇТТЯ ТА ЄДНІСТЬ СВІТУ (2 частини)

Мета: сприяти усвідомленню підлітками впливу загальнолюдських цінностей на співіснування різних культур.

- ЧАСТИНА 1 -

Завдання:

- ❖ визначити, в чому полягає розмаїття світу;
- ❖ обґрунтувати роль загальнолюдських цінностей як засад співіснування.

Ключові слова: культура, традиції, релігія, народ, народність, цінність.

Матеріали та обладнання: карта світу, фарби, пензлики, ватман.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Вправа «Культурні та духовні традиції моєї родини» (7 хв.).
3. Бесіда «Світові культури та релігії» (10 хв.).
4. Вправа «Світ розмаїтий» (20 хв.).
5. Підбиття підсумків (5 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (3 хв.)

Педагог нагадує підліткам про різноманітні сфери життєдіяльності людини та виокремлює культуру і релігію як дві із найстаріших, що мають спільне коріння та взаємозв'язки.

До уваги педагога

Доцільно ще раз пригадати або дати визначення таким поняттям, як «культура», «релігія».

Культура – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства у певну епоху.

Релігія (від лат. religio – набожність, святиня, предмет культу) – світогляд та світосприйняття, а також відповідна поведінка й специфічні дії (культ), що базуються на вірі в існуванні бога або богів, надприродного.

III Вправа «Культурні та духовні традиції моєї родини» (7 хв.)

Педагог пропонує дітям дати визначення поняттю «традиція».

До уваги педагога

Відповіді підлітків записуються на дошці. Після цього педагог сам дає визначення цьому поняттю і прикріплює його на дошці біля висловлювань дітей.

Традиція (від лат. traditio – передача) – елементи соціального й культурного спадка, які передаються від покоління до покоління та які зберігаються у певних суспільствах і соціальних групах тривалий час. В якості традицій виступають певні суспільні норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, обряди тощо.

Кожному підлітку пропонується згадати та перелічити різні культурні та духовні традиції, які існують у родині (наприклад, вірування, святкування релігійних свят, святкування особливих подій у родині тощо).

Після цього, об'єднавшись у пари, учні обмінюються власними згадками.

Запитання для обговорення:

- ❖ Які традиції народів світу ви знаєте?
- ❖ Чи всі традиції схожі?
- ❖ Які традиції значно різняться?
- ❖ Чому існує відмінність між традиціями?

III Бесіда «Світові культури та релігії» (10 хв.)

Педагог ініціює бесіду на тему «Світові культури та релігії». Розпочати можна з визначення кількості континентів у світі, країн, кількості народностей, що проживають на Землі. Методом мозкового штурму діти разом із педагогом визначають, які народності мешкають на території міста, села, області, регіону. Рекомендується згадати про найбільш поширені на планеті релігії, а також світові культури (див. Інформаційні матеріали для педагога). Можна поговорити про релігійні уподобання та культурні особливості визначених у мозковому штурмі народностей, які мешкають на території вашого регіону.

До уваги педагога

Народ – 1. Населення держави, жителі країни. 2. Форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я). 3. Взагалі люди, перев. у великій кількості. // Певна кількість людей, які мають що-небудь спільне (у поведінці або зовнішньому вигляді).

Народність – історична форма спільності людей, яка ґрунтується на спільності мови, території, економічних зв'язків, культури.

III Вправа «Світ розмаїтий» (20 хв.)

Педагог об'єднує підлітків у групи по п'ять – шість осіб. Кожна група отримує аркуш ватману, кольорові фарби, пензлики. За допомогою фарб групам необхідно відобразити розмаїття світу, а також визначити, що, на їхню думку, об'єднує людей усього світу.

Варіант проведення вправи (або друга частина):

Можна запропонувати відобразити розмаїття свого регіону, області, села, міста і також визначити, що конкретно об'єднує людей, які мешкають поруч із тобою.

По завершенні роботи у групах кожна група презентує свій витвір, а педагог

занотує усі факти, що сприяють єдності світу. Наприкінці вправи проводиться загальне обговорення усіх отриманих фактів.

Запитання для обговорення:

- ❖ Чи важко було визначити факти, які об'єднують людей?
- ❖ Які думки виникли під час презентацій інших груп?
- ❖ Яка мета цієї вправи?

Якщо вправа проводиться у два етапи, то при підбитті підсумків варто зазначити, що загальнолюдські цінності, які об'єднують людей у всьому світі, притаманні і тим людям, які мешкають поруч, що не обов'язково перетинати кордони, щоб отримати підтримку, знайти друга, досягти успіху тощо.

■■■ Підбиття підсумків (5 хв.)

Педагог підбиває підсумки заняття та пропонує учням дати відповідь на запитання:

- ❖ Що таке культура?
- ❖ Чи потрібні традиції? Якщо так, то чому?
- ❖ Чи може людина впливати на формування традицій: у своїй родині, у своєму місті, у своїй країні? Якщо так, то яким чином?
- ❖ Чому важливо пам'ятати про факти, що сприяють єдності світу?

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

РЕЛІГІЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА КУЛЬТУРИ

На сьогодні релігія є найбільш довгостроковою, стійкою та масовою формою культури людськості. Норми, зміст, цінності, знання, що присутні в одкровеннях чи розроблені релігійними авторитетами, дії та висловлювання, пов'язані із засновниками релігій, їхні земні долі – усе це становить той сакральний фонд культури, залучення до якого має великий вплив на свідомість та поведінку мільярдів людей в кожному поколінні.

Своєрідним явищем в історії релігії було виникнення світових релігій. До них належать: буддизм (виник у VI ст. до н. е., налічує до 400 млн віруючих), християнство (виникло у I ст. н. е., налічує близько 1,7 млрд віруючих), іслам (виник у VII ст. н. е., налічує 935 млн віруючих).

Буддизм

Буддизм є найдавнішою зі світових релігій. Якщо звернутися до буддиста із запитанням про те, як виникла релігія, котру він сповідує, то відповідь буде короткою: її проголосив людям Дак'ямуні (пустельник із племені шак'їв) понад 2,5 тис. років тому в Індії.

За легендою, після численних перероджень Будда (що означає у санскриті «освітлений вищими знаннями») прийшов на землю, щоб виконати свою місію порятунку, вказати людству шлях до виходу зі страждань. Для свого останнього переродження, а він пройшов їх 550, під час яких побував 85 разів царем, 83 рази пустельником, 5 разів рабом, тричі парієм, а також великою кількістю різноманітних тварин, Будда обрав царевича Сіддхартху (563–483 рр. до н. е.), який належав до знатного роду.

Рід належав до племені шак'їв, що жило в 600–500 рр. до н. е. в долині річки Ганг, середній її течії. Мати Сіддхартхи – дружина правителя Майя – одного разу побачила уві сні, що їй у бік увійшов білий слон, а через деякий час вона народила дитину, яка з'явилася на світ незвичайним способом (вийшла з боку матері). Малюк зробив кілька кроків і вигукнув заклик, котрий почули усі боги Всесвіту.

Будучи вже повнолітнім та проїжджаючи під час прогулянки містом, Сіддхартха побачив вкритого гнійними виразками хворого, згорбленого роками

слабкого старця, поховальну процесію та аскета, що поринув у думи. Ці «чотири зустрічі» все в ньому перевернули. Він дізнався про страждання, які випадають на долю людини (бо до цього часу був оточений лише піклуванням та багатством). Тієї ночі він крадькома залишив свій дім, щоб на самоті знайти свій шлях, який звільнив би людей від страждань. Шлях до порятунку відкрився на березі річки Напраджани в містечку Урувілья, коли під час відпочинку під деревом Сіддхартху осіяла істина, і він став Буддою.

Вважають, що суть відкриття, зробленого Сіддхартхою у день великого прозріння (що й є суттю власне буддизму), викладено Буддою у першій же його проповіді. У ній коротко розкривається вчення про чотири «світові істини»: «жити – значить страждати», «причина страждань – бажання», «для звільнення від страждань необхідно позбутися бажань», «шлях позбавлення від бажань – дотримуватися вчення Будди», яке може привести віруючого до головної мети буття – нірвани (заспокоєння, згасання), тобто стану повного подолання людських почуттів, бажань, досягнення вічного блаженства у злитті з божеством і абсолютного спокою.

Допомогти у подоланні цього шляху можуть вісім добродійностей: правильні погляди, правильна рішучість, правильна мова, правильна поведінка, правильний спосіб життя, правильні зусилля, правильний напрям думки і правильне зосередження. Моральні заповіді буддизму:

1. Не вбивати жодну живу істоту.
2. Не брати чужої власності.
3. Не торкатися чужої дружини.
4. Не говорити неправди.
5. Не пити вина.

На сучасному етапі розвитку людства важливу суспільно-політичну й культурну роль буддизм відіграє у країнах Індокитайського півострова. За винятком В'єтнаму, в усіх інших країнах Індокитаю поширений хінаїстський буддизм. У Бірмі, Камбоджі, Таїланді, Японії буддизм виступає як державна релігія. У Таїланді король вважається головою буддійської церкви, усі чоловіки обов'язково перебувають певний час у монастирі.

Християнство

Християнство зародилося в середині I ст. н. е. у східних провінціях Римської

імперії. Сьогодні існує три основних течії у християнстві: католицизм, православ'я та протестантизм.

Православ'я

Православ'я (308 млн віруючих). У сучасному світі існує 15 автокефальних (незалежних, самостійних) церков – Константинопольська, Олександрійська, Антіохійська (Сирія, Ліван), Єрусалимська, Руська, Грузинська, Сербська, Болгарська, Румунська, Кіпрська, Елладська (Грецька), Албанська, Польська, Чехії та Словаччини, Американська.

Для православних віруючих є дуже важливим відвідування храмів, дотримання постів, таїнств, у яких «під видимим образом передається невидима благодать Бога».

Православна церква визнає сім таїнств: хрещення, причастя, священство, сповідь, миропомазання, шлюб і елеосвячення.

Католицизм

Католицизм – один із трьох основних напрямів християнства, що має ряд особливостей у віровченні, відправленні культу та організації. Сучасний католицизм поширений у країнах Європи, Північної та Південної Америки, а також Африки, Азії і нараховує 1 млрд. 17 млн. 580 тис. віруючих.

Протестантизм

Протестантизм налічує 380 млн віруючих; становить собою різновид християнства, що виник у XVI ст. і започаткував епоху Реформацій. Оскільки віджилий феодальний устрій захищала католицька церква, то Реформація була спрямована насамперед проти католицької ієрархії.

Із семи християнських таїнств, що практикуються в католицизмі та православ'ї протестантизм залишив лише два – хрещення (дорослих) і причастя.

До основних принципів протестантизму належать: спасіння особистою вірою, священство всіх віруючих, виключний авторитет Біблії.

Усі вищезрозглянуті течії християнства своїм Святим Письмом вважають Біблію. Суть християнського віровчення містить такі настанови, що викладені у Біблії:

Десять заповідей Божих

1. Я, Господь Бог твій, не будеш мати інших богів, крім Мене.

2. Не роби собі ідола або чогось подібного до того, що на небі вгорі або на землі долі, або в водах під землею, і не вклоняйся їм, і не служи їм.
3. Не поминай без необхідності імені Господа Бога твого.
4. Пам'ятай день святий святкувати: шість днів працею і роби в них усі діла свої, а день сьомий – свято Господу Богу твоєму.
5. Шануй отця свого і матір свою – добре тобі буде і довго житимеш на землі.
6. Не вбий.
7. Не перелюбствуй.
8. Не кради.
9. Не свідчи брехливо на свого ближнього.
10. Не жадай дружини приятеля свого, не жадай дому ближнього свого, ані поля його, ані слуги його, ані вола його, ані осла його, ані всякої скотини його, ні чогось іншого, що є в ближнього твого.

Дві заповіді Божі

1. Возлюби Господа Бога Твого всім серцем твоїм і всією душею твоєю, і всією думкою твоєю.
2. Возлюби ближнього твого, як самого себе.

Плоди Духа Святого

1. Любов. 2. Радість. 3. Мир. 4. Довготерпіння.
5. Благодать. 6. Милосердя. 7. Віра. 8. Покірливість. 9. Стриманість.

Три головні християнські чесноти

1. Віра. 2. Надія. 3. Любов.

Іслам

Іслам – наймолодша світова релігія. За даними Всесвітньої ісламської ліги, 1990 р. в різних країнах налічувалося понад 900 млн послідовників ісламу. Мусульмани живуть більш як у 120 країнах світу. У 35 країнах вони становлять 95–99% населення, у 13 державах – впливову меншість, у 28 країнах іслам є державною релігією (Іран, Пакистан, Мавританія та ін.).

Іслам виник на початку VII ст. в південно-західній частині Аравійського півострова в період розпаду родоплемінного ладу і формування там центральної держави. Одним із засновників цієї релігії є Мухаммад (570–632 рр.), який 610 р. оголосив себе посланцем Аллаха - єдиного Бога.

Термін «іслам» у перекладі з арабської означає «покірність», а того, хто прийняв цю релігію, називають відданим (з араб.: муслім, в укр. мові - мусульманин). Звідси друга назва цієї релігії: мусульманство. У Європі її називають ще «магометанство» (від викривленого на латинський манер імені Мухаммад – Магомет).

З Аравії іслам поширився на сусідні країни Середнього Сходу, Єгипет, Північну Африку, Індію, Індонезію, Середню та Малу Азію, Закавказзя, Європу. Нині іслам є найпоширенішою після християнства релігією у світі.

Основні визначення ісламу викладено у священній книзі мусульман – Корані (у перекладі з арабської, означає «читання»). Він був записаний у VII ст. і залишився незмінним до наших днів. Другим після Корану джерелом віри мусульман-сунітів є Сунна (араб.: поведінка, приклад) - висказування та вчинки Мухаммада. У Корані й Сунні поряд з релігійними догматами і переказами про всесія Аллаха містяться різні моральні повчання, викладено принципи взаємостосунків з іншими народами, ставлення до жінки, до власності тощо. Положення Корану і Сунни покладено в основу мусульманського права – шаріату, в якому чітко виявлено суть ісламу.

Пізні національні релігії

Пізні національні релігії виступають такими релігійними віруваннями, які охоплюють своїм впливом усі соціальні шари населення у межах однієї національності. До цієї релігійної форми належать багато релігій нашого часу – індуїзм, сикхізм, джайнізм (Індія), конфуціанство, даосизм (Китай), синтоїзм (Японія), іудаїзм (релігія євреїв у багатьох країнах світу), зороастризм (Іран) та ін.

Іудаїзм

Прикладом збереження до наших днів пізньої національної релігії є іудаїзм, який у VII ст. до н. е. прийшов на зміну давньоєврейській релігії і налічує сьогодні, згідно з даними ООН, близько 14 млн своїх прихильників.

У загальній історії релігії іудаїзм відіграв надзвичайно важливу роль, увійшов суттєвою частиною до складу християнства та ісламу – двох найбільших світових релігій.

Священною книгою іудаїзму є Талмуд (від староевр. «ламейд» – вивчення) – багатотомний збірник єврейських догматичних, правових, релігійно-філософських моральних і побутових уявлень, які сформувалися протягом багатьох віків – з IV ст. до н. е. до V ст. н. е. Талмуд вміщує роздуми про культ, догматику, мораль і різноманітні релігійні приписи, а також елементарні дані з первісної медицини, математики, географії, притчі й прислів'я, казки і легенди, міфи. Талмуд зберіг і деякі дані історичного характеру: про виникнення релігійних партій і угруповань в Іудеї (ессени, саддукеї, фарисеї), про трансформацію релігійних уявлень стародавніх євреїв з часу «завершення» Старого Завіту. Через весь Талмуд проходять ідеї залежності людини від Бога, непорушності існуючих порядків, а також проповідь покірності. Усе життя віруючого єврея підпорядковане багатьом релігійно-обрядовим діям і заборонам (їх разом налічується 613, серед них 248 повелінь і 365 заборон). Основою іудейської моралі вважається Декалог – 10 заповідей (шануй єдиного Бога, не створи собі кумира, не поминай ім'я Бога без необхідності, шануй день суботи, шануй своїх батьків, не вбивай, не свідчи брехливо на ближнього свого, не жагай майна ближнього свого і т. д.). Частина заборон пов'язана зі статевим життям, інші – з їжею. Одна з найсуворіших заборон стосується вживання в їжу крові. Євреям забороняється вживати в їжу м'ясо певних тварин (трефне). Дозволяється їсти м'ясо кошерне, тобто приготовлене відповідно до ритуалу. На восьмий день життя новонароджений хлопчик-єврей підлягає обряду обрізання.

У сучасному Ізраїлі іудаїзм оголошений державною релігією.

В Україні єврейське населення сповідує іудаїзм. Служителі іудаїстського культу стоять на лояльних позиціях, підтримуючи політику і шануючи закони держави.

Індуїзм

Індуїзм налічує 720 млн віруючих. Найважливішими з численних богів індуїзму вважають трьох (Тримурті) – Брахму, Шиву і Вішну. Як правило, зазначають, що ці троє в системі індуїзму поділили між собою основні, властиві верховному Богові, функції: творчу, руйнівну й охоронну, хоча нерідко вони збігаються. Кожен із цієї трійці має обличчя, характер, сферу дій. Першим із трійці вважають Брахму, основна функція якого – творець. Він створив світ у різноманітності, багатоманітті живого і минулого, тобто протилежне тому, чого прагнули індійські релігії (досягнення мокші, нірвани, розчинення у Вічному та Єдиному). Більшість індуїстів розділилися на шиваїтів і вішнуїтів, які віддали

перевагу відповідно Шиві або Вішну. Шива – дуже суперечливий бог. Головною його функцією вважають руйнівну (бог смерті, розорення, зміни), що частково пов'язане з тим, що Шива – покровитель аскетів, які прагнуть такого розорення й змін, що веде начебто до злиття з Вічністю й Абсолютом. Шиву вважають також грозою демонів, у битвах з якими він не раз виявляв чудеса героїзму. Вішну – м'який, несуперечливий, його основна функція – збереження. Він простий, максимально близький людям, особливо схильним до емоційного сприйняття божества – саме такі переважають серед вішнунітів. У межах домашніх святилищ індійці були самі собі господарями і самі виконували щоденно, щомісячно або щорічно нескладні ритуальні обряди. В Україні модернізований індуїзм репрезентують громади Міжнародного товариства Свідомості Крішні, Ошо, Саї-Баби, Раджніша, Шрі-Чинмоя та ін.

Конфуціанство

Виникнення конфуціанства (580 млн віруючих) завжди пов'язують із давнім Китаєм, з його специфікою релігійної структури і психологічних особливостей мислення, всієї духовної орієнтації. Тверезо мислячий китаець багато не замислювався над таємницями буття, проблемами життя і смерті, зате він завжди бачив перед собою еталон доброчесності і вважав за свій священний обов'язок його наслідувати. Китаець понад усе цінує матеріальну оболонку, тобто своє матеріальне життя. Величезними і загально визнаними пророками тут вважалися насамперед ті, хто вчив жити гідно та відповідно до прийнятої норми – жити заради життя, а не в ім'я благополуччя на тім світі або порятунку від страждань. Конфуціанський культ предків і норми Сяо сприяли розквіту культу сім'ї і клану. Сім'ю вважали серцевиною суспільства, інтереси сім'ї переважали над інтересами окремої особи, яка розглядалася лише крізь призму її (сім'ї) вічних – від далеких предків до віддалених нащадків – інтересів. Дорослого сина женили, дочку віддавали заміж за вибором і рішенням батьків, причому це вважалось настільки нормальним і природним, що проблема любові при цьому не поставала ні перед ким. Любов – тобто щось особисте, емоційне – визнавалася чимось незрівнянно нижчим, ніж інтереси сім'ї, яка вважалася категорією високого обов'язку. Любов могла прийти після шлюбу, а могла і зовсім не прийти. Однак це ніколи не заважало нормальному існуванню сім'ї і виконанню подружжям свого усвідомленого соціально-сімейного обов'язку: збереження інтересів сім'ї, тобто народження дітей, насамперед синів, покликаних продовжувати рід, зміцнювати позиції сім'ї у віках. Не будучи релігією у повному розумінні слова, конфуціанство стало чимось більшим, ніж просто

релігія. Конфуціанство – це також і політика, і адміністративна система, і верховний регулятор економічних і соціальних процесів – словом, основа всього китайського способу життя, принцип організації китайського суспільства, квінтесенція китайської цивілізації. Можна сказати, що саме завдяки конфуціанству з усім його культом стародавності й консерватизмом китайська держава і суспільство не тільки проіснували понад дві тисячі років у майже незмінному вигляді, а й засвоїли гігантську силу консервативної інерції. Понад дві тисячі років конфуціанство формувало уми й почуття китайців, впливало на їхні переконання, психологію, поведінку, мислення, сприймання, на їхній побут і спосіб життя. У цьому розумінні конфуціанство не поступається жодній з великих релігій світу.

ТЕМА: РОЗМАЇТТЯ ТА ЄДНІСТЬ СВІТУ (2 частини)

Мета: сприяти усвідомленню підлітками впливу загальнолюдських цінностей на співіснування різних культур.

- ЧАСТИНА 2 -

Завдання:

- ❖ повідомити, яким чином представники різних культур та релігій доповнюють та збагачують один одного;
- ❖ визначити роль загальнолюдських цінностей у людському співіснуванні.

Ключові слова: цінності, загальнолюдські цінності.

Матеріали та обладнання: роздатковий матеріал, п'ять кольорових жетонів.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Моделююча вправа «Привітання» (20 хв.).
3. Бесіда «Загальнолюдські цінності – основа співіснування» (10 хв.).
4. Гра «Карусель» (10 хв.).
5. Підбиття підсумків (2 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (3 хв.).

Педагог називає тему заняття і разом з дітьми пригадує основні поняття, які розглядалися на попередньому занятті: культура, релігія, традиції тощо.

III Моделююча вправа «Привітання» (20 хв.).

Педагог об'єднує підлітків у п'ять груп і запитує: «Що найперше роблять люди, коли зустрічаються?» Вислухавши відповіді, підсумовує їх: «Коли люди зустрічаються (вперше, після тривалої або не дуже розлуки) вони, насамперед, вітаються».

Далі педагог просить представника від кожної групи підійти до нього і вибрати один із п'яти кольорових жетонів. Згідно з номером жетона, який зазначений на його зворотному боці, групи отримують завдання (див. Роздатковий матеріал). Кожна група має продемонструвати іншим учасникам, як вітаються люди тієї країни, представниками якої вони стають на час виконання вправи. Це може бути невелике інсценування, в якому мають взяти участь усі члени групи, із використанням привітальних жестів, слів, демонструванням особливостей поведінки мешканців обраної країни (на підставі інформації з роздаткового матеріалу). Свій виступ можна супроводжувати малюнками. Можна також зробити символічні відзнаки, які будуть підкреслювати приналежність учасників до визначеної країни.

На наступному етапі групи по черзі показують, як вітаються мешканці різних країн. Виступи дітей підтримуються аплодисментами.

Запитання для обговорення:

- ❖ Що нового ви дізналися під час виконання цієї вправи?
- ❖ Що є спільним та які існують відмінності у привітанні людей, які мешкають у різних країнах?

III Бесіда «Загальнолюдські цінності – основа співіснування» (10 хв.)

Педагог разом із підлітками пригадує найбільш поширені на планеті релігії, світові культури. Доцільно представити коротку характеристику найбільш поширених релігій світу і виокремити спільні між ними риси, використовуючи

додатковий матеріал і результати попередньої вправи, які занотовуються на дошці і використовуються під час бесіди (див. Інформаційні матеріали для педагога).

Педагог ще раз дає визначення поняттю «цінності».

Цінності – предмети і явища або їхні властивості, які мають вагоме значення для людини та задоволення її потреб.

До уваги педагога

За результатами бесіди складається перелік цінностей, що притаманні більшості культур та релігій. Слід зауважити, що саме ці цінності є загальнолюдськими (незалежно від місця та умов проживання людей). Серед цих цінностей: любов до життя, віра, служіння людям, мудрість, добро, щедрість тощо.

Запитання для обговорення:

- ❖ Які загальнолюдські цінності притаманні більшості культур та релігій?
- ❖ Чому їх називають загальнолюдськими?
- ❖ Чи важливо дотримуватися загальнолюдських цінностей? Якщо «так», то чому?
- ❖ Чи відомі вам люди, які самі завжди дотримувалися цих цінностей та пропагували їх іншим?
- ❖ Чи важко у наш час дотримуватися цих цінностей? Якщо «так», то чому?
- ❖ Як ви вважаєте, яким стане світ, якщо усі люди будуть сповідувати ці цінності?

IIIІ Гра «Карусель» (10 хв.)

Педагог просить дітей розрахуватися на перший і другий номери. Якщо кількість учасників непарна, то ведучий рахується під номером другим і теж бере участь у виконанні вправи. Далі учасникам під першим номером пропонується стати у коло. Це буде внутрішнє коло «каруселі». Учасники під другим номером мають стати навпроти своїх товаришів під першим номером. Утворюється зовнішнє коло «каруселі». Після того, як ведучий упевниться, що утворилися пари (тобто є два кола – зовнішнє і внутрішнє, учасники під першим і під другим номерами стоять один до одного обличчям), «карусель» починає працювати: за сигналом ведучого протягом 1 хв. партнери спілкуються, продовжуючи запропоноване незакінчене речення. Через 1 хв. за новим сигналом ведучого спілкування у парах припиняється і учасники міняються партнерами: усі (і

внутрішнє, і зовнішнє кола) одночасно роблять крок вправо. Таким чином утворюються нові пари. За наступним сигналом ведучого починається спілкування у нових парах.

Приклади незакінчених речень:

- ❖ Мені подобається спілкуватися, тому що...
- ❖ Я схожий на тебе...
- ❖ Знання іноземних мов необхідно, тому що...
- ❖ Коли мені потрібна допомога, я звертаюся до...
- ❖ Мені було б цікаво відвідати іншу країну, тому що...
- ❖ Я відрізняюся від представника іншої національності тим, що...
- ❖ Інші культури знати важливо тому, що...
- ❖ Інші релігії знати важливо тому, що...

До уваги педагога

Якщо дозволяє час, слід зробити якомога більше переходів, що дасть можливість підліткам поспілкуватися з більшою кількістю партнерів.

Запитання для обговорення:

- ❖ Які ваші враження від спілкування у грі «Карусель»?
- ❖ Що вам допомагало/заважало у спілкуванні з новим партнером?

До уваги педагога

Буде добре, якщо підлітки дійдуть висновку, що спільну мову можна знайти з будь-ким. Треба вміти слухати і мати бажання досягти взаєморозуміння.

■■■ Підбиття підсумків (2 хв.)

Запитання до теми:

- ❖ Що людям дає спілкування?
- ❖ Яким чином представники різних культур можуть впливати один на одного, збагачувати один одного?
- ❖ Що допомагає людям, які мешкають у різних країнах, мають різні релігійні погляди, розуміти один одного?

Література

1. Арцишевський Р. А. Людина і світ : підручник для 8–9 класів / Р. А. Арцишевський. – К. : ВТФ «Перун», 1996.
2. Бокань В. Культурологія : навч. посібник / В. Бокань. – К., 2000.
3. Єрасов Б. С. Соціальна культурологія : посібник для студентів вищих навчальних закладів / Б. С. Єрасов. – М., 2000.
4. Калінін Ю. А. Релігієзнавство : підручник / Ю. А. Калінін, Є. А. Харьковченко. – К., 2002.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

ЯК ВІТАЮТЬСЯ ЛЮДИ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Як вітаються англійці

В Англії форма привітання у чоловіків відрізняється від звичаїв, які існують в інших країнах. Чоловіки взагалі не знімають капелюхи один перед одним – будь то студент перед своїм професором, робітник канцелярії перед своїм міністром тощо. Вітаючи один одного, чоловіки кивають головою, і якщо хтось бажає особливо виразити свою радість – махає при зустрічі піднятою рукою.

Зняти капелюха – виразити поважність, яка допустима тільки стосовно жінок, але і тут хорошим тоном вважається тільки трохи припідняти капелюха.

Як вітаються французи

У французів існує певний ритуал привітань один одного, звичка, яку іноземці не завжди можуть правильно зрозуміти й оцінити: вітаючи один одного, вони обмінюються рукостисканнями буквально з усіма (із членами родини, дітьми, незнайомцями) – вдома, на шляху до роботи, на самій роботі, йдучи з роботи додому тощо. В офісі, де, наприклад, працює десять-дванадцять людей, перші півгодини взагалі майже ніхто не працює – ті, хто не бачився з учорашнього вечора, з радістю нагадують один одному про своє існування. Але вважається неввічливим стиснути комусь руку двічі на день – у людини може скластися враження, що першого разу її не побачили.

У Франції прийнято говорити «бон жур» (добрий день) і «оревуар» (до побачення), звертаючись до всіх присутніх, коли заходиш до крамниці або кафе і виходячи звідти. І це зовсім не означає, що всі французи дуже ввічливі. Просто вони визнають, що існують й інші люди, намагаються, за можливості, обійтися без грубіяництва.

Поцілунки грають у світському житті французів не таку вагомую роль, як це прийнято вважати. Але якщо ви все ж таки цілуєтесь, то ваш поцілунок повинен бути зроблений з дотриманням всіх світських правил. А правила ці такі: спочатку ви злегка торкаєтесь своєю щокою лівої щоки партнера, потім правої і знову лівої – формально, дуже стилізовано. У Парижі іноді дозволяються чотири поцілунки: ліва щока, права, ліва, права.

Традиційні ритуали привітання в Індії

Привітання та прощання в цій країні незвичайно різноманітні. Привітання завжди є вступом до бесіди і тому може звучати дещо формально. Незмінно задаються запитання: «Як справи?», «Як здоров'я?», «Усе в порядку?», на які тут же можна почути відповіді: «Добре, а ви?», «Усе в порядку. А як у вас?» Але цим формально доброзичливим запитанням передують слова «намасте» і «намаскар», які є справжнім привітанням. Перше означає «поклон тобі», друге – «я роблю тобі поклон». Обидва слова можуть звучати при зустрічі, «намасте» використовують і при прощанні.

І привітання, і прощання супроводжуються жестом «манджали»: руки, складені долоня до долоні вгору пальцями, підіймають так, що кінчики пальців опиняються на рівні брів.

Обіймаються індуси тільки при зустрічі після тривалого проміжку часу. Чоловіки обіймаються рідко, але міцно – обхвачують один одного руками, плескають один одного по спині. Жіночі обійми виглядають так: долоні кладуть на передпліччя одна одній, торкаючись по одному разу правою і лівою щоками обох щік співбесідниці. Люди різних статей, які вже вийшли із дитячого віку, вітаючись, не обіймаються ніколи – ні мати із сином, ні брати із сестрами. Цілують тільки маленьких дітей.

Але все це не означає, що індуси стороняться контактів у привітанні. Просто форми такого привітання інші – це торкання стоп та благословення. Торкання стоп роблять молодші. Це прояв вищого ступеня поваги, який зазвичай адресують батькам або вчителям. Жінка торкатися стоп кровних родичів-чоловіків не повинна, для чоловіка, котрий повернувся додому, вона – деві, божество цього дому. Молодші чоловіки обов'язково схиляються до ніг родички, яка повернулася із поїздки.

Гідна відповідь на торкання стоп – благословення: старший доторкується правою рукою до голови молодшого або витягує над нею руку долонею униз. При цьому зазвичай вимовляються слова благословення.

І найголовніше – вітаючи іншу людину, необхідно виявляти радість. Людина, яка вимовляє слова привітання без посмішки або яка робить «манджали» зі строгим виглядом обличчя, виглядає, м'яко кажучи, дивакуватою.

Як вітаються японці

Японці вклоняються, вітаючи один одного. Вони використовують три види по-

клонів: сайкейрей (найнижчий, для найповажніших осіб – 90 градусів), середній (під кутом 30 градусів) і легкий (під кутом 15 градусів). Якщо ви вітаєте більш значущу за статусом у суспільстві людину, то ви повинні вклонитися глибше і довше, ніж вона.

Також у японців прийнято вклонятися, коли вони просять вибачення, дякують або звертаються за допомогою.

Тиснути руку в Японії не прийнято, але іноземців вони все ж таки зустрічають рукоштовпаннями.

Привітання італійців

Італійці дуже люблять вітатися, прощатися і казати «граціє» (дякую), і роблять вони це так емоційно, що незвичному до такого вираження почуттів іноземцю у першу мить стає якось незручно. Якщо італійці не бачили один одного, чи то рік, місяць, день або навіть обідню перерву, їхні обійми і поцілунки при зустрічі будуть такими, що складається враження, ніби не бачилися вони добру сотню років.

Прощаються італійці знову ж таки з поцілунками та обіймами, немов би розлучаються років на десять. І «граціє» на кожному кроці: «граціє», «граціє», «скузі», «граціє» («скузі» – «пробачте»).

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА СПІВІСНУВАННЯ ЛЮДСТВА

Упродовж усієї своєї історії людство стикається з необхідністю формування певної системи норм, цінностей відповідно до насущних проблем суспільства та інтересів кожного його члена. Сукупність різноманітних цінностей – це кістяк людської культури.

Залежно від потреб людини, її ціннісні орієнтації можуть змінюватися. Але є цінності, які можна назвати невмирущими, або вічними, оскільки вони визнавалися такими в усі часи.

Якщо переглянути, наприклад, поеми Гомера, можна пересвідчитися, що і в далекому минулому дуже цінувалися мудрість, гостинність, доброта та багато інших людських якостей, які не менш цінуються й нині. Або моральні заповіді, викладені у Біблії. Хіба сьогодні вони не є актуальними й важливими?

У кожній національній культурі є цінності, які виражають інтереси цієї нації, особливості її історичного розвитку, певне світосприйняття тощо. Разом з тим у кожній культурі є й такі цінності, які мають загальнолюдське значення.

Будь-яка людина не може вважатися цілком культурною, якщо вона забула мову своїх батьків, не знає звичаїв або пісень свого народу, які є одними з найвищих цінностей кожної національної культури. Але не менш обмеженими у своєму культурному розвитку є ті люди, які визнають лише вузьконаціональні цінності й водночас не розуміють або недооцінюють цінностей загальнолюдських.

Сучасні людські цінності можна класифікувати так:

- ❖ *вітальні цінності*: життя, здоров'я, безпека, добробут, фізичний стан людини, стійкість, воля тощо;
- ❖ *соціальні цінності*: сім'я, праця, соціальний статус, соціальна рівність, статеві рівність, терпимість, толерантність, орієнтація на минуле та майбутнє, активна участь у житті суспільства тощо;
- ❖ *політичні цінності*: права людини, свобода слова, державність, законність, конституція, громадянський світ тощо;
- ❖ *моральні цінності*: добро, благо, любов, дружба, честь, порядність, вірність, взаємодопомога, справедливість, повага до старших та любов до дітей тощо;

- ❖ *релігійні цінності*: Бог, віра, спасіння, ритуал, Святе Писання тощо;
- ❖ *естетичні цінності*: краса, гармонія, культурна самобутність, традиції тощо.

Особливе місце серед загальнолюдських цінностей, які є однаково близькими та зрозумілими всім людям, займають пізнавальні, моральні та естетичні цінності, найвищими проявами яких з давніх часів вважаються Істина, Добро і Краса.

ТЕМА: МІЖНАРОДНА СОЛІДАРНІСТЬ ПРОТИ НАЙГІРШИХ ФОРМ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ

Мета: познайомити підлітків із досвідом співпраці на міжнародному рівні щодо захисту дітей від найгірших форм дитячої праці.

Завдання:

- ❖ розкрити зміст поняття «дитяча праця», «найгірші форми дитячої праці», «експлуатація»;
- ❖ визначити причини, що зумовлюють високу зайнятість дітей у світі;
- ❖ познайомити підлітків з умовами, які створені в Україні й на міжнародному рівні щодо захисту дітей від найгірших форм дитячої праці.

Ключові слова: «солідарність», «міжнародне право», «гарантії», «найгірші форми дитячої праці».

Матеріали та обладнання: аркуші А1, А3, маркери, картки з видами робіт, до яких залучаються діти, роздатковий матеріал, ватман.

ПЛАН

1. Вступне слово педагога (3 хв.).
2. Вправа «Працювати – не експлуатувати» (15 хв.).
3. Інформаційне повідомлення «Ситуація у світі стосовно дитячої праці» (5 хв.).
4. Вправа «Щит» (20 хв.).
5. Підбиття підсумків (2 хв.).

ХІД ЗАНЯТТЯ

III Вступне слово педагога (3 хв.)

Педагог зазначає, що тема заняття підказана самим життям. Дуже багато дітей і в Україні, і навіть у найрозвиненіших країнах світу стикаються з проблемою, коли, незважаючи на свій вік, вони вимушені працювати, щоб допомогти своїм сім'ям, навіть за рахунок навчання в школі, занять, які б розвивали їх, вдосконалювали їхні можливості, що, як правило, заважає їм підготуватися до майбутнього самостійного життя, шкодить здоров'ю.

Педагог говорить, що підлітки отримають можливість дізнатися про досвід спільної роботи урядів, громадських організацій різних держав, спрямованої на захист дітей від експлуатації та жорстокого поводження щодо дітей, які працюють.

III Вправа «Працювати – не експлуатувати» (15 хв.)**Етап 1 (час виконання – 5 хв.).**

Педагог об'єднує підлітків у дві або чотири групи залежно від загальної кількості учасників і дає завдання: сформулювати визначення понять «дитяча праця» – група 1 (або 1, 3); «експлуатація» – група 2 (або 2, 4).

По завершенні групи вивішують на дошці плакати з визначеннями, зачитують їх.

Етап 2. Педагог роздає двом групам по шість карток (див. Роздатковий матеріал), на яких записані приклади діяльності, до якої залучаються діти, і ставить завдання: подумати і, спираючись на визначення понять, дати відповідь, чи є записаний на картці вид роботи експлуатацією дитячої праці, чи ні.

Після обдумування представники груп по черзі зачитують запис на одній з карток, коментують його, додають аргументи.

Коли всі картки опрацьовані, педагог проводить обговорення результатів роботи.

Запитання для обговорення:

- ❖ Які ознаки свідчать про те, що певний вид праці є експлуатацією дитячої праці (умови праці, тривалість робочого дня тощо)? Відповіді на це запитання педагог записує на плакаті «Ознаки експлуатації дитячої праці».

- ❖ У чому небезпека експлуатації для дитини? Який вплив вона має на дитину? Відповіді на це запитання педагог записує на плакаті «Наслідки».
- ❖ Що необхідно знати, щоб не стати жертвою експлуатації?

Далі педагог пропонує учням продовжити роботу в тих же групах і дає завдання: сформулювати критерії (показники) найгірших форм дитячої праці.

До уваги педагога:

У разі потреби можна запропонувати підліткам скористатися інформаційними матеріалами «Основні положення Конвенції Міжнародної організації праці (МОП)» №182 і рекомендацією МОП № 190 з використання найгірших форм дитячої праці.

По завершенні групи представляють результати роботи у вигляді плакатів «Найгірші форми дитячої праці». Педагог проводить обговорення результатів вправи.

Запитання для обговорення:

- ❖ Що дало вам виконання завдань цієї вправи?

III Інформаційне повідомлення «Ситуація у світі стосовно дитячої праці» (5 хв.)

Педагог повідомляє:

«Практично в усіх країнах значна кількість дітей працює, хоча виконувана ними робота, а також форми та умови праці різні, залежно від країни і ситуації. Участь дітей у виконанні деяких видів легких робіт, наприклад, допомога батькам у родинних і домашніх справах (які не забирають багато часу), трудова діяльність підлітків протягом кількох годин до чи після шкільних занять, а також під час канікул, щоб заробити на кишенькові витрати, – усе це розглядається як елементи виховання хлопчиків та дівчаток, а також як спосіб набуття професійних базових навичок і вміння адаптуватися в суспільстві. Це сприяє підвищенню їхньої самосвідомості та впевненості в собі, водночас дає їм можливість зробити внесок у власне благополуччя та сімейний бюджет. Однак це не вважається експлуатацією дитячої праці.

Поняття «експлуатація дитячої праці» охоплює як оплачувану, так і неоплачувану роботу та діяльність, що пов'язані з психологічною, фізичною і соціаль-

ною або моральною небезпекою чи заподіянням шкоди. Це саме така праця, яка позбавляє дітей можливості навчатися в школі або змушує їх, окрім шкільних занять і домашніх обов'язків, завантажувати себе додатковою роботою, що виконується в інших місцях, – роботою, котра закріпачує їх і відриває від сім'ї.

До уваги педагога

Експлуатація дитячої праці – використання найманої праці неповнолітніх осіб без дотримання вимог чинного законодавства стосовно нормування її оплати та забезпечення нормативних вимог її безпеки для здоров'я, надання соціальних та інших гарантій.

Нерідко можна бачити, коли діти миють машини, працюють на базарах або жебрачать, замість того, щоб навчатись у школі.

За даними Міжнародної організації праці, щорічно у світі більше ніж 300 млн дітей працюють, понад 200 млн не відвідують школу.

Вербують дітей, потерпілих від торгівлі людьми та експлуатації праці, найчастіше пропонуючи їм такі види робіт, як торгівля на вулиці, домашня робота, робота в сільському господарстві, надання секс-послуг, танці, робота офіціантами, продавцями, прибиральниками. На місці призначення дітям рідко доводиться працювати за домовленістю, натомість їх примушують жебракувати, танцювати чи надавати секс-послуги.

Іноді дітям доводиться працювати по 12 годин щодня, часто вночі. Вони ізольовані від контактів із сім'ями та знайомими. Як правило, діти не отримують винагороди за свою працю, а якщо це трапляється, то оплата здійснюється тютюном, наркотиками чи алкогольними напоями з метою викликати у них залежність.

До уваги педагога

Найгірші форми праці дітей (НФПД) – це:

- усі форми рабства та практика, подібна до рабства, як, наприклад, торгівля дітьми, боргова кабала та кріпацька залежність, а також примусова праця, у тому числі використання дітей у військових конфліктах;
- використання, вербування та пропонування дитини для занять проституцією, для виробництва порнографічної продукції або для порнографічних вистав;

- використання, вербування та пропонування дитини для протиправної діяльності, наприклад, виробництва та продажу наркотиків;
- робота, яка за своїм характером та умовами, за яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральності дітей.

Важливим кроком у напрямі протидії експлуатації праці дітей стала ратифікація українською державою у жовтні 2004 року Конвенції Міжнародної організації праці № 182 «Про найгірші форми праці дітей».

Найгірші форми дитячої праці – найбільш brutальне та грубе порушення прав дітей. Беручи до уваги ситуацію, що склалася в Україні і у всьому світі, відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з урахуванням цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей» держави визначили також метою "захист дітей від шкоди та експлуатації".

Конвенція МОП № 138, 182, Конвенція ООН про права дитини – основні міжнародні документи, що регулюють питання залучення дітей до праці, ратифіковані Україною.

До уваги педагога

Готуючись до повідомлення, доцільно використовувати Інформаційні матеріали для педагога «Чому підлітки працюють?»

III Вправа «Щит» (20 хв.)

Наступні завдання виконуються підлітками в групах по чотири – п'ять осіб. Результатом роботи є плакати, на яких записані причини/заходи запобігання експлуатації дитячої праці.

Педагог звертається до плакату «Наслідки», на якому записані наслідки найгірших форм дитячої праці, і пропонує підліткам визначити (час виконання 10 хв.):

- ❖ причини високої зайнятості дітей (дві групи);
- ❖ яким чином можна запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці (дві групи).

По завершенні роботи над плакатом групи за методикою «карусель», за годинниковою стрілкою передають плакати сусіднім групам. Ті, отримавши плакат, читають зафіксовані на ньому причини або заходи, що запобігають дитячій праці, у разі необхідності доповнюють і передають наступній групі. Вправа

вважається завершеною, коли до групи повертається її плакат.

Наприкінці педагог роздає підліткам інформаційні матеріали: «Чому діти працюють?», «Документи, які регулюють працю дітей в Україні» та проводить обговорення результатів вправи.

Запитання для обговорення:

- ❖ Що вдалося з'ясувати під час виконання вправи?

III Підбиття підсумків (2 хв.)

Запитання до теми:

1. Чи можна вважати виконання дітьми легкої роботи експлуатацією дитячої праці? Чому?
2. Чим характеризується експлуатація дитячої праці?
3. Найгірші форми дитячої праці – це ...?
4. Які основні причини високої зайнятості дітей?
5. Яким чином можна запобігти поширенню найгірших форм дитячої праці на міжнародному та національному рівнях?

Література:

1. Вчимося жити самостійно : навч.-метод. посібник. – К., 2002.
2. Праця дітей: проблема та її відповідь : матеріали для семінарів-тренінгів. – К., 2002.
3. Професія. Кар'єра. Успіх : метод. посіб. / автори-упоряд.: Т. Л. Лях, Ю. М. Малієнко, Т. Є. Троценко, Т. П. Цюман, А. М. Шеламкова ; за заг. ред. Т. П. Цюман – К. : Основа-Принт. – 132 с.
4. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посібник. – К., 2007.
5. Твоя майбутня професія : довідник / І. В. Бортницький, Д. Зоскатнов [та ін.]. – К., 1999.

РОЗДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ

КАРТКИ

<i>Картка 1</i> Допомога у митті посуду	<i>Картка 2</i> Праця на заводі
<i>Картка 3</i> Ткання килиму	<i>Картка 4</i> Миття машин
<i>Картка 5</i> Продаж газет на вулиці	<i>Картка 6</i> Участь у зйомках відеофільмів у відвертих сценах
<i>Картка 7</i> Вигулювання собак	<i>Картка 8</i> Виконання шкільного завдання
<i>Картка 9</i> Збір врожаю на приватних ділянках	<i>Картка 10</i> Постійне прибирання кімнат, догляд за будинком
<i>Картка 11</i> Робота на підприємстві, яким володіє один із батьків	<i>Картка 12</i> Догляд за сусідською дитиною

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПЕДАГОГА

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КОНВЕНЦІЇ МОП № 182 І РЕКОМЕНДАЦІЇ МОП № 190 З ВИКОРИСТАННЯ НАЙГІРШИХ ФОРМ ПРАЦІ ДІТЕЙ

Конвенція:

1. Поширюється на дітей віком до 18 років.
2. Передбачає негайні та ефективні заходи, спрямовані на заборону і викоринення найгірших форм праці дітей.

Стосується всіх найгірших форм праці дітей, як-то:

- ❖ усі форми рабства та залежності, подібні до рабства, як-то: продаж і незаконне перевезення дітей із країни в країну, боргова кабала і кріпацький стан, а також примус до праці, зокрема насильницьке чи примусове втягнення дітей до участі в збройних конфліктах;
- ❖ використання, продаж або пропонування дітей з метою проституції чи для виробництва порнографічних матеріалів;
- ❖ використання, продаж або пропонування дітей для втягнення їх у протизаконну діяльність, особливо у виробництво та незаконний обіг наркотиків;
- ❖ робота, що за своєю природою і умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці або моральному станові дітей.

Передбачає ефективні заходи примусу, зокрема штрафи та інші види покарань.

Передбачає ефективні заходи щодо попередження та припинення застосування праці дітей, щодо їх реабілітації й соціальної інтеграції, а також гарантує можливість без перешкоди одержати обов'язкову безкоштовну освіту.

Зобов'язує звертати увагу на специфічні ситуації, у яких можуть опинитись дівчатка та діти з інших груп ризику.

Забезпечує можливість співробітництва та/або надання допомоги на міжнародному рівні.

Рекомендація підтримує держави-члени МОП:

1. У прийнятті національної програми дій, яка:

- ❖ визначатиме та пропонуватиме до обговорення найгірші форми праці дітей;
- ❖ захищатиме дітей молодшого віку, дівчаток, дітей, які працюють на небезпечних роботах, і дітей з інших груп, що є найуразливішими;
- ❖ охоплюватиме ефективні заходи щодо профілактики, припинення праці дітей, а також заходи щодо реабілітації й соціальної інтеграції;
- ❖ посилюватиме стурбованість суспільства.

2. В установленні критеріїв для визначення шкідливих робіт.

3. У забезпеченні механізмів контролю за ефективністю та втіленням цієї політики в життя.

4. У накопиченні інформації з цієї проблеми.

5. У забезпеченні застосування ефективних засобів примусу, зокрема штрафів та інших видів покарань.

6. У визначенні певних видів діяльності як карних злочинів.

7. У проведенні спільної з іншими країнами роботи та/або наданні консультативної допомоги.

Рекомендація № 190

Визначає види робіт, які можуть зашкодити здоров'ю, безпеці або моральності дитини. До них належать:

- ❖ роботи, під час виконання яких дитина підлягає фізичному або психологічному тискові, сексуальним домаганням;
- ❖ роботи під землею, під водою, на небезпечній висоті або в обмеженому просторі;
- ❖ роботи, пов'язані з небезпечними механізмами, обладнанням та інструментами, що потребують фізичного втручання або ручного транспортування важких предметів;
- ❖ робота в шкідливих умовах, коли дитина зазнає дії небезпечних для

здоров'я речовин та виробничих процесів, а також температури, шуму, вібрації;

- ❖ робота в надзвичайно важких умовах, тобто тривалі чи нічні роботи, або така робота, коли дитина змушена постійно перебувати на території підприємства.

Виконання роботи, яка вважається небезпечною, може бути дозволено особам 16-річного віку за умови, що вона не зашкодить їхньому здоров'ю, безпеці та моральності і коли вони одержать вичерпні, конкретні інструкції або пройдуть курс професійного навчання відповідно до певної сфери діяльності.

**Приклади шкідливих видів зайнятості
та їхній вплив на здоров'я працюючих дітей**

Види/сектори діяльності	Приклади завдань, які виконують діти	Ризики	Наслідки для здоров'я та розвитку
1	2	3	4
Сільське, лісове і рибне господарство	Робота з різними знаряддями праці та механізмами, перенесення і розпилення добрив, отрутохімікатів, підняття і перенесення вантажів, догляд за тваринами, обробіток насаджень (наприклад, сапання), заготівля кормів, збір урожаю тощо.	Непристосовані, небезпечні знаряддя праці і машини, нещасні випадки, пов'язані з водінням транспорту, сільськогосподарських машин, шуми і вібрація, ризик падіння в елеватори і силосні ями, небезпечні тварини, біологічні отруйні агенти, шкідливі хімікати, робота без захисних засобів, робота в екстремальних температурах, важкі вантажі, надмірна інтенсивність та тривалість праці тощо.	Рвані рани, порізи, травми і смерть, переломи, ампутації пальців, кінцівок, травми голови та інші каліцтва, спричинені знаряддями праці і машинами; виснаження, зниження слуху, ураження очей, паразитарні інфекції та інші інфекційні захворювання, дерматити, термальні стреси (переохолодження, теплові удари), хімічні отруєння тощо.
Промисловість	Робота з різними інструментами, на верстатах і пристосуваннях, підсобні роботи, перенесення вантажів, фарбування тканин, інших виробів, шліфувальні роботи тощо.	Робота з небезпечними інструментами і машинами, запиленість, шуми, непристосовані робочі місця, погане освітлення і вентиляція, підвищена вологість, контакт з хімічними речовинами, робота без індивідуальних засобів захисту, надмірна інтенсивність і тривалість праці, перенесення важких вантажів тощо.	Рвані рани, порізи, переломи, травми і смерть, травми голови та інші каліцтва, спричинені знаряддями праці і машинами; виснаження, дрижі, зниження слуху, ураження очей, респіраторні захворювання, дерматити, термальні стреси (переохолодження, теплові удари), хімічні отруєння тощо.

1	2	3	4
Будівництво	Копання землі, перенесення вантажів, накидання, перемішування піску, цементу, робота з металом, перекриття дахів, робота зі стіновими панелями, трубами, свердління, укладання цегли тощо.	Ризик падіння з висоти, травми від предметів, що впали, непосильні завдання; запыленість і шуми, контакт з азбестом, гарячою смолою, робота без засобів індивідуального захисту, екстремальні погодні умови, надмірна інтенсивність і тривалість праці, перенесення важких вантажів тощо.	Кістково-м'язові розлади і порушення рухового апарату, грижі, респіраторні захворювання, виснаження, травми від об'єктів, що впали, та наступання на гострі предмети, падіння з висоти, опіки, хімічні інтоксикації, термальні стреси, виснаження тощо.
Торгівля	Робота за прилавком магазинів та у підсобних приміщеннях, на вуличних лотках, на базарах; перенесення вантажів; сортування, фасування товарів тощо.	Перенесення важких вантажів; робота з різними знаряддями і пристосуваннями; контакт із хімічними речовинами; погані вентиляція, освітлення; екстремальні погодні умови, надмірна інтенсивність і тривалість праці тощо.	Виснаження; травмування знаряддями праці і пристосуваннями, грижі, респіраторні захворювання; отруєння хімічними речовинами, термальні стреси, падіння з драбин, машин; психологічні стреси тощо.
Послуги	Миття посуду та підсобні кухонні роботи у закладах харчування; прибирання у різних приміщеннях; підсобні роботи на автозаправках та станціях технічного обслуговування машин; нескладні ремонтні роботи; миття машин; прибирання житлових помешкань громадян та виконання різних домашніх робіт тощо.	Контакт з електрикою та джерелами мікрохвильового випромінювання, використання небезпечних знарядь і пристосувань, перенесення важких вантажів, контакт із хімічними речовинами, недостатня вентиляція, ризик виникнення пожежі; вдихання бензинових випарів; екстремальні погодні умови; надмірна інтенсивність і тривалість праці тощо.	Порізи, опіки, ураження струмом, грижі та інші травми, термальні стреси, падіння з драбин, хімічні отруєння, виснаження, респіраторні захворювання, дерматити тощо.
Робота у галузі організації дозвілля (артистичні виступи), модельний бізнес	Виступи неповнолітніх артистів у барах, ресторанах, театрах, на приватних вечірках тощо, участь у показах та зйомках тощо.	Падіння; тривала і виснажлива робота, нічна робота, нерегулярна їжа, сексуальні і моральні зловживання тощо.	Психосоматичні травми, негативний вплив на здоров'я тривалого часу роботи, психічні стреси, розлади поведінки тощо.

1	2	3	4
Маргінальна економічна діяльність (домашні послуги і робота)	Усі види домашньої праці, включаючи догляд за дітьми.	Працюючі діти перебувають у повній владі господаря; довгі та виснажливі години праці; сексуальні, фізичні і моральні зловживання (побиття, сексуальні домагання).	Ураження здоров'я внаслідок тривалого часу роботи і недостатнього відпочинку, недостатність харчування, психологічні стреси (від сексуальних домагань, внаслідок страху перед фізичним покаранням) тощо.
Збирання вторинної сировини (метало-брухту, склопосуду, макулатури тощо)	Збирання матеріалів, придатних для повторного використання, на смітниках, звалищах відходів та в інших місцях, сортування, доставка зібраної сировини до пунктів прийому.	Порізи від скла, металів, контакт зі шкідливими субстанціями, включаючи сміття з лікарень; вдихання шкідливих випарів; піднімання важких вантажів; роїща мух; спокуса їсти знайдені залишки їжі; антисанітарні умови праці; ризик потрапити під сміттєзбиральні машини, бульдозери; життя поряд зі звалищами тощо.	Порізи, опіки, зараження крові; хімічні отруєння, інфекційні захворювання (включаючи ВІЛ/СНІД, гепатити тощо), туберкульоз, респіраторні захворювання, харчові отруєння, дерматити, травми і навіть смерть.
Сексуальна експлуатація дітей (проституція, дитяча порнографія)	Секс з партнерами; фото- і відеозйомка порнографічного характеру (часто з елементами насильства).	Ризик потрапити у наркотичну залежність; насильство; примусове утримання (у тому числі за борги); небезпека для здоров'я фізичного і морального; відчуження від сім'ї та суспільства.	Психологічні розлади, психосоматичні травми, захворювання, що передаються статевим шляхом (сифіліс, гепатити, СНІД тощо), небажана вагітність, наркотична залежність тощо.
Праця на вулиці (самозайнятість)	Дрібнороздрібна торгівля; розповсюдження наркотиків; продаж газет; жебракування; миття машин тощо.	Ризик потрапити у наркотичну залежність; насильство і кримінальна діяльність; залучення до проституції; ризик дорожньо-транспортних пригод; перенесення важких речей; робота в екстремальних погодних умовах; небезпека для здоров'я і моралі.	Травми від автомобілів, наркотична залежність, втягнення у кримінальну діяльність, довготривалість роботи, виснаження, недостатнє харчування, хвороби, що передаються статевим шляхом, у т. ч. СНІД, психологічні розлади, небажана вагітність, термальні стреси тощо.

ЧОМУ ПІДЛІТКИ ПРАЦЮЮТЬ?

(за даними Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка)

1. Традиція

У певних регіонах і родинах існує традиція, коли діти наслідують батьків. Якщо декілька поколінь родина була зайнята на шкідливих виробництвах, наприклад, у шкіряній промисловості, діти, найвірогідніше, також залучатимуться до цього виробництва, наражаючись на ті ж ризики для здоров'я. Дітей нерідко приводять на виробництво «допомагати» іншим членам родини: така практика є поширеною на будівельних роботах, на службі в багатих домогосподарствах та в інших галузях з відрядною оплатою праці. Якщо батьки, будучи дітьми, самі працювали, то така сімейна традиція також сприятиме поширенню дитячої праці в цій місцевості.

2. Роль батьків у сприянні дитячій праці

Батьки часто самі спонукають власних дітей до праці. Як засвідчують дані Інституту соціальних досліджень, у 62% випадків рушійною силою в працевлаштуванні дітей є їхні батьки. Самі ж діти приймають самостійне рішення почати працювати лише у 8% випадків. Насправді не виключено, що в країнах, які розвиваються, батьки взагалі народжують дітей лише через можливість отримати від них певний зиск. Схоже на те, що діти є набагато меншим економічним тягарем для своїх батьків у країнах, які розвиваються, ніж у високорозвинених країнах. Порівняно зі своїми однолітками в розвинених державах, діти у бідних країнах витрачають більше часу на роботу по господарству та потребують менше батьківського часу на догляд за ними. Тому в країнах, що розвиваються, батьки використовують своїх дітей як джерело додаткового доходу для родини.

3. Недоступність освіти

Факти свідчать, що багато дітей працюють через відсутність або ж обмежений доступ до шкільної освіти (школа знаходиться надто далеко чи взагалі відсутня).

4. Низький рівень освіти, вплив батьків та оточення

Поряд із недоступністю шкільної освіти стоїть також фактор низького рівня освіти. І, якщо є можливість навчатися, низька якість освіти перетворює на-

вчання на марнування часу школярів. У багатьох країнах, які розвиваються, школи потерпають від перевантаженості, антисанітарії та байдужості вчителів. У результаті батьки не бачать сенсу навчати дітей у школі в той час, коли вдома вони можуть оволодівати корисними трудовими навичками (наприклад, сільськогосподарської праці) та приносити додому додаткову копійчину. Оскільки у цих країнах батьківський вплив на дітей є дуже великим, то саме їхнє ставлення до цінностей освіти є визначальним, коли йдеться про відвідування школи дітьми. Освічені батьки з власного досвіду усвідомлюють важливість навчання в школі. Саме тому освіта дорослого населення, батьків, відіграє вирішальну роль у формуванні загального ставлення громади до шкільної освіти та працевлаштування дітей. Крім того, відвідування дитиною школи помітно позначається на рівні доходів родини. Тому якщо дитина залишає школу, це необов'язково свідчить про безвідповідальність батьків чи їхнє нерозуміння важливої ролі освіти, це може бути спричинене фінансовою скрутою в сім'ї. Коли такі діти залишають школу, вони стають потенційними працівниками. Так, наприклад, Індія має найвищий у світі показник кількості дитячої робочої сили саме тому, що 82 млн дітей у цій країні не відвідують школу. У результаті лише невеличка частка дітей отримує доброякісну освіту. Приміром, лише 41% індійських дітей старше 15 років знають грамоту. Відповідні показники у Бангладеш становлять 33%, а в Пакистані – 26% підлітків.

5. Ризик бідності

Дитяча праця є найпоширенішою в найуразливіших родинах, чиї низькі доходи не дозволяють їм самотужки впоратися із важкими життєвими ситуаціями, наприклад, у випадку хвороби чи каліцтва одного з дорослих членів родини, у разі розлучення батьків. Нерідко такі родини є боржниками або у будь-який час можуть ними стати – усі ці фактори спонукають батьків віддавати дітей на роботу в майнове рабство чи на шкідливі виробництва, інакше кажучи, продавати дітей задля погашення родинного боргу.

Сексуальна експлуатація дітей у комерційних цілях також нерідко коріниться в бідності їхніх родин, у неспроможності сімей як у сільських, так і в міських районах забезпечувати та навчати власних дітей. Подекуди жертвами експлуатації стають діти представників корінного населення, національних меншин чи нижчих верств суспільства через існуючі в ньому етнічні й культурні суперечності чи соціальну дискримінацію. Можливо, вони не говорять мовою етнічної більшості або не мають права, громадянства та освіти, і через це вимушені жити ізольовано, не спілкуючись із навколишнім світом.

6. Широкий попит на дитячу працю

Дослідження причин поширення дитячої праці, зазвичай, зосереджуються навколо аналізу пропозиції на ринку такої праці. Водночас значну роль відіграє також попит на дитячу працю, а надто щодо працевлаштування дітей на небезпечних та шкідливих виробництвах.

Аргумент про нижчу вартість

Аргумент про «економічну незамінність» дитячої праці, тобто про те, що підприємства та фірми нібито збанкрутують, якщо найматимуть дорослих працівників замість дітей і виплачуватимуть «дорослу» заробітну плату – не витримує критики. Дітям, справді, платять менше, ніж дорослим, проте заощадження роботодавців на цьому не такі вже й великі, як дехто вважає. Окрім того, той факт, що більшість підприємств і фірм, про які йдеться, мають відрядну оплату праці, також зводить нанівець наведений аргумент про нижчу вартість дитячої робочої сили.

Незамінні навички

Польові дослідження, проведені під егідою МОП, довели, що аргумент про «спритні пальці» є цілковито хибним для багатьох господарських галузей, у тому числі виготовлення килимів, виробництва скла, видобутку слюди, вапняку та мозаїчних кристалів, виготовлення замків і шліфування коштовних каменів. У всіх цих виробництвах дорослі, які працюють поруч із дітьми, виконують ті ж операції, що й діти: насправді, дітям частіше доручають роботу, яка вимагає меншої кваліфікації. Навіть у ручному тканні килимів, яке потребує дуже високорозвинених навичок і спритних рухів, за даними дослідного вивчення роботи понад 2 тис. ткаць, діти не виявляють кращих навичок, ніж дорослі, а найкрасивіші і найскладніші килими були виткані саме дорослими працівницями. Якщо навіть у такій тонкій роботі «спритні пальці» дітей не є визначальним фактором успіху, то важко уявити собі інші види виробництв, в яких цей аргумент спрацьовував би.

Легкість у маніпулюванні

Важливим фактором у поширенні найгірших форм дитячої праці також постає не економічна доцільність, а дещо інше – той факт, що дітьми легше керувати, оскільки вони не знають або погано знають власні права, створюють менше проблем, є слухнянішими і довірливішими, значно рідше пропускають роботу, ніж дорослі.

Як можна завадити експлуатації дитячої праці?

Завадити експлуатації дитячої праці можна таким чином:

- ❖ не подавайте дітям милостиню на вулицях. Даючи гроші, Ви сприяєте утриманню дитини на вулиці. У малого жебрака є «господар», який забирає, як правило, усі «зароблені» гроші;
- ❖ не користуйтеся послугами дітей! Не користуйтеся дитячою працею у сільській місцевості;
- ❖ інформуйте місцевих урядовців про дітей шкільного віку, які не відвідують школу через залучення до праці;
- ❖ не купуйте товари з використанням дитячої праці. Не купуйте товари у тих підприємців, в яких діти працюють вантажниками;
- ❖ засуджуйте людей, які використовують дітей для задоволення своїх сексуальних потреб. Не залишайтеся осторонь, якщо ви бачите дитячу проституцію. Заявляйте про це в правоохоронні органи;
- ❖ вимагайте від своїх депутатів ухвалення дієвих законів і політичних програм з питань боротьби проти використання дитячої праці;
- ❖ пам'ятайте, що діти, які працюють, – це також діти, як і всі інші.

ДОКУМЕНТИ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ ПРАЦЮ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

1. Конвенція № 29 «Про примусову і обов'язкову працю» (1930 р.).
2. Конвенція № 10 «Про мінімальний вік допуску дітей на роботу у сільському господарстві» (1921 р.).
3. Конвенція № 15 «Про мінімальний вік допуску підлітків на роботу як вантажників вугілля або кочегарів на флоті» (1921 р.).
4. Конвенція № 16 «Про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден» (1921 р.).
5. Конвенція № 58 «Про мінімальний вік допуску дітей на працю в морі» (1936 р.).
6. Конвенція № 59 «Про мінімальний вік прийому дітей на роботу в промисловості» (1937 р.).
7. Конвенція № 77 «Про медичний огляд дітей і підлітків з метою з'ясування їх придатності до праці у промисловості» (1946 р.).
8. Конвенція № 90 «Про нічну працю підлітків у промисловості» (1948 р.) (усі вищезгадані конвенції ратифіковані Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 11.08.1956 р.).
9. Конвенція № 123 «Про мінімальний вік допуску на підземні роботи у шахтах та рудниках» (1965 р.) (ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.02.1970 р.).
10. Конвенція № 138 «Про мінімальний вік прийому на роботу» (1973 р.) (ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 04.03.1979 р.).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ-УПОРЯДНИКІВ

<p>Авельцева Т.П. – голова управи, Дніпропетровського відділення Всеукраїнського комітету захисту дітей</p>	<p>Тема 9. Міжнародна солідарність проти найгірших форм дитячої праці</p>
<p>Бойчук Н.І. – викладач кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка</p>	<p>Тема 1. Розуміти себе</p>
<p>Гулевська-Черниш А.В. – директор Українського форуму благодійників</p>	<p>Тема 8. Розмаїття та єдність світу</p>
<p>Зверева І.Д. – доктор педагогічних наук. Професор, головний науковий співробітник Інституту проблем виховання НАПН України, Голова Правління Українського фонду «Благополуччя дітей»</p>	<p>Тема 1. Розуміти себе</p>
<p>Москвіна Н.А. – практичний психолог Маріупольської гімназії №2</p>	<p>Тема 8. Розмаїття та єдність світу</p>
<p>Петрович В.С. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Волинського національного університету імені Лесі Українки</p>	<p>Тема 1. Розуміти себе Тема 6. Розв’язання проблем</p>
<p>Руда О.В. – начальник відділу Хмельницького обласного центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді</p>	<p>Тема 4. Соціальні ролі (гендерний аспект)</p>
<p>Румак О.М. – головний спеціаліст відділу методичного забезпечення соціальної роботи Івано-Франківського обласного центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, практичний психолог</p>	<p>Тема 2. Дружба, закоханість, кохання</p>
<p>Шеламкова А.М. – тренер ВБО «Український фонд «Благополуччя дітей»</p>	<p>Тема 3. Спілкування у безпечному Інтернеті Тема 5. Дитяча праця Тема 7. Торгівля дітьми як небезпека життя</p>

НОТАТКИ

НОТАТКИ

Автори-упорядники: Авельцева Т.П., Бойчук Н.І., Гулевська-Черниш А.В., Москвіна Н.А.,
Петрович В.С., Руда О.В., Румак О.М., Шеламкова А.М.

Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція

8 клас

Наук. кер. та ред. І.Д. Звереві та Ж.В. Петрочко
Редактор: Білоцерківець І.П.

Видавництво: ФО-П Савісько І.С.

Для безкоштовного розповсюдження